

A környezeti ártalmak és személyiségzavarok
néhány pszichológiai
problémája

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
Pedagógiai-Pszichológiai
Szakcsoport Könyvtára

Bölcsészadoktori értekezés

Készítette:
Veczkó József

1965

T a r t a l o m

Előszó

I.

A környezeti ártalmak által veszélyeztetett
gyermekről való intézményes gondoskodás történeti
alakulásának vázlatos áttekintése

1. Az intézményes és állami gyermekvédelem előtti
szakasz 1. old.
2. Az állami gyermekvédelem kialakulása és fel-
lendülése 24. old.
3. A Tanácsbőszterésaság gyermekvédelmi tevékeny-
sége 42. old.
4. Gyermekvédelem a két világháború között 44. old.
5. A rendszeres, intézményes szocialista gyer-
mekvédelem kialakulása 47. old.
6. Gyermekvédelmink alakulásának néhány problé-
mája a szocialista és kommunista társadalom-
ban 54. old.
7. A gyermekvédelem a neveléstudomány rendsze-
rében 60. old.

II.

A környezeti ártalmak és személyiségzavarok

főbb megnyilvánulásai

1. A személyiségzavarok értelmezésének fontosabb elvi problémái 69. old.
2. A pszichikus folyamatoknak, a személyiség állapotának és tulajdonságainak összefüggése a személyiségzavarok kialakulásában . . . 90. old.
3. A neuroendokrin rendszer szerepe a személyiségzavarok kialakításában 106. old.
4. Az agyvelő biokémiai tevékenysége és a személyiségzavarok 118. old.
5. A személyiségzavarok leggyakoribb megnyilvánulási formái /A. Pre-neurózisok
B. Pszichoneurózisok/ 123. old.
6. Pszichopátiás és epileptoid reakciók 200. old.

III.

A gyermekotthoni nevelőmunka személyiség- alakító hatásának néhány neveléslélektani prob- lémája

1. A megfelelő nevelő-növendék viszony alakításának kérdései a gyermekkorban. 206. old.
2. Az egyéni bánásmód néhány pszichológiai problémája a gyermekotthonban 213. old.
3. A gyermekotthon otthonosságának néhány neveléslélektani feltétele 233. old.

4. Rendezett családi környezet hiányából

adódó élményszegénység kiküszöbölése

a gyermekotthonban	237. old.
Összefoglalás	241. old.
Irodalom	243. old.

B e v o z e t é s

A környezeti ártalmak és személyiségzavarok pszichológiai problémáinak vizsgálata különösen időszerű tudományos feladat napjainkban, amikor az iskolareform szellemében a tanulói személyiség mindenoldalú fejlesztésén munkálkodunk. A társadalmi igények mindenekelőtt pszichológiailag megalapozottabb új szemlélet kialakítását teszi szükségessé a nevelőmunka e területén is. Csak ennek alapján lehetséges a tanulók sokoldalú fejlődését károsan befolyásoló környezeti ártalmak differenciáltabb értékelése, azok okainak és forrásainak feltárása. A környezeti ártalmak által károsan befolyásolt gyermekekkel való nevelői foglalkozás tartalmi és módszertani továbbfejlesztését nagymértékben gátolják a pedagógiai gyakorlatban fellelhető téves nézetek és a szocialista gyermekszemlélettel ellentétes nevelői eljárások. A pszichológiai és pedagógiai szakirodalomban találunk ugyan figyelemre méltó törekvéseket az e tárgykörbe tartozó kérdések felvetésére és megoldására, de ennek ellenére azt kell megállapítani, hogy elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt számos időszerű kérdés vár még kimunkálásra.

Értekezésünk nem törekedhet a teljességre. A környezeti ártalmak és személyiségzavarok szerteágazó és bonyolult pszichológiai problémái közül mi csak a következő kérdések speciális vizsgálatát tekintjük feladatunknak:

- I. Vázlatos áttekintést adni a környezeti ártalmak által veszélyeztetett gyermekekről való intézményes gondoskodás történeti alakulásáról. /Különösen a szocialista gyermekvédelem helyzetéről és fejlődésének távlatairól./
- II. Feltárni és elemezni a környezeti ártalmak és személyiségzavarok főbb megnyilvánulási formáit és típusait. /Különös tekintettel a fiziológiai alapok, a pszichikus folyamatok, állapotok és személyiségtulajdonságok kölcsönös összefüggésére és kölcsönhatására./
- III. Mivel a környezetileg ártalmazott gyermekek többsége gyermekotthonban nyer elhelyezést, éppen ezért a gyermekotthoni nevelői tevékenység néhány problémáját tesszük vizsgálat tárgyává. /Elsősorban a nevelő-gyermek viszonyt, az egyéni bánásmódot, a miliót és a környezeti ártalmak miatt szellemi fejlődésben visszamaradt gyermekek nevelésének sajátos neveléslélektani feltételeit mutatjuk be./

Az elmondottak megközelítő kifejtéséhez az alábbi módágerket igyekeztünk felhasználni:

- a/ a szakirodalom elemző feldolgozása,
- b/ a gyermekotthonok nevelőmunkájának tanulmányozása,
- c/ különböző felmérések /pl. a vort gyermekek pszichológiai károsultságának alakulása, az alkoholfogyasztás hazai alakulása és károsító hatása/.

d/ folyamatos megfigyelések /a személyiségzavarok különböző típusainak leírása, személyiségrajzok készítése/,

e/ kilenc évi gyermekotthoni személyes, gyakorlati pedagógiai tevékenység tapasztalatainak felhasználása.

Dolgozatunk felöleli a környezeti ártalmak, a személyiségzavarok és a gyermekvédelem legfontosabb kérdéseit. Ebből adódóan számos területtel csak érintőlegesen, vagy csak problémafelvetés szerűen tudunk foglalkozni. Arra törekedtünk, ha szerényen is, de valamivel hozzájárulhassunk a személyiségükben károsult gyermekek jobb neveléséhez.

I.

A környezeti ártalmak által veszélyeztetett gyermekekről való intézményes gondoskodás történeti alakulásának vázlatos áttekintése

A környezeti ártalmaknak kitett gyermekekkel való foglalkozás történetét általában három szakaszra osztjuk:

1: Az intézményes és állami gyermekvédelem előtti szakasz, másképpen "szegényvédelem".

2: Az állami és karitatív intézmények kora.

3: A rendszeres, intézményes szocialista gyermekvédelem.

1. Az intézményes és állami gyermekvédelem előtti szakasz

Ezen időszakot a legrégibb időktől 1901-ig számítjuk a hazai állami gyermekvédelmi törvény megjelenéséig.

a/ Legrégibb idők és újabb kori európai kezdeményezések.

A szegény gyermekek sorsa az ókori társadalmakban sajnálatraméltó volt: erőszakos halál, vagy örökös rabszolgaság jutott osztályrészül. Kegyetlen szokások honosodtak meg Görögországban és Rómában. Lykurg⁶³² törvénye elrendelte, hogy mielőtt a gyermek megszületik, azonnal meghatározni kell élete vagy halála fölött. Ha gyenge vagy nyomorék volt a Taygetus mélységébe kellett dobni. Szokásban volt az is, hogy a csecsemőket néhány percig folyamba merítették s ha gyengének találták, a habok közé vetették. Solon törvénye szerint az újszülött gyermeket atyja

lábai elé tették; ha karjaiba vette, akkor életben maradt, ha azonban hátat fordított neki, akkor megölték vagy "kitették". Athénben Hercules templomának előcsarnokába tették ki a csecsemőket. Ha a szülők nem akarták a gyermek halálát, hanem csak felneveltetése terhétől óhajtottak megszabadulni, akkor rendszert keresztutakra, kikötőkbe tették. Az ilyen "lelencet" azok rabszolgáivá lettek, akik felnevelték. A gyermekek "kitévése" más ókori népeknél is szokásban volt. Izlandban a szegények gyermekeit ki szokták dobni, vagy megölték. Grönlandban, ha az anya meghalt, a csecsemőt megölték, hogy az árvaság nyomorától megmentsék. A régi skandinávok és normannok a törvénytelen gyermekeket rabszolgák által vízbe fojtatták, ha pedig egy rabszolga meghalt, hátramaradt gyermekeit egy sírba tették szüleivel. Csak két népről tudunk, ahol a gyermek-kitévést tiltották: Thebában a gyermekek elhagyásáért halálbüntetés járt. A régi germánoknál ugyancsak bűn volt a gyermekek megölése. A fogyatékos gyermekeket ők is mocsárba fojtották. Más szokásokat találunk Izrael népénél. A gyermek-kitévést bűnnek tarották, mégis szokás volt a gyermekeket a zsinagógák környékére kitenni. A talált gyermekeket a hitközségek nevelték fel, de a hatodik nemzetséig minden polgári jogból kizárták őket. A kegyetlenségnek egy másik formájával is találkoztunk az ókorban; gyermekeket áldoztak az isteneknek.* Chartagóban, amikor Agathocles győzel-

* Az áldozat formái: a kisgyermekeket a bálvány karjaiba tették, a kar hirtelen leereszkedett s a szerencsétlen áldozatok az alul elhelyezett izzó kemencébe hullottak. Szíriában Venus tiszteletére a templom ormáról zsákba varrva dobták le az áldozatra szánt gyermekeket.

met aratott a város seregei felett, az istenek engesztelésére 200 gyermeket áldoztak fel.

Áldozatként gyakran elhagyott, szegény gyermekeket használtak fel. Az életben maradt, elhagyott gyermekek jövője is szomorú volt. Bányákban, malmokban, földéken rabzolgeként dolgoztak. A gyermekek egy részét testileg erőszakosan megnyomortották, hogy uruk részére kolduljanak. Szébb külsejű leányokat szerelmi üzletek lebonyolítására használták fel.

Már az ókori népeknél elszórtan találkoztunk az árvák intézményes gondoskodásával. Traján alatt Rómában 5 ezer árva gyermeket neveltek császári adományból /i.é. 102-103 körül/. Antonius elatt Afrikában 500 gyermek számára létesítettek nevelési lehetőséget. Nagy Konstantin az elhagyott gyermekeket segélyben részesítette. Sőt 315-ben több itáliai városban kampányszerű "gyermekvédelem" bontakozott ki. Az első lelencházat Dáthius alapította 785-ben. Az alapító levélben ez olvasható:

"Mint hogy sokszor megtörténik, hogy az emberek az érzéki élet által tévútra vezetnek, megtörténik, hogy az adulterium következményeit nem merik napfényre hozni, megölik s így meg nem keresztelvéen a gyermekeket, kárhózatba küldik, mert nincsen olyan hely, ahova a paráznesság következményeit elrejtteni lehetne, így tehát az ilyen kisgyermekeket csernákba, folyókba dobják, s annyi gyilkosságot követnek el, amennyi gyermek születik bűnös viszonyokból..."*

A későbbi századokból kevés írásos hagyaték maradt ránk, amelyekből összefüggően láthatnánk az árva és az elhagyott gyermekek gondozási módját. A középkorban leggyakrabban a hitközségek foglalkoztak az árvák felnevelési gondjaival. Az elhagyott gyermekek legtöbbje kicsi korától jobbágy munkára került. Többes-

* Cantu Caesar: Világtörténelem VIII. k. 480. 1.

gük gyermekkorukban meghaltak, mert nem bírták az embertelen életet. Egy részük elzüllött, kis százalékukat pedig egyes zárdák szerzetesei alkalmazták cselédként.

A XIII., XIV. és a XV. századbéli emlékekből arra tudunk következtetni, hogy a gyermekeket két csoportba osztották; normálisokra és abnormálisokra. Abnormálnak nevezték az elhagyott, a szegény, az árva, a koldus, a vak, a béma, az elmebeteg és a szellemileg fogyatékos gyermekeket. Tudomásunk van arról, hogy Rómában 1597-ben szeretetházban gyűjtötték össze a csavargó és züllött gyermekeket. Árvaházakra vonatkozó írásos hagyatékot Hamburgban találtak. A nevezett intézetet 1604-ben alapították. A hamburgi árvaház alapító levelében a következők olvashatók: "...azért volt szükség, mert a csoportosan csavargó gyermekek annyira elszaporodtak, hogy a felnőttek aludni sem tudtak és komoly emberek nem beszélhettek egymással anélkül, hogy ezek a züllött gyermekek ki ne hallgatták volna őket." Az intézmény nevelőmunkájáról semmit sem tudunk, de a fennmaradt sorok erre engednek következtetni, hogy a gyermekek társadalmon kívül helyezését tartották szem előtt.

Basedow követői közül Villaume foglalkozott a gyermekek hibáival és a hibák kezelésével. Villaume pedagógiai és pathológiai nézeteit a javító nevelés polgári előfutárának tekinthetjük. A filantropisták új szellemben létrehozott nevelőintéze- teikben, a jobb családok elnevelt gyermek hibáival foglalkoztak. A nép árvái vagy elhagyott és züllésnek indult gyermekei a rendőri hatóságok kezén kallódtak ide vagy oda, de csak Pestalozzi gondolt arra, hogy ezekkel a gyerekekkel is nevelő céllal

kell foglalkozni.

b/ Ujabb kori európai kezdeményezések.

1774-ben született meg az elhagyott gyermekek első modern szemléletű nevelőintézete Neuhofban Pestalozzi vezetésével. Történetileg abban a korban született Pestalozzi intézete, amikor még az elhagyott gyermekekre a szenvedés, a nyomor, a koldulás, a faluról falura toloncolás és végül a halál várt. Pestalozzi maga is erről számolt be, hogy az elhagyott árva gyermekek csepstokban kóboroltak az utakon. Az állam és az egyház teljes értetlenséggel és nemtörődomséggel egyszerűen nem vett tudomást a "szegénykérdésről".

Ezt mutatja Pestalozzi Napoleonnal való találkozása is, amikor Pestalozzi a Helvét Convent követeként Napoleonnal járt, megkísérelte a népoktatás és az elhagyott gyermekek ügyét megemlíteni. Napoleon Pestalozzit leintette azzal, hogy nem foglalkozik abc-vel. Így Pestalozzi továbbra is kénytelen volt a "kegyes jótevők" adakozásáért könyörögni.

"Felszólítás emberiségre az emberiség javára" című felhívásában Pestalozzi leírja az elhagyott gyermekek nyomoruságos helyzetét. Egyben nevelői optimizmusának is megveti pedagógiai alapjait:

"Vogt Anna és Vogt Erzsébet Mandachból. Ez a két testvér a legnyomoruságosabb csavargóéletben teljességgel munkakerüléshez szokott, és három esztendő feláldozása mellett is majdnem reménytelen volt ettől a dologtalanságtól és a vele összefüggő hűtlenségüktől és tolvajlásuktól megszabadítani őket. Szívbeli örömmel látom, hogy az idősebbik a butaságát, amelyről az ember még halvány képzetet sem tud alkotni magának, mindinkább kinövi, és teljes érzéketlensége kezd engedni; az erkölcsi öröm, hála és kötelesség érzelmei lassanként szívébe

férkőznek és a legmélyebb, legsivárabb, legkuszább vadság és a legsúlyosabb nyomorúság következményei kezdenek enyhülni..."+

Pestalozzi világosan megfogalmazta, hogy az elhagyott, csavargó gyermekek lelki torzulásai a környezet értelmének hatására jöttek létre. Száz és száz Vogt-gyerek eredményes nevelésével gyakorlatilag is igazolta a züllött gyermekek társadalomba való visszavezetésének lehetőségét. Látta kora társadalmi, gazdasági igazságtalanságát és ennek hangot is adott: "Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit" című munkájában így ír. "Az ilyen eljárás teljesen szükségtelen és céltalan, akadályozza a nép boldogulását, csak arra jó, hogy a nép jogtalan és méltatlan helyzetét törvénné emelje és törvényessé tegye."++

Égbekiáltó kegyetlenséget érzett az elhagyott gyermekek sorsában, de csak ahhoz volt ereje, hogy elamizsnát követeljen részükre. A társadalom gyökeres megváltoztatásának gondolatáig nem jut el.

A kor szemléletével teljesen ellentétes Pestalozzinak az a helyes felismerése, hogy az intézeti nevelésben a munka nem gazdasági kérdés, hanem a nevelés "pedagógiai közege".

A "kéz" és a "fej" kiművelése mellé egyenlő rangú tényezőként állítja a "szív" kiművelését is. Ezzel eljut az összes erők harmonikus kiművelésének gondolatáig. Ezen általános jellegű megállapításaihoz Pestalozzi elhagyott, árva, züllött gyermekek nevelése közben jutott el. Ezzel megteremtette az akkori árvaházi nevelés leglényegesebb alapelveit.

+ Pestalozzi válogatott művei I.k. 88. l. Tankönyvkiadó, 1959.
++ U.o.: 120. l.

Olyan korban állította fel a nevelési központuság gondolatát, amikor a szorványosan létrejövő szegényházakban a rabszolga jellegű, 12-16 órás munkát végeztették a gyermekekkel.

Az elzüllött, kolduló és csavargó gyermekekben is meglátta a társadalmi együttélésre alkalmasság csiréit. Határozottan kifejtette, hogy a csavargó gyermekeket a társadalom tette olyanná, amilyenek. E ténymegállapítás jelentősen érlelte azt a felismerést, hogy a gyermekvédelmet társadalmi jellegűvé kell tenni.

Pestalozzi korában a szegényházakban börtönhöz hasonló életkörülmények között éltek a felnőttek és a gyermekek. A fegyelmezés egyetlen alapelve a megtorlás volt. Pestalozzi gyakorlati munkájában és írásaiban egyaránt sikra szállt a szerettetés, megértő, emberies bánásmód mellett.

Megfogalmazódott benne a gyermek pszichológiai megismerésének szükségessége is. Amíg az árva gyermekekkel foglalkozva a konkrét élő valóságot vizsgálta, realista volt. Ezzel feltétlenül a haladást szolgálta. Amikor azonban a valóságtól elszakadva a töprengésbe merült, nem tudta átlépni kora vallásos korlátait.

Nagy érdeme, hogy a neuhofi, a stansi és az yverdoni szegényotthonokban megvetette az árvaházak pedagógiai alapjait. Ezzel mintegy előkészítette a rendszeres, intézményes gyermekvédelmi feladatok gyakorlati elvégzését.

c/ Az elhagyott gyermekek helyzete más külföldi országban a XIX. század végéig.

Franciaországban az 1791. évi Alkotmány /francia forradalom idején/ az elhagyott gyermekek részére egy általános nevelőintézetet "Etablissement generale pour éléver les enfants

abandonnés" kívánt létesíteni.

A konvent 1793-ban kimondta, hogy az elhagyott gyermekek szellemi és testi nevelése a nemzet kötelessége. Ez alapján létesült Napoleon alatt az 1811-es törvény, mely segélyeket biztosított, és létrehozta a párizsi nagy lelencházat, mely nemcsak befogadóképességre, hanem mintaszerű berendezésre nézve egyaránt kitűnt. 1861-ig forgóláda útján népesítették be az intézetet.*

Belgiumban az 1800-as évek végéig az elhagyott gyermekek a jótékonyági egyesületekre voltak bízva. Ugyancsak forgóládás megoldást alkalmaztak. A brüsszeli menhelybe évenként 900-1000 gyermeket adtak be. 1890-ben francia mintára szervezték át a gyermekmenhelyek ellátását. Intézményes állami gyermekvédelem nem volt.

Csozországban főleg az állam gondoskodott az elhagyott gyermekek egy részéről. Már Nagy Péter cár a templomok mellé kórházakat építtetett. Itt jótékony asszonyok gondozták az elhagyott gyermekeket. Néhány városban lelencházat létesítettek. Legnevezetesebbek voltak a moszkvai és a szentpétervári lelencházak. Rendszeres állami gyermekvédelem itt sem alakult ki.

Ausztriában 1784-ben alapították a bécsi nagy lelencházat, ahova évenként mintegy 20.000 gyermeket vettek fel és adtak dajkaságba. Itt kell megjegyezni, hogy ebben a lelencházban 5-600 magyar gyermeket is elhelyeztek, évi 200.000 korona ellenében.

* A forgóládát a kapuba épített teknőhöz lehet hasonlítani, melybe az anya névtelenül elhelyezhette gyermekét. A ládába tett csecsemőt a kapun befordították és kivették balóla a gyermeket. Ezzel a gyermek az intézet neveltje lett.

A gyermekvédelem Ausztriában is jótékonyági jellegű volt.

Angliában szintén közadakozásra épült a gyermekvédelem. Újszerű volt, hogy évenként 50-60.000 elhagyott gyermeket intézetben és 7-8 ezret családokban neveltek. Egy családhoz 14-15 gyermeket helyeztek el. Ez volt az intézeti nevelés jellege.

A polgárság a francia forradalom hatására Európá-szerte napirendre tűzte a gyermekvédelem helyzetének rendezését. Erdemlegesebb változás mégis csak a századfordulón következett be.

6/ A gyámügy kialakulása és az első árvaházak alapítása hazánkban. Vagyonos Árvák Ugye.

A hazai árvaügyi jogszabályt József király 1711. április 9-én kiadott rendeletével teremtette meg. A rendelet értelmében minden árva mellé, vagyonának védelmére "tutorokat" kellett állítani.

A rendelet végrehajtása évtizedekig húzódott. A vagyonos árvák védelmének közigazgatási rendszere az egész országban kb. 50 évet vett igénybe. József király árvaügyi rendeletét például Szegeden 1743. évi április 24-én a városi tisztújítás alkalmával hirdették ki: "Az árváknak rendeltessék három tutor, egyik nemes belső, másik külső tanácsból, harmadik rész uraimék közül."⁺

Az első számszerű adat 1793-ból maradt ránk, mely szerint abban az évben "33 születől 55 árva gyámoltat" tartottak nyilván.⁺⁺

Az 1800-as évek első évtizedeiben ismét zavarok támadtak az árvák vagyonkezelésében. Ezért 1826-ban új szabályrendeletet hirdettek ki, amelyben intézkedés történik a "gyámtyákról". Még

+ Reizner: Szeged története. III.k. 91. l.

++ Magyar levéltári anyagból. A városi közigazgatási bizottság jelentése.

ebben az évben felállították az "árva-commissiót", amely 1850-ben csak Szegeden "463 atyától származott 760 árvát" tartott nyilván.*

Az 1860-as évek után, "a modern magyar állam" kialakulásával e téren is gyorsabb ütemű fejlődés volt tapasztalható. Az 1870. évi XLIII. törvény értelmében megválasztották az első árvaszékeket. Tisztviselőinek feladata az árvák ügyeinek intézése volt. Feladatkörükbe csak a vagyonos árvák ügye tartozott. A vagyontalan árvákkal annyiban foglalkozott a közigazgatás, amennyiben koldulási engedélyt kértek, vagy kihágást követtek el. Jellemző a kialakuló polgári állam bürokratizmusára, hogy Szeged város költségvetésében nyolcszor annyi volt a tisztviselők fizetése, mint amennyit az árvák segélyezésére fordítottak.

A vagyontalan árvák ügye.

A vagyontalan árvákkal való törődés első nyomaival a XVIII. század közepén találkozunk hazánkban. Az első királyi rendeletet 1724-ben adták ki, amelyben kimondták, hogy minden község maga gondoskodik szegényeiről. Az első árvaházat 1741-ben Nemescső /Vas megye/ községben alapították. 1749-ben megszervezték a kőszegi árvaházat, ugyanígy jótékonyági alapon létesült a későbbi évtizedekben a pozsonyi, a soproni, a nagyváradai és a veszprémi árvaház is.

A francia felfedezés eszmei hatására, a jobbágymozgalmak és az általános szabadságról hirdetett eszmék hatása alatt hazánkban is felélénkült az árvákkal való törődés. Az állam és az egyház továbbra is kivonta magát az árvák gyámolításából. A sze-

* Megyei levéltári anyagból. A városi közig.biz. jelentéséből.

gények és a vagyontalan árvák sorsáról a városok és a községek gondoskodtak. Ez az adomány jellegű gondoskodás csak a nyomor további fenntartására volt elegendő. Szegeden például az 1735-36. költségvetési évben 60 árvát tartottak nyilván, akiknek többsége csavargott, kéregetett és cselédeskedett. A város költségvetéséből kiderült, hogy az elhagyott gyermekeket dajkaságba adták, akikért a város fizetett.[†] A gondozás 5-6 éves korukig tartott. A dajkaságba adott gyermekek gondozási módjáról a városi közigazgatási bizottság elé terjesztett egészségügyi jelentésekből szerzhetünk tudomást. A dajkaságot vállalók többségében anyagi okok miatt vállalták a gyermekeket, szalmán fektették, rongyokban járatták, gyengén táplálták a kicsiket. Mire a dajkaság lejárt, a gyermekeknek körülbelül 60-70 %-a meghalt, a maradék része pedig nyomorékként került lelketlen gazdákhöz libe- és diaszónópásztorokhoz.

A vagyontalan árvák száma a polgárosodással egyre nőtt. Reizner Szeged történetéről írott könyvében így jellemzi az 1760-as éveket: "...de már akkor dajkaságba került árvák legnagyobb része vásott utcái szane lett úgy, hogy mind gyakrabban hangoztatták egy árvaház létesítésének tervét."

Országosan ugyanilyen megoldatlan, tragikus sors várt az elhagyott és árva gyermekekre: "A keresztény gyermekvédelem" című könyvben Novák Lajos keposzói prépost is kénytelen volt elismerni a következőket: "1874-ig a lelenc- és árvaügy a rendezetlenség elszomorító képét nyújtá. A hatóság áldozatkészsége főleg ezon téves irány folyfán vált meddővé, mely a hatósági gondozás alá

[†] Szeged városi levéltárban megtalálható 1735-36. évi költségvetés alapján 3 árva gyermek tartásáért évi 46 forintot, a következő évben 5 árváért 70 forint 80 f. fizettek.

került lelencek és árvák ügyeinek adminisztrációja körül volt szokásban. Az egész szegényügy ugyanis összpontosítva kezeltetvén, annyira összehalmozódott, hogy egyes fontos ágai, minő pedig elsősorban a lelencek és árvák ügye, távolról sem részesült ezen gondozásban, melyet minden időben igényelt. Továbbá 1874-ig a városi tartásdíjak oly alányak voltak, hogy ily csekély pénzért a lelenc- és árvagyermek eltartására lelkiismeretes emberek csak igen ritkán s így fölös számmal csakis a lakosság sálakja vállalkozott. Hiszen ki lett volna képes a fővárosban napi 10 krajcárért, vidéken pedig 5 $\frac{3}{7}$ krajcárért 5-7 éves gyermekeket élelemmel és ruhával becsületesen ellátni. A lelencek és árvák sorsa évtizedeken keresztül a legembertelenebb volt.*

Keritatív egyesületek alakulása.

A forradalmi eszmék hatása alatt előtérbe került az árváügy, mint a polgárság szociálpolitikája. Az 1820-40-es években a "társalkodási egyletek" százai alakultak. Minden nagyobb városban kegyuri adományokból kisebb nagyobb alapítványokat hoztak létre, melyek megvetették alapját a századvégi árvaházak megalakulásának. Az első alapítványt Sándor József 1793-ban tette. 5 ezer forintot hagyott árvaházak építésére.

A szegedi árvaházi alapot Osztrovszky fiatal ügyvéd teremtetette meg 1841. november 31-én.** Ekkor szervezte meg a felsővárosi "társalkodási egyletet". Az egylet alakuló közgyűlésén a koldus és csavergó gyermekekről szólva a következőket mondotta:

* Novák Lajos: A keresztény gyermekvédelem. Szent István Társulat. 1878.

** Reizner: Régi Szeged. 451. l.

"...valóságos szégyen, hogy Szegeden a nagyvárosok legnagyobbjában a baj orvoslása mindeztideig nincsen megoldva. E baj orvoslását nem is lehet várni a hatóságoktól..."⁺

E jótékonykodásból az 1841. évben 197 koldust, köztük 15 lelencet és kb. 25 kolduló kiskorút részesítettek segélyben.

A magyar szabadságharc tragikus befejezése évtizedekre visszavetette a fiatal Czetrovskyhoz hasonló lelkes gyermekbárát és szociálpolitikusok törekvéseit.

Szeged városa 31 évvel később, 1872. április 8-án tartott városi közgyűlésén hozott határozatot árvaház létesítésére.⁺⁺

A szegedi kezdeményezést 1870-ben megelőzte Molnár Aladár vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztálytanácsos felhívása: "Állítsunk szeretetházakat!"⁺⁺⁺ Felhívásában leírta, hogy a szegénylegények tanyáról tanyára járnak, koldulnak és a következő találó népdalt éneklik: "...ma itten, holnap ottan, csak ez az élmény, csavargónak születtem, csavargó vagyok én." stb.

Molnár szemére veti kora társadalmának, hogy az elhagyott gyermekek betyárokká lesznek, végül börtönbe kerülnek. Majd felteszi a kérdést: "...hány ezer elhal hattól tizennégy éves korában, a gondviseletlenség, vagy ebből származott korai romlottság miatt?"⁺⁺⁺⁺

Példának említi Svájcot, ahol 3 millió lakos él és 80 szegénynevelő intézetben 3.017 elhagyott gyermeket neveltek.

Eötvös oktatásügyi miniszter Molnár Aladárt Bernbe küldte, hogy tanulmányozza a Pestalozzi-Würli árvaházak nevelői tapasztalatait.

+ Reizner: Régi Szeged. 46. l.
++ Reizner: Szeged története. 199. l.
+++ Néptanítók Lapja. 1870. november 17.
++++ U.o.

Molnár nemcsak tapasztalatokkal gazdagon tért haza, hanem magával hozta Pestalozzi egyik volt tanítványát Weber Eduárdot, a vezetésével megszervezték az első magyarországi "szeretetházat".^{*} A felhívás hatására 1870-ben megalakult az ország első gyermekmenhely egyesülete. Célja a közápolásra szoruló gyermekek gondozása volt. 1874-ben már működött a selmecbányai gyermekbarátok egyesülete.^{**} Egy évvel később, 1875-ben megalakították a kolozsvári, kézdívásárhelyi leányárvaházakat. Ugyancsak ez évben alapították a Zólyom-Lipcsei várban a Gizella munkásárvaházat.^{***}

1882-ben létrehozták a tanítói fiuárvaházat István-telkén 120 közápolásra szoruló gyermek részére. Majd 1885-ben a Szepesen alapítottak árvaházat. Pesten a nőegyletek ugyancsak árvaházakat nyitottak. Például a kolera árvák menhelyét is ezen években alapították. Ekkor hozták létre a Meyer Ferenc fiu-árvaházat. Az első koedukált árvaházat 1878-ban nyitották meg Szombathelyen 52 fiuval és 29 leánnyal. Itt találkozunk először az "árva atya", "árva anya" elnevezéssel.^{****}

Az állam és az egyház anyagi teherbíró képességének csak egy igen minimális részét fordította ezen célra. Az árvaházakat majdnem kivétel nélkül áldozatkész magánosok adakozásai alapján hozták létre. Legszébb példa az említett adakozásra "A Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület" volt /1886/. Az egyesület először szobákat bérelt, majd 1890-ben házat vásárolt az árvák részére. 1897-ben már 87 telepe volt, ahol tápanyák nevelték a gyermekeket.

* A Szeretetházat Balatonfüreden létesítették V.L. 1870. 4. közl.

** Gyermekbarátok Egyesülete 1887-ben alakult országos egyesületté. Ebédet, segélyt adott.

*** Néptanítók Lapja. 1875. 175. l. Az árvaházat 1873. dec. 1-én leányárvaháznak alapítják.

**** "Árva atyának és árva anyának" kellett szólítani a gyermekek felügyelőit.

Országos méretűvé fejlődött mozgalom keretében hozták létre az első javító intézeteket is, melyeknek növendékei szintén árva és elhagyott gyermekek voltak. Az első ilyen javító intézetet Zeleméri-pusztán szervezték meg 1884-ben. Hat évvel később 1890-ben lányok részére Rákospalotán alapítottak ugyanilyen intézetet. A növekvő elhagyottak száma miatt és a gyarapodó árvaházak létszáma szükségessé tette egy országos összefogó szerv létrehozását. Ilyen előzmények után alakult meg 1889-ben a Gyermekvédő Egyesület. Feladatának azt tartotta, hogy a gondozás nélkül maradt gyermekeket oltalmába vegye. Az egyesület teljesen karitatív alapon jött létre és adományokból tartotta fenn intézeteit. Csirájában mégis innen indult el a hazai intézményes gyermekvédelem. Még akkor is, ha a mozgalom törvényesítése csak egy évtized múlva történt meg. 1899-ben 105 szeretetház és árvaház működött. A szeretetházakban kb. 5 ezer gyermeket gondoztak.

A második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus Társadalmi Szakosztálya ezen évben Budapesten rendezte a Nemzetközi Gyermekvédelmi Kiállítást. E megmozdulás annak a jele, hogy a gyermekvédelem országos tanügyi problémává vált.

e/ Az árvaházak alapításának társadalmi okairól.

A gyermekvédelem történeti tanulmányozása közben - különösen a századvégi fellendülést vizsgálva önkéntelenül is - felvetődik a kérdés, hogy mi okozta az elhagyott gyermekek számosszerű, gyors felszaporodását. Hiba lenne ha ezen megfontolást elsősorban az ébredő emberbaráti szeretetben látnánk. Ennek sokkal mélyebb - elsősorban gazdasági, társadalmi, és politikai - okai vannak.

1867-től 1875-ig pl. egyetlen olyan törvényt sem hoztak, amely a munkásosztály vagy a mezőgazdasági cselédség érdekeit szolgálta volna. A fokozódó gazdasági és társadalmi elnyomódás hatására nálunk is megindult a munkásság és agrárproletáriátus szervezkedése, amely az első időkben érdekszövetséget, védekezést jelentett az imperializálódó kapitalizmussal szemben.

Az I. Internacionálé hatására harci szervezetekké kovacsolódtak a munkás és agrár olvasóköri. Ezen években a fővárosban is és vidéken is megalakították az Általános Munkás Egyleteket. E szervezet már felvette politikai követeléseit közé, hogy harcot indít az éjszakai gyermekmunka ellen. Másik érdeme az volt, hogy a sajtóban időről időre leleplezte a szegénytelen gyermekek nyomorát. Egyleteik pedig védelmükbe vették a leleplezetteket. A Népszava folyamatosan közölt leleplező cikkeket a gyermeknyomorról.

Az 1880-ban megalakult Magyarországi Általános Munkáspárt egyik fő célkitűzésével, a jobb életért folytatott harccal kapcsolódott össze a gyermekvédelem. Ezen kívül a párt fő programjába iktatta a gyermekmunka eltörlését.

A megalakult Szociáldemokrata Párt /1890/ és a széleskörűen kibontakozó szakszervezeti mozgalom harca a nyolc órai munkaidőért, az emberibb bánásmódért, a szegénykérdés végleges felszámolásáért balról, forradalmi oldalról kényszerítette a kormányokat a szegénykérdés megoldására.

Ezen időszakokra esik Magyarországon az eredeti tőkefelhalmozódás, a tőkés ipar ugrásszerű megnövekedése. A hazai kapitalizmus ugrásszerű térhódításával nőtt a nyomor. Erre példa a kíván-

doblás statisztikája:

1886-1890 között átlag 25 025 fő,

1891-1895 között átlag 25 006 fő,

1896-1900 között átlag 32 056 fő hagyta el az országot.

Amíg 1869-ben a népességnek csak 5,4 %-a foglalkozott iparral, addig ez az arány a század végén már 12,8 %-ra emelkedett.

1886-ban ezer halottból 518 az 5 éven aluliak száma.

Megdöbbentő az is, hogy ezer újszülöttből évenként 411 gyermek halva született.⁺

A gyermekhalandóság társadalmi osztályok szerinti képe is szemléletesen mutatja a társadalmi igazságtalanságot. 1886-ban 100 vagyonos szülő újszülöttjéből 10, 100 középosztályu szülő újszülöttjéből 15, 100 vagyontalan munkás és agrárproletár újszülöttjéből 70 halt meg.⁺⁺

A Szegedi Levéltár adatai is szemléletesen mutatják a nyomor növekedését. Szeged város területén például 1850-ben 76 vagyontalan árvát tartottak nyilván, a század végén ez meghusszeresződött. A kóborló árvák száma az 1900-as évek végén kétszázra emelkedett Szegeden. A munkásmozgalmak külföldi és hazai erősödése olyannyira kiélezte a "szegénykérdést", hogy az államnak cselekednie kellett.

A polgárság haladó képviselői is tarthatatlannak látták a "szegényügyet" s benne az árvák helyzetét.

+ Néptanítók Lapja. 1886. 380. l.
++ Néptanítók Lapja. 1886. 381. l.

Karsai Sándor az 1898 előtti állapotokat így jellemezte:

"A községek legnagyobb része természetesen nem volt hajlandó fizetni az árva gyermekek intézeti tartásdíját; azzal a kifogással éltek, hogy a gyermek nem oda való illetőségű. A szegény gyermekeknek hatóságilag megengedték a koldulást. Azokban a községekben azonban, melyeknek egy világos fejű és meleg szívé ember volt a vezetője...határozatilag elrendelték, hogy egy-egy szegény, elhagyott gyermeknek, a jobb módú gazdák felváltva tartoznak adni egy napra szállást és ételmelet. Megborzadunk ettől a szociálpolitikától..."

"...ami abból állt, hogy a gazda odadobta neki ételmeletét...szállást pedig valahol az ől mellett egy szalmaboglya tövében készítettek és amikor hajnalban az udvart kisépérték, kisépérték a szeméttel együtt azt a szerencsétlen gyermeket is azzal, hogy most már gondoskodják róla a szomszéd."*

f/ Az első gyermekvédelmi törvény.

Az elhagyott gyermekek teljes védtelensége 1898-ban rendeletileg lezárult. Az 1898. évi XXI. tc. kimondta, hogy az állam a talált, valamint hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek után 7 éves korig felmerülő gondozási, ápolási költségeket az Országos Betegellátási alapból fedezi. A végrehajtást az Első Budapesti Gyermekmenhely Egyletre és a Fehérkereszt Lelenceház Egyesületre bízta.** Az állam rendeletileg ezzel a gondozás nélküli gyermekek felnevelését 7 éves korig magára vállalta.

A törvény "végrehajtására" csak egy év múlva került sor. Akkor sem épített az állam árvaházakat, hanem a meglévő menhelyeket vették igénybe a 7 éven aluli gyermekek gondozására. Az ország két menhelye 1898-ban 384 gyermeket gondozott, a rászorulóknak, mintegy harmincad részét.

A törvény létrejötte gyakorlatilag nem oldotta meg még a 7 éves koron aluli gondozásra szoruló gyermekek ügyét sem.

* Gyermekvédelem Lapja 1898. 2.sz. 9. l.

** Nagy László: a Gyermek c. folyóirat. 1912. 52.l.

Az 1898-as törvény tehát nem oldotta meg a gondozásra szoruló problémáit. Az 1898-as gyermekvédelmi törvény alapján a Belügyminisztérium 50 ezres rendeletében megfogalmazta, hogy mit kell érteni elhagyottságon. Elhagyott az aki; a/ elhagyatva találunk, b/ vagyontalan érve, c/ anyagi ok miatt ideiglenes hatósági gondozásra szorul, d/ eltartani senki nem tudja. Az állami gondozásba vétel oka tehát a teljes anyagi elhagyottság. Nem került állami gondozásba az erkölcsi és szellemi ártalomnak kitett gyermek.

a/ Közvetve ható külföldi gyermeklélektani irányok.

Ezen irányok általában a gyermekről alkotott szemléletmódra hatottak, változtatták meg vagy alakították azt. Számunkra több szempontból jelentős, mert ezen külföldi szakirodalmi anyagon nőttek fel a hazai gyermekbarátok és gyermekvédők. Utjaik, nézeteik gyökerei ide vezethetők vissza. E szakirodalmi anyagokból táplálkozó gyermekvédők készítettek elő a polgári állami gyermekvédelem rendszerét, annak pedagógiai és pszichológiai alapvetéseit.

Az első gyermekmegfigyelésekre vonatkozó fejtegetésekkel foglalkozó munka 1787-ben jelent meg Tiedemanntól. E munkát néhány évvel később Pethes János magyarra is lefordította.

Angliában is több tanulmány látott napvilágot. Az elsők között találjuk Darwin/1876/ Francis fiára vonatkozó lélektani megfigyeléseit: "Egy gyermek életének vázlatja" címmel. A megfigyelések szervezésére Angliában 1881-ben testület jött létre, a Nemzeti Nevelésügyi Egyesület. Az egyesület tagjai miután 1893-ban a chicagói kongresszuson megismerkedtek Stanley Hall és

több neves amerikai gyermekpszichológus műveivel, akik teljesen a gyermekpszichológia szolgálatába állították munkásságukat.

A megfigyelések terén 1880-tól Amerika vitte a vezető szerepet, Stanley Hall - a gyermektanulmányi mozgalom elindítója - 1883-ban már kísérleti laboratóriumot szervezett.

Olaszországban nevezetes gyermekbarátok Luigi Ferri, és 1894-ben jelent meg Paola Lombroso: "Saggi di Psicologia del Bambino" című műve, amely a vizsgálódásokat antropológiai irányba terelte. Néhány évvel később a kriminalitásról és gonosztevőkről szóló antropológiai és igazságügyi munkái nagy vitát indítottak el.

Németországban Tiedemannnak hosszú évekig nincs követője. Sigismund B. híressé lett munkáját, a "Kind und Welt"-et 1856-ban adták ki. Azt tartották róla, hogy a gyermeki természet legjobb ismerője. E munkával vette kezdetét az összehasonlító gyermekpszichológia.

A gyermekmegfigyelés fontosságát Benecke és Röbel hangsúlyozták leginkább. A legterjedelmesebb gyermekpszichológiai munkát Preyer W. "Die Seele des Kindes" címmel írta. Preyer saját megfigyelései és mások tapasztalatai alapján állította egybe a gyermek testi, különösen pedig lelki fejlődését.

Az összehasonlító gyermeklélektan nyomán Stoy 1864-ben elindította megfigyeléseit a gyermek érdeklődésére és reprodukciójára vonatkozóan.

E kísérletet folytatta Lange, aki e korban a gyermek

képzettartalmi vizsgálatára 14 kérdést állított össze.* E kérdések alapján 1879-ben megvizsgáltak 500 városi és 300 falusi gyermeket.

Ezt a vizsgáló módszert átvette Rein, aki az iskolába lépő gyermekek képzettartalmát vizsgálta. Számításba vette a gyermek testalkatát, a családi ház körülményeit, vizsgálta a gyermekek képességeit az egyes tantárgyakban, egyéni érzelmeit, akaratmegnyilvánulásait. Ezzel már bizonyos mértékig a személyiségvizsgálatok elemeit is igyekezett megvalósítani.

Rein kísérletei indították Schubertet a szülők részére kibocsájtott kérdőív kidolgozására. Szempontjai: 1. Testi fejlődés /6 kérdés/. 2. A képzetek /4 kérdés/. 3. Az érzelem világa /10 kérdés/. 4. Az akarat világa /6 kérdés/. Schubert szempontjait az annabergiek több vonatkozásban kiegészítették. Uj-szerű kezdeményezésük a gyermek megfigyeléséről törzskönyv, úgynevezett "Individualitätenbuch" rendszeresítése, amelyet minden tanítónak vezetnie kell /1896/. Az annabergiek állították össze először és követelték meg a jellemlapot, amelyet a mai személyiségfejlődési lapok őseinek tekinthetünk.

Érdekes volt Ziehen Th. kísérlete arra vonatkozóan, hogy az egyes képzetek milyen régebbi képzeteket ujítanak fel a gyermek lelkében. Wagner, Lazar, Holmes, Kraepelin, Ebbinghaus,

* 1. Ki látta a/ a nap felkelését?, b/ lenyugvását? 2. Ki látta már a holdat és a csillagokat? 3. Ki látott már pacsirtát a/ ki hallotta énekését? 4. Ki látott uszkáló halat? 5. Ki volt már egy tónál? 6. Ki egy folyónál? 7. Ki a hegyen? 8. Ki az erdőben? 9. Ki ismeri a tölgyet? 10. Ki látott már gabona-vetést? 11. Ki tudja megmondani, hogy lesz a gabonából kenyér? 12. Ki látta, hogyan dolgozik a/ a csizmadia, b/ az asztalos, c/ a kőműves? 13. Ki volt már templomban? 14. Ki tud valamit a jó Istenről?

Richter, Sikorsky a szellemi munkában való kifáradás megfigyelésére tettek kísérletet.

Lay Heggenmüller, Fuchs a helyesírási hibák kimutatására állítottak össze statisztikai táblázatokat.

A fenti irányzatok hatására hazánkban is megkezdődött a gyermekvizsgálódás, a gyermekleírás kora. A "Család és iskola", "Kisdednevelés" és más tanügyi lapok egyes elszigetelt kezdeményezéseket indítottak. Jelentősebb volt a "Népnevelők Egyesülete" által kezdeményezett vizsgálat a II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus időszakában, amelynek folytatását néhány év után abbahagyták.

Emlékezni méltó ugyancsak a II. Kongresszus felkérése a "Somogy vármegyei Tanítóegylet"-hez, hogy ismertesse a gyermeklélektant, és indítson a gyermekek testi fejlődésére, értelmi, érzelmi és akaratvilágára vonatkozó vizsgálatokat.*

Herbart követői közül Stoy /1815-1885/ "patológiai homegetika"-nak nevezi el pedagógiai felfogását.

Herbart által kidolgozott gyermekhibák tanát Stümpfel /1812-1899/ fejlesztette tovább és "pedagógiai pathológia" címen külön tudományágat alapított. Stümpfel meghatározása szerint a "pedagógiai pathológia az a tudomány, amely azokat az állapotokat és folyamatokat tárgyalja, melyek a tapasztalat szerint a gyermekkor szellemi életének fejlődésében oly tulajdonságokat mutatnak, hogy azokat abban az értékelésben és mérlegelésben, amelyet a pedagógus az általa elgondolt és kitűzött nevelési cél szempontjából magának felállít, vagy fogyatékosnak, vagy

* A vizsgálatokat 1899/1900-as tanévben végezték. Ez az első hazai környezettanulmány a gyerekekről.

aggályosnak, vagy kértékonynak, egyáltalán valamely szempontból javításra szoruló hibáknak tekint.*

Nevelési nézeteinek hibája a szubjektív feloldásban van. /Körülbelül 300 hibát sorolt fel./ A hibák osztályozásánál négy csoportot különböztetett meg.

Első csoportba sorolta azokat, amelyek a testi életnek a lelki folyamatokra való hatásából álltak elő. Ilyenek a renyhesség, sírdara, ijedésre, félelemre való hajlam, túlérzékenység és gyengeség.

Második csoportba azokat a zavarokat sorolta, amelyek a lelki mechanizmus belső okaiból erednek. Ilyenek a nehéz és lassú emlékezet, a reprodukció hiánya, gyors feledékenység és emlékezeti zavarok.

Harmadik csoportba a lelki mechanizmus és az ugynevezett szabadsausalitások egyensúlyának zavaraiából származó hibákat sorolta.

Ezen tulajdonképpen az érzelmi és az akarati élet hibáit értette, ilyenek a veszekedésre, erőszakosságra való hajlam, zárkózottság, hizelgés, képmutatás, hazudozás, makacsság, engedtlenség, irigység, kitartás hiánya, következtelenség.

Negyedik csoportba sorolta azokat a hibákat, melyek a gyermekkorból az ifjúságba való átmenetben mutatkoznak, amelyek különösen az önuralom és az önismeret hiányából fakadnak.

E felosztás mesterkélttsége is mutatja, hogy merev logikai konstrukcióról van szó.

Strümpel munkájának fontos része a pszichopathias fogyatékoságról szóló tanítás, amely a maga korában eléggé haladónak

* Dr. Kármán Elemér: A gyermek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei. 32. l. Tudományos Könyvkiadó Vállalat, Budapest 1922.

tekinthető: Érdeme, hogy részletesen kifejti a pszichopathiás fogyatékosok okait. Ugyanakkor szinte egyoldalúan a szellemi fogyatékos gyermekek nevelése felé fordul.

Sajnálatos, hogy hazánkban a kriminálpedagógia a sok gondolatot elindító törekvései Kármán Mór - nagyon is kétes értékű - megfogalmazásában kerültek a köztudatba: "Oly tevékenység, amellyel a társadalomnak fejlettebb, műveltségben és erkölcsösségben haladottabb tagja vagy csoportja ugyancsak azon társadalomnak fogyatékos, kevésbé fejlett tagját vagy csoportját törekszik a maga haladásának fokára emelni, műveltsége és erkölcsössége áldásainak részesévé tenni." E megfogalmazás igaztalanságán túl a reakciós uralkodó réteg szubjektív jogává teszi, hogy kit tekintsen kriminális esetnek.

2. Az állami gyermekvédelem kialakulása és fellendülése /1901-1918-ig/

Elsőnek arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy mi tette szükségessé az állami gyermekvédelmi törvény meghozatalát.

Mindenek előtt utalni kell az ország gazdasági és társadalmi helyzetének néhány jellemzőjére az 1900-as években: Már az 1800-as évek utolsó évtizedeiben megfigyelhető volt a kapitalizmus gyorsiramu fellendülése. Ennek eredményeként a századfordulón befejeződött a banktőke, az ipari tőke és a feudális nagybirtok összefonódása.

A munkásság létszámának gyors növekedését mutatják az alábbi adatok:

1869-ben a népesség 5,4 %-a foglalkozik iparral,
1900-ban a népesség 12,8 %-a foglalkozik iparral,
1902-ben a népesség 17,9 %-a foglalkozik iparral.

A kilátástalanságot jelzik a kivándorlás adatai is:
1896-1900-ig Amerikába vándorolt 32 056 fő ,
1901-1905-ig Amerikába vándorolt 110 187 fő,
1906-1910-ig Amerikába vándorolt 157 188 fő.

1900-re a mezőgazdasági bér munkások száma 200 ezerre szaporodott fel. Semmiféle szociális létesítményről nem gondoskodtak. A szociálpolitikai intézmények és törvények csak a tulajdonosok érdekeit védték.

Nem csodálható, ha 3t év alatt az állami gondozásra szoruló gyermekek száma 30 %-kal emelkedett. 1901-ben 9 300 gyermeket gondoztak a jótékonyági egyesületek. A miniszterelnök bevallása szerint kb. 30 000 gondozásra szoruló gyermek volt az országban. Ez esetben is 20 700 gyermek volt gondozatlan a századfordulón, kivéve a biztos pusztulásnak. A gyermekek többsége koldult és ebből tartotta fenn magát.

A társadalmi helyzet következménye volt a gyermekhalandóság növekedése is. Ebben az időben a gyermekhalandóság adatai a következő megoszlást mutatják néhány európai országban:

Németországban	1 000 gyermekből	385 halt meg 0-14 éves korban,
<u>Magyarországon</u>	1 000 gyermekből	370 halt meg 0-14 éves korban,
Olaszországban	1 000 gyermekből	369 halt meg 0-14 éves korban,
Ausztriában	1 000 gyermekből	346 halt meg 0-14 éves korban.

Hazánkban ebben az időben 40 706 hét éven aluli gyermek halt meg évenként.

1900-ban tífus-, bél-, gümőkór, agyhártyagyulladásban, görvénykorban /mirigy tuberkulózis/ meghalt 5 508 gyermek.

A súlyos helyzet arra kényszerítette a kormányzatot, hogy kezdeményező lépéseket tegyen az elhagyott gyermekek felkarolására.

Hihetetlen méreteket öltött a gyermekmunka. Az 1900-as évi népszámlálás adatai szerint 497 793 héttől-tizennégy éves gyermek dolgozott cselédként, bér munkásként minimális bérért. Napi munkaidejük 12-16 óra között változott.

Mindennél világosabban mutatja a kor embertelenségét a következő adat:

1903-1910-ig 4 617 tizennégy évnél fiatalabb "munkás" és 12 267 tizennégy-tizezhet éves ifju esett halálos baleset áldozatául.

Nagyon elgondolkodtató a "törvénytelen" gyermekek számának alakulása. A századfordulón hazánkban évenként kb. 50 000 "törvénytelen" gyermek született, és ezeknek mintegy 70 %-át elhagyták. Ezer újszülöttről 245 "törvénytelen" gyermek volt.

1900. év júliusában a szegedi szülészetben 12 gyermekből 9 "törvénytelen" volt.

Az osztálytársadalom körülményeiből következett a házasságon kívül született gyermekek "törvénytelen" kezelése. A leányanyák többségükben cseléd lányokból kerültek ki, akik ki voltak szolgáltatva gazdáiknak. "Még szégyenülésük" jelét gyakran úgy akarták eltüntetni, hogy jó pénzért "angyalcsináléhoz" adták dajkaságba gyermeküket. Az "angyalcsinálónak" meg voltak a módszereik, hogy az ártatlan gyermekekből "angyalt" csináljanak. Budapesten - nyugati mintára - szintén létrehozták az un. forgóládákat, hogy így mentsek meg a csecsemőket. Az életben maradt "törvénytelen" gyermekek legnagyobb része - a társadalmi előítéletekkel fertőzött környezet hatása miatt - 14-16 éves korukban elzüllöttek.

Az ifjúkori bűnözések száma is növekedett. 1900-ban számitásaink szerint kb. 2 000 gyermek került a fővárosi bíróság elé. Országosan évenként több mint 10 000 fiatalkerut állítottak elő kihágási ügyben. Az egész országban kettosével hármásával csavarogtak a fiatalkoruak. Ennek oka természetesen a súlyos gazdasági nyomor az "elárulás", a munkanélküliség, a társadalomból való kiteszítottság volt. Ezen a helyzeten nem tudott változtatni a jótékonysságu egyesületek tevékenysége sem. Az országban ezen időszakban több jótékonyssági egyesület működött, amely főleg alapítványokból tartotta fenn magát.

E sajátos helyzet mélyebb elemzése tulmutat a dolgozat keretein ezért témánk összefüggésében csupán utalni szeretnénk arra, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben a polgári radikálisok, a liberális polgári értelmiségiek felelevenítve a 48-as eszméket, késői polgári radikalizmus politikai programját hirdetik. Ezek a politikai követelések alig terjedtek túl a többségükben zavaros, radikális szölamokon, de bizonyos szerepük mégis volt a feudális maradványokkal terhes társadalmi viszonyok között. A haladó jogászok, pedagógusok és orvosok felismerték a nép gyermekeinek kétségbeejtő nyomorát és ezen belül az elhagyott gyermekek katasztrófális helyzetét. Átvették az európai haladó polgárság "gyermekmentő" gondolatait és hazánkban is szenvedélyes szószólói lettek ennek az ügynek. Törekvéseik végeredményben csak a bajok tüneteinek megszüntetésére irányultak. Élére álltak "mentsük meg a gyermeket" mozgalomnak. Már azt is eredménynek tekintették, hogy az uralkodó körök liberális grófjait, báróit megnyerték a gyermekmozgalom felkarolására. A radikális polgári értelmiség képviselői a széles egyesületi há-

lázat és a sajtó segítségével igyekeztek befolyásolni az állam vezetésének polgári értelmiségi szárnyát. Radikális nézeteiket gyakran csak szervezetek gyűjtéséért, egy-egy polgármesteri vagy képviselői szék elnyerése céljából igyekeztek felhasználni s ennek fejében hajlandók voltak a társadalmi rendet nem érintő, szociális intézkedések támogatására. Így jött létre egy sajátos szociálpolitika az 1900-as években, amelynek keretében sor kerülhetett a gyermekvédelmi törvény meghozatalára.

Az 1901. VIII. 1.§. így hangzik: "A talált, valamint a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított hét éven aluli gyermekek védelmére...az ország különböző vidékein gyermekmenhelyek /lelencházak/ állittatnak fel...ahol a gyermekmenhely életképes működését a helyi társadalom emberbaráti tevékenysége megfelelőnek biztosítja." A 2. §. "Az állami gyermekmenhelyek falain belül csupán a beteg, gyenge fejlettségű, különösebb ápolást és orvosi gondozást kívánó gyermekek tartatnak, a többiek rendszerint az intézeteken kívül helyeztetnek el." A gyermekek 90 %-a továbbra is nevelőszülőkhöz került családnak.

Ezzel a törvénnyel Magyarországon is állami feladattá lett a "gyermekmentés". Amilyen felemelő a gondolat, sajnós ugyanolyan elszomorító a egyben jellemző is Szél Kálmán miniszterelnöknek a képviselőházi vitában elhangzott indokolása a gyermekvédelmi törvény szükségességéről. Elismerte és tarthatatlannak minősítette a gyermekhalandóság magas arányát. A magas számu halandóságért viszont a népet okolta, "mert tudatlan, nincs közegészségügyi érdeklődése." A legszegyenteljesebb állítása az volt, hogy a gyermekhalandóság okát "a népnél a gyermekek egészsége és élete iránt mutatkozó közöny"-nyel magya-

rázta. Jellemző az is, hogy a szociális bajokat a nép gyors szaporodásával magyarázta. A gyermekvédelmi törvény indokolása után siet megnyugtetni minden "országvezetőt, hogy a lelenházak felállítását nem az államkincstár terhére, hanem adományok kamataiból kell felállítani." Megemlíti példaként Sándor Istvánt, aki 1815-ben megteremtette - 10 000 forinttal - a szegényslapot. Idő közben kiderült, hogy a 80 évvel ezelőtt és az azóta befolyt adományok összegét kölcsön kamatra kiadták, amelyeket nem tudnak visszavenni. Ez a tény fényt derít a banktőke igazi "emberbaráti" arculatára, amely még az elhagyottak adományait is saját céljaira igyekezett felhasználni. A törvény elfogadása után mindjárt problémát jelentett az, hogy csak 7 éves korig intézkedett a gyermekek állami gondozásáról. Ez a körülmény nagy mértékben veszélyeztette a 7 éves korig történő gondoskodás és nevelés további eredményességét és folytonosságának biztosítását. Nem véletlen, hogy a törvény elfogadásának ténye önmagában véve semmit sem változtatott az elhagyott gyermekek helyzetén. Néhány hónap múlva a miniszterelnök kénytelen volt újabb törvényjavaslatot előterjeszteni, amelyben az állami gondozási korhatárt kiterjesztették a 7-15 éves korú gyermekekre is. A miniszterelnök a törvényjavaslat újabb indokolásánál kifejezést adott ama véleményének, hogy "az elhagyott gyermekek gyámoltatásának ügye lényegében a szegényügyi adminisztráció egyik kiágazása."⁺ A veszélyeztetett környezetben élő gyermekek fejlődéséről való pedagógiai gondoskodás elkerülte a törvényhozók figyelmét. De a

+ Kiemelés az 1901. XXI. tc. törvénytörvény indokolásából. 1901-es törvénytár.

szervezési feladatok - pénz, anyagi eszközök stb. biztosítása - megoldása sem tekinthető éppenséggel erkölcsös eljárásnak. Ez kitűnik a miniszterelnök szavaiból, amikor ismertette az 1877. XX. tc.-t, amelynek értelmében a gyámhatóságok a vagyonnal rendelkező árvák jövedelmének kamataiból 10 %-os kezelési költséget vontak le. A valóságos kezelési költség 2 %-ra tehető mondta a miniszterelnök s így a fennmaradó 8 % elegendő a vagyontalan árvák eltartására. Ezen összeg 1899-ben pl. 13,5 millió forint volt. Ezzel az indokolással kérte az országgyűlést, a törvénytervezet jóváhagyására. A miniszterelnök szerint ez erkölcsös, mert nem érinti az ország gazdasági életének alakulását.

A gyermekvédelmi szabályzat, amelynek értelmében a tulajdonképpeni állami gondozásba vétel megtörténhetett, csak 1903-ban jelent meg. Ebben az évben összesen 13 menhely működött 972 ágygal és 16 660 nevelőszülőhöz kihelyezett gyermekkel.

Ez azt mutatja, hogy a törvényelfogadása után a gyermekvédelem szervezeti és tartalmi munkálatai nagyon lassan kezdtek kibontakozni. Ennek igazolására néhány adatot kívánunk idézni:

5 állami intézetben	237 gyermek
6 megyei intézetben	289 gyermek
13 községi intézetben	627 gyermek
<u>14 felekezeti intézetben</u>	<u>3 628 gyermek</u>
36 intézetben	5 876 gyermek

A gondozásra szoruló gyermekek száma ezekben az években 40-60 ezer körül volt. Az állami segítség megvalósítása nagyon vontatottan és akadozva haladt. Továbbra is adományokra akarták építeni a gyermekvédelmet. Részben a feladat ellátására alaki-

tották meg a Gyermekvédő Ligát,⁺ mint társadalmi egyesületi szervezet. A Liga működése szervezeti keretet biztosított a karitatív gyermekvédelemnek. Valamennyi városban megalakultak a Liga szervezeti és az állami támogatás is fokozódott.

Tíz évvel később megkezdte működését a Stefánia Szövettség is, amelynek első vezetője a neves marxista orvos Dr. Madzser József volt. Az 1910-es években a gyermekvédelem a társadalmi érdeklődés középpontjába került. Több száz egyesület megszította az ország népét az elhagyott gyermekek fenntartására. A Liga otthonokat építtetett és gyermekeket ültetett. Az állam menhelyek és telepkörzetek szervezésével egy sajátos gyermekvédelmi hálózatot hozott létre. Így kialakult a gyermekvédelem kettős útja: az egyesületi és az állami. Az állami és karitatív gyermekvédelem kettőssége fennmarad 1945-ig.

A gondozásbavétel meggyorsítása nem oldotta meg a gyermekvédelem ügyét, mert a társadalmi viszonyokból fakadó ellentmondások olyan tempóban születtek a nyomorgó, nincstelen, munkanélküli csavargók és koldulók tömegeit, hogy a gyermekvédelem nem tudta még számszerűen sem ellátni feladatát.

A századfordulón a sokat emlegetett prevenciót jelölték meg a gyermekvédelem fő feladatának. A prevenció azonban csak előkitűzéséssel maradt, mert az antagonisztikus társadalmi rendszerben ez megoldhatatlan.

A gyermekvédelem általános fellendülése ellenére például a dunai kerületi rendőrkapitányság /1911/ a következő jelentést adta ki: "Letárgyaltak 5 510 prostituált ügyet, ebből 870 kiskorú."⁺⁺

+ A Gyermekvédő Liga 1906-ban alakult. /Előjeje a Gyermekvédő Egyesület, amely 1889-ben jött létre./
++ Gyermekvédelmi Lap. 1912. júliusi sz.

Életkorok szerint a kiskorú prostitúció a következőképpen alakult:⁺

12 éven aluli leány	87 f6
12 éven felüli leány	37 f6
13 éven aluli leány	28 f6
14 éven aluli leány	82 f6
15 éven aluli leány	168 f6
16 éven aluli leány	233 f6
17 éven aluli leány	226 f6

A Gyermekvédelem Lapja így próbálja megmagyarázni és el-ferdíteni a valóságot: "...ckai messze belenyulnak társadalmunk szokásaiba és erkölcsi felfogásába."

Jellező volt a Gyermekvédelem Lapjára, hogy hasábjain megjelentetett ilyen és hasonló magyarázatokat. A lapban gyakran jelentek meg "leleplező" cikkek is. Néhány arisztokrata megengedhette magának, hogy könyöradományok gyűjtése érdekében le-írja a nyomor tüneteit. Vay grófnő így írt egy munkás családdal való találkozásról: "Mi bántja, jó asszony? - Éhezünk - volt a válasz. - Van ura? - Nincsen, sorvadásban halt meg, egy hete, hogy eltomottuk. - Hol lakik? - Ma már sehol, kitettek az ut-cára, mert nincs miből fizetni a hónapos szobát. - Mikor evett utoljára? - Tegnap délben, egy jó szívű pékmester adott kenye-ret. - Hány hónapos ez a kisgyermek a karjaiban? - Öt hónapos, tegnap este szoptott utoljára, mert tejem elapadt."⁺⁺ Ahol a

+ Gyermekvédelmi Lap, 1912. júliusi sz.

++ Gyermekvédelmi Lap, 1912. júniusi sz. Vay grófnő levele a Gyermeknapról.

társadalmi elesettségek ilyen és ehhez hasonló tragédiái tízezrével fordulhattak elő, ott a társadalmi berendezkedés alapjai szülték a nyomort és adakozással, karitatív segítséggel nem lehetett megszüntetni a szociális nehézségeket, legfeljebb csak enyhíteni tudták.

A gyermekmunka is elképesztő méreteket öltött. 1913-ban például az iparfelügyelő 10 645 esetben tették feljelentést fiatalok törvénytelen foglalkoztatása miatt.*

Bár növekedett a gyermek napi és más adományok összege, de ez eltörpült emellett, hogy például 1914-ben 56 ezerre emelkedett a gondozottak száma. 1916-ban 16 000 gyermek csavargott az országban, főleg Budapest utcáin.**

A Gyermekvédelmi Lap szerepe a gyermekvédelem ügyének alakulásában

A lap 1905. májusában jelent meg 42 egyesület patronálásával. /Ebben az időben az egyesületek százeai alakultak a legkülönbözőbb címekon. Pl. "Szeretet gyámolító egyesület", "Szép szó társaság" stb./ A lap a gyermekvédelem első hivatalos orgánusa volt. Feladatának tartotta, hogy enyhítse a nyomort és elviselhetővé tegye a gyermekek életét. A lapot a Gyermekvédő Liga adta ki. A Ligában és a lap irányításában is különböző társadalmi osztályok és rétegek képviselői vettek részt. A védnők és a diszelnők a királyi család tagjai, vagy főhercegek voltak. Mellettük megtalálhatók az arisztokrácia főasszonyai, akikről távol állt az elhagyott gyermekek ügye, de a "kor szellem", a

* Heller Ferenc: A gyermekmunka kérdései. Gyermekvédelmi Lap. 1913. januári sz.

** Gyermekvédelmi Lap. 1916. januári sz. A Liga közgyűlési beszámolója.

közéleti szereplési vágy megkövetelte tőlük a népszerűséget. A második csoportot néhány liberális polgári eszmét valló gróf és báró képviselte. A harmadik csoportban találjuk a haladó polgári értelmiség képviselőit, akik a gyermekvédelem legfontosabb soron következő feladatait felismerték. A Gyermekvédelem Lapja körül nem tudott kialakulni egy egységes politikai és pedagógiai álláspontot formálni tudó szerkesztőgárda. Így nem csodálható, ha nem tudta irányítani a gyermekvédelem tartalmi feladatait sem.

Edelsheim-Gyulai Lipót: "A gyermekvédelem feladatai" című cikkében a gyermeknyomor súlyosbodásáról írt. Jól látta, hogy a kivezető út a prevenció lenne, e probléma fogalmát mégis lezűkítette vallásos, emberbaráti kegyesség körére. Hibáztatja ezt a gyakorlatot, hogy legalább csavargóvá kell lennie egy gyermeknek ahhoz, hogy állami gondozásba kerülhessen. A gyermekvédelem feladatait a következőkben jelölte meg: "1. A gyermekvédelem jelentőségének megismerése. 2. A szülői hatalom korlátozása." /Szerinte a gyermekek züllése azért következik be, mert a szülők hatalma korlátlan a gyermekek felett./ "3. A gyermeknap szervezésével fokozni a gyűjtést. 4. Szükséges az egységes gyermekvédelmi rendszer kiépítése."⁺

Egy másik szerző öt évvel később a züllés okait a következőkben látta: "1. Sokszor betegek a szülők a romlott vérüket öröklik a gyermekek. 2. A szülők rossz, butító nevelése. Ütlegetés, folytonos szidás, erkölcsileg tompává teszi őket. 3. Hátértalan szabadnevelés. 4. Tulzsfolt lakások."⁺⁺

+ Gyermekvédelmi Lap. 1905. június 15. sz.

++ Hoffmann Richard: A züllés okai. Gyermekvédelmi Lap. 1910. áprilisi sz.

Megalapozatlan állításait különben egy helytálló megfigyeléssel zárja: "A lapok néha leplezetlenül feltárják a bűnt, és ilyenkor felzudul a közmegebotránkozás moraja, de egy pár nappalva elfelejtik a dolgot..."

A lap segítő szándéka az elhagyott gyermekek tízezerein tiszteletreméltó tény, de ki is merül az adományok szervezésében. Ezzel fel is adta küzdelmét az igazabb életért, az elhagyott gyermekek neveléséért. Ilyen célzatu volt az a gyakorlat is, hogy a Lap vezércikkeit "illusztris", magasrangú személyekkel iratták. /Pl. az 1912-es, új formában megjelent számban Prohászka Ottokár püspök, Scholtz Gusztáv püspök, Hevesi Simon főrabbi nyilatkozatait közölték a gyermekvédelemről.

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy mit tett a lap a gyermekvédelmi nevelésért?

1905-1912-ig a lap vezércikkeiben egy-egy intézet nevelőmunkájáról közölt beszámoló jelentéseket. Ezeknek többsége helyzetleírásból és néhány nevelési módszer ismertetéséből állott. A nevelőmunka állapotának helyzetképén túl - két kivételtől eltekintve - nem is tett kísérletet az elemzésre. A jelentések sivar pedagógiai irányításnélküliséget, spontaneitást, gondolat-szegénységet mutattak. Jelentőségük abban állt, hogy ezen a fokon is lehetőséget adott az intézetek nevelőinek tapasztalatcserejére.

A Szegedi Árpád Fiúnevelő Intézet jelentése például arról számol be, hogy a gyermekek autonóm közösségi életet éltek. "Ha megvizsgáljuk ezen autonóm közösségi életet", a következőket tapasztaljuk: "A szervezet főleg fegyelmi ügyeket tárgyal, pl.

N.J.-t nyolc napi elzárásra és rövidkosztra, K.M-t 8 botra, M.V.-t összeférhetetlenségéért 3 havi zárkára ítélte." E jelentésből nyilvánvalóan csak negatív tapasztalatot szűrhettek le az otthonok igazgatói és nevelői.

A megszőlési fiunevelő intézet működéséről szóló jelentésben az alábbiakat olvashatjuk: "Nevelésünk vallásosságból fakad, ismerjük meg isten mindenható igazságát és végtelen kegyességét...megismertessék az erkölcsi igazságokat bibliai magyarázatok alapján, a növendékek levonják a szükséges következtetéseket és azok követésére serkentsek."

Ugyanebben az évben a rákoskereszturi fiunevelő jelentése így vetette fel a kérdést: "Mit teszünk, hogy munkánk, nevelésünk eredményes legyen? Elsősorban kellően fegyelmezzük a gyermeket, arra szoktatjuk, hogy előljárói akaratát fogadja el a magáé helyett."** Továbbá arról panaszkodtak, hogy hiába építettek 3 méter magas tüskésdrótot, a gyermekek mégis megszöktek.

Mindkét intézet a középkori vallásos pedagógia elember-telenedését mutatta.

A Gyermekvédelmi Lap és A Gyermek c. folyóirat együttes megjelenése*** ideiglenesen határozottabb pedagógiai és pszichológiai irányvonal követését tette lehetővé." A "Gyermek" c. folyóirat kiválása után végérvényesen az adott kulturpolitikai törekvések hatottak a lap szerkesztőségére. "A "Gyermek" c. folyóirat önálló lapként való megjelenésének időszakában is következetesen folytatta a gyermekvédelem pedagógiai és pszichológiai alapvetésének megalapozó munkáját. Ezt mutatta Nagy László: "A gyermek

+ Gyermekvédelmi Lap. 1910. januári sz.

** Gyermekvédelmi Lap. 1910. áprilisi sz.

*** Gyermekvédelmi Lap. 1910. júniusi sz.

rokonszeny érdeklődése." c. tanulmánya is.⁺ Az elhagyott gyermekek elmaradottságát a környezeti s a legszükségesebb nevelési feltételek hiányával indokolta. Kimutatta, hogy a félelemnek milyen káros hatása van a fejlődő emberre. Helyesen utal a kölcsönös rokonszeny hiányából adódó személyiség zavarokra. E tanulmány több fi gyelemreméltó problémafelvetésével kétségtelenül értékes hozzájárulást jelentett a gyermekvédelem pedagógiai és lélektani kérdéseinek kidolgozásához s a gyakorlati munka megvalósításához.

Gyermektanulmányi törekvések és hatásuk a gyermekvédelemre

A gyermektanulmányi mozgalmak külföldön is és hazánkban is kialakulások kezdetekor teljesen összekapcsolódtak a gyermekvédelemmel. Ez az összekapcsolódás előnyös volt főleg a pszichológiai szemlélet szélesebb körű térhódítása révén a gyermekvédelem számára. Ennek egyik jele volt az, hogy a II. Országos Egyetemes Yenygyi Kongresszus /1896/ Társadalmi Szekosztályának ülésén több ilyen jellegű előadás hangzott el a gyermekvédelem nevelési feladatairól.

Néhány évvel később jelent meg György Aladár: "Emberbaráti tan- és nevelőintézetek" c. munkája, amely bár ujszerűen értelmezi a gyermekről alkotott eddigi felfogást, mégis dominál benne az örökletesség és a biológiai determináltság szemlélete. A szerző nem ad megnyugtató választ, pedig a pedagógusokközvéleményben mind többször vetődött fel az örökletesség és a környezet pedagógiai értelmezésének problémája. E vonatkozásban Dr. Kemény Gábor: "A környezet hatása a tanulásra" című munkája

+ Gyermekvédelmi La. 1907. 2.sz.

jelent tudományos értékű feldolgozást. A közlemény 32 gyermek vizsgálati eredményeit foglalja össze.

A külföldi általános- és gyermekpszichológiai vizsgálatok leginkább elterjedt eredményei az 1900-as évek után eljutottak hazánkba is. A sokféle irányzat hatásának elemző bemutatása most nem feladatunk. Csupán utalunk arra, hogy akadtak követői Hume elemző lélektanának, Milé asszociációs lélektanának, Bergson metafizikájának, Weber, Fechner pszichometriájáé, Wundt kísérleti lélektanának, Binet egyéniségvizsgálatainak, Meumann gyermeklélektanának, továbbá Ziechen, Spencer, Foerster, Adler, Freud pszichológiai irányainak.

Kis körben ugyan, de termékeny talajra talált Bechterev, majd Pavlov reflex tanításai. Nálunk ebben az időben Lechner Károly és Ranschburg Pál végzett nemzetközileg is elismert pszichológiai kutató munkát. Majd az 1907-1908-as években szélesebb körben kezdtek kibontakozni az önálló hazai kutatások. Megjelent Ranschburg Pál: "A gyermeki elme" című munkája, mely figyelemreméltó demonstrációja volt annak, hogy hazánkban is megalapozódott a tudományos gyermeklélektani vizsgálat. Ezt követően nagy számban jelentek meg különböző szerzőktől új tanulmányok és könyvek a gyermek érdeklődéséről, a gyermek lelki életének fejlődéséről, akaratáról, esztétikai érzelmeiről, félelmeiről stb.

A gyermek tanulmányozásának kezdeti éveiben a vizsgálatok gazdag pedagógiai termése összefonódott a gyermekvédelemmel. Ez a magyarázata annak, hogy a korai "gyermektanulmányozók" mind nagyobb hatást gyakoroltak pedagógiai közéletünk alakulására.

Ez a tendencia pozitíven hatott egyes árvaházak nevelőmunkájára is.

Dr.Szemere Samu: "A gyermekjátékok fejlődéstani és neveléstani jelentősége" című tanulmánya kirobbantotta az összeütközést a kor konzervatív pedagógiájának képviselői /Kármán Mór, Fináczy Ernő/ és a gyermektanulmányozás legtekintélyesebb hívei /Nagy László, Ranschburg Pál/ között.

A vitát ez váltotta ki, hogy Szemere Samu többek között elvetette Schiller, Spencer üdüléselméletét és helyette Darwin elméletére épülő nézeteit fejtette ki.

Az 1907-ben kezdődött vita lényegében a gyermektanulmányi mozgalom híveinek erkölcsi győzelmével végződött. E fontos tény nem jelentette azt, hogy a gyermekvédelem pedagógiai gyakorlatában teljesen új a gyermekek fejlődését maximálisan elősegítő új szakasz kezdődött volna. Viszont feltétlenül előrelépés volt, hogy az árvaházak egy része /a kecskeméti, a kőszegi, a debreceni, s néhány budapesti intézet/ átvette a "gyermektanulmányozók" nevelési elképzeléseit. Így a játékos oktatást, az egyéni bánásmód elvét, a családi nevelés gondolatát, a munkáltatással való nevelés stb. gondolatait. A gyermek megismerése, az életkori és egyéni sajátosságainak figyelembevételére való törekvés "behatolt" valamennyi árvaház nevelőmunkájába. Az intézmények pedagógiai légkörének alakulása mégsem jelentette a helyes gyermekszemlélet gyakorlati kialakulását, illetve általánossá válását. Némi javulást ki lehet ugyan mutatni, de éppen a mindennapi gyakorlati nevelőmunkában - főleg a büntetésben - tovább éltek a régi elavult módszerek. A nagyobb vidéki városokban a haladó orvosok, nevelők, jogászok is megalakították a gyermektanulmányozási

egyesületeket. 1909-ben a szolnoki gyermektanulmányozási értekezleten az előadó így kezdte beszédét: "...városunkba is eljutott egy hulláma annak a nagy és meleg érdeklődésnek, amellyel ma az egész művelt világ a gyermek felé fordul, a gyermek ma az érdeklődés központjában, ugyezéolván divatban van." Így fogalmazta meg az egyesület programját: "A nevelés megjavítása a gyermek ismerete alapján és az emberiség regenerációja a megjavult nevelés alapján... A gyermek testi-lelki fejlődéséről gondoskodni, vezetni őt a tökéletesedés útján."* E megfogalmazásból teljesen világos, hogy polgári "neveléssel tökéletesedni" akaró forradalom ellenes nézőpontról volt szó. Ezen a tanácskozáson részt vettek a gyermekvédő nevelők és a telepvezető orvosok is. Felméréseikkel, tapasztalataikkal támogatták a mozgalom fővárosi és vidéki egyesületeit. A fenti idézet plasztikusan tükrözi a gyermektanulmányozók haladó törekvéseit: megismerni a gyermeket és gondoskodni neveléséről. Egyben élesen kiütözköznek ellentmondásaik is. A gyermekközpontuság oda vezetett, hogy ezzel megoldhatónak vélték az emberiség "megjavítását". Ez az elgondolás elvonta a figyelmet a társadalmi ellentétekről, a gyermekek tízezreinek valóságos helyzetéről. Az egyoldalú gyermekközpontuság társadalmi és politikai vonatkozásban a munkásmozgalommal szemben a hazai polgárság ideológiáját támogatta.

1909-ben a "Gyermek" c. lap állandó kiadásban jelent meg, mint a Magyar Gyermektanulmányi Társaság Közlönye. A különvált név csak szervezetiileg, hanem társadalmilag is befolyásolta

* A Gyermek. 1912. év 176. l., 1913. év 1. l., 1914. év 287. l.

a folyóirat további munkáját. Ezt követően a gyermektanulmányozók mind kevesebb pedagógiai segítséget adtak az elhagyott gyermekek neveléséhez. A gyermekvédelem a Társaság perifériális vizsgálódási kerülete lett. Ezzel a gyermekvédelem pedagógiai alapvetése törést szenvedett és némileg visszaesett a nevelési kérdésekkel való elmélyültebb foglalkozás is.

Az 1912-es években Nemes Lipót vizsgálódásai alapján a kültelki gyermekek élete került reflektorfénybe. 140 oldalas jelentésével megdöbbentette a hivatalos közvéleményt.* Kimutatta a szegénység kétségbeejtő testi, lelki, értelmi, erkölcsi elnyomorodását. Kimutatta, hogy az elnyomorodás oka a szegénység. Nemes Lipót hangvételét nem követték a gyermektanulmányozók.

Nemes Lipót továbbá valóságos képet nyújtott a menhelyek, nevelőszülők, árvaházak életéről is. Leírta egy gyermek véleményét, amely közvélemény a kültelki gyermekek között: "Itt csak az uraknak van pénzük és joguk." Találó és jellemző az a megállapítása, hogy: "Sok szép hangzott el már, de a gyermekek sorsa nem sokat javult a gyermekvédelemben." Leírta, hogy a menhelyeket a gyermekek nem szeretik, sőt elégedetlenek vele. A menhelyek lelketlenül, sematikusán intézik a gyermekek ügyeit, nem vizsgálták meg a gyermekek életkörülményeit, a nevelőszülők alkalmasságát, egyszerűen "sematikus, adminisztráló intézmények" lettek.**

Bírálta Nemes Lipót a 60.000-es rendeletet***, amely szerint a gyermekvédelem megoldotta feladatát, ha a gyermekeket

* A Gyermekek. 1912. év 176. l., 1913. év 1. l., 1914. év 287. l.

** A menhelyek hol a belügy-, hol a népjóléti-, hol az egészségügyi minisztériumok alá tartoztak. A menhelyek vezetői orvosok, beosztottjaik képesítés nélküli telep felügyelők voltak.

*** 1913-ban jelent meg.

kiemelték rossz környezetükből és egy megfelelőbb családba helyezték. Fő feladatuknak tehát a gyermekek kiemelését tartották. Ezzel szemben Nemes Lipót és más gyermektanulmányozók szakzerű gondozást és nevelést igényeltek a gondozottak számára. Először vetődött fel a gyermekvédelemben a "szociális nevelés" igénye. Ezen új nézetek hirdetői - a 60.000-es rendelet szellemével szemben - hittek a gyermekek nevelhetőségében. Álláspontjukkal jelentős segítséget adtak a környezetileg ártalmatlanított, a züllött és a kriminális gyermekek neveléséhez. Nagy László⁺ a konvergencia törvényének kifejtésében a hazai haladó gyermekvédők álláspontját fogalmazta meg.

A gyermektanulmányozók és a gyermekvédők egy évtizedes együttműködése az első világháború alatt véget ért. A Gyermekvédelem Lapja ezzel végérvényesen megszűnt a haladó nevelési törekvések képviselője lenni, amelynek eredményeként a gyermekvédelem nevelési módszerei visszasüllyedtek a vak idomítás és az ösztönös próbálgatások szintjére.

3. A Tanácsköztársaság gyermekvédelmi tevékenysége

A Tanácskormány ezen a területen is nehéz körülmények között kezdte meg tevékenységét. A hadigondozott gyermekek száma mintegy 120-130 ezerre volt tehető. A Kormány LXXI. sz. rendeletével kimondta, hogy a gyermekvédelem állami ügy. Intézkedett a háború után éhező, rongyos és fedél nélkül maradt gyermekek azonnali ellátásáról. Jelentősen emelték az özvegyek

+ A konvergencia elméletét "A Gyermekek" c. folyóiratban fejtette ki. 1919. 3. sz.

és az árvák járadékait. A nevelőszülők nevelési díjait tiszte-
resére emelték fel. Létrehozták az Országos Iskolai Gyermekvé-
delmi Központot, amelynek fő feladatát a prevencióban jelölték
meg. Az iskolát egyben a gyermekvédelmi munka központjainak te-
kintették. Megkülönböztettek szűkebb és tágabb értelmű gyermekvé-
delmet. Szűkebb védelmen a rászorulókról való azonnali operatív
intézkedést, a tágabb megfogalmazáson pedig valamennyi gyermek
védelmét értették. Az eddigi rendeletek, törvények elsősorban
csak az elhagyott gyermekek védelméről intézkedtek. A Tanács-
kormány viszont kiterjesztette gondoskodását valamennyi gyermek
testi, értelmi és erkölcsi fejlődésére. Biztosította valamennyi
gyermek ingyenes orvosi ellátását, intézkedéseket tett a nevelé-
si tanácsadói hálózat megteremtésére.

A helyi tanácsok szerveiként létrehozták a gyermekbizto-
sok szervezetét. E bizottságoknak joguk volt intézkedésre, a
közvetlen állami gondozásba vétel és az intézeti beutalás terüle-
tén.

Megszüntették a "törvénytelen gyermek" megbélyegző elne-
vezést.⁺ A proletár gyermekek részére ingyenes üdüléseket szer-
veztek.

Megváltoztatták a fiatalok bűnöző gyermekek megítélését
és a velük való bánásmódot. Börtönbüntetés helyett a fiatalok-
ra javító nevelését helyezték előtérbe. Az erkölcsileg züllött
vagy bűnöző gyermekek védelmének kódexét és speciális feladatait
Dr. Kármán Elemér állította össze. Kifejtette, hogy a bűnözők és
a züllöttek nevelésére semmiféle külön pedagógiai szabály nincs,

+ 1910-es években a megbélyegzés elkerülése érdekében annyi
gyermeket öltek meg az "angyalcsinálók" évenként, mint
amennyi tbc-ben meghalt /5-6 ezer/.

csupán a pedagógiai szabályok más elrendezése, kiegészítése, pótlása szükséges. Felhívta a figyelmet a züllöttség okainak vizsgálatára. Tagadta a züllöttség örökölhetőségét. Ugyancsak e területen fejtette ki tevékenységét Dr. Ranschburg Pál pszichiáter is. Felfogása szerint a személyiségzavarokat nem szabad a kriminalitással azonosítani. Még kevésbé szabad az elhagyott vagy ártalmazott gyermekeket züllötteknek és kriminálisoknak tekinteni?

Elkezdődött a gyermekvédelem pedagógiai-pszichológiai kimunkálása, az elvek és a gyakorlat összekapcsolása. Megindították az első "szociálpedagógiai" tanfolyamot.*

A gyermekvédelem munkájában kiemelkedő szervezeti és politikai segítséget adtak a haladó társadalmi szervek: a KIMSz, a Magyarországi Munkások, Gyermekebarát Egyesülete, a Gyermekek Tanulmányi Társaság és a Magyar Tanítók Szakszervezete.

A gyermekvédelem szervezeti módosításával egyidőben a Tanácsköztársaság gyermekvédelmi tevékenységében legfontosabb, haladó jellegű gyermekszemléletének kialakítása.

4. Gyermekvédelem a két világháború között /1920-1941/

A Tanácsköztársaság megbuktatása után a Horthy-rendszer a gyermekvédelmet visszaüllyesztette az első világháború alatti állapotok színvonalára. A kormányzat minden ésszerű és haladó gyermekvédelmi intézkedést mint a "bolsevizmussal fertőzött"-et igyekezett kiirtani. A proletáraryákat kitették a szülőotthonokból, megszüntették a gyermeküdültetést, folytatódott az ut-

* A tanfolyam vezetője Kelen Jolán volt a fővárosi Közokt. Oszt. megbízottja. Előadói: Dr. Ranschburg Pál, Nagy László, Dr. Kármán Elemér és Nemes Lipót.

cán kószáló, kolduló, cselédeskedő gyermekek nyomoruságos élete. Eltörölték a Tanácskormánynak "törvénytelen gyermek" elnevezés megszüntetéséről hozott rendeletét is. Ezen intézkedések eredményeit tükrözik a korabeli statisztikai adatok. Az 1920-as népszámlálás adatai szerint Veszprém megyében pl. minden ötödik gyermek maradt csak életben.

A gyermekhalandóság óriási mértékben megemelkedett:

Amíg 1919-ben 56 145, 0-1 éves gyermek halt meg, addig
1920-ban 72 612,

1921-ben 77 840 volt az 1 éves koron aluli elhalálozottak száma.

Megnövekedett a fiatalok bűnözők száma is. Évenként mintegy 25 ezer fiatalot állítottak bíróság elé.

A magyarországi munkások "Gyermekebarát Egyesülete" és más haladó szellemű emberek, köztük írók is világgá kiáltották: "Emberek! Pusztul a jövő nemzedék!" Győri Imre: Pusztuló nemzedék c. könyvében ezt írta: "Az egymilliós lakosú Budapesten legalább tízszer annyi csavargó, koldus és bűnöző gyermeket vonnak évente felelősségre az illetékes hatóságok, mint a nyolcmillió lakosú Londonban." Lelplezi továbbá a lakásnyomort is: "Az egyik lakótelepet Dühöngő telepnek...hívták...hangos gyermek sírás üti meg fülünket. Ez a legintenzívebb, legkirkívóbb hangja a nyomor nagy orchesterének, amely ezen környéken, mint reménytelen ének fájdalmas szirénabugása markol az ember szívébe. Valósággal hemperegnek a gyerekek az utcán és valamennyi meztelen, valamennyi éhes, valamennyinek szemében lobog a tüdővész. Egy nemzedék pusztul el itt szülői felügyelet

nélkül, az utca piszkában, az állati szánvonalra süllyesztett élet fertőjében...A fővárosnak ezen az egyetlen pontján kb. kétezer gyermek és többszáz munkaképtelen férfi és asszony él emberhez méltatlan életet és dul hihetetlen harcot a mindennapi betevő falatért. A gyermekek százai fekszenek le anélkül, hogy nap közben egy falat kenyeret ettek volna."

Az ellenforradalmi rendszer 1926 után a gyermekvédelem újjászervezését hirdette meg. Ezzel szemben a gyermekvédelem céljaira kiutalt állami támogatás összege jóval kevesebb volt az első világháború előttinél. Az Országos Gyermekvédő Liga és az Országos Stefánia Szövetség ⁺ is csak kiterjedt nemzetközi kapcsolatai révén tudta intézményeit fenntartani. A gondozásba vettek többsége nevelőszülőkhöz került, ahol kiscselédként kihasználták őket. Erről ír Móricz Zsigmond: "Árvácska" c. meg-
rázó munkájában. József Attila így emlékezett meg erről: "Engem nem is tudom, hogy miért vertek, mint apró gyermeket, ki futott volna egy jó szóra nyomban." Már az 5-6 éves gyermekeket egész napi munkára fogták, szálláshelyük legtöbbször az istálló sarkába ácsolt fapriccs volt. Ruffy Pál menhelyfelügyelő így magyarázta a lelencekért fizetett összeg minimumát: "Azért, amit az a kis kosztos elfogyaszt a földműves ember konyháján, többet nem főznek, több kenyeret nem sütnék, az a kis kosztos jól lakik abból, ami mint ételmaradék az asztalról a moslékosdézsa-
ba kerülne. A földműves ember a gyermek tartása által tulajdonképpen azt értékesítette, ami háztartásában mint érték nélküli veszendőbe merne."

+ A Stefánia Szövetség 1915-ben alakult meg a forradalmi Mandzsar József orvos javaslatára.

A "lelenc" szó egyet jelentett a mostoha élcttel, a veréssel, az éhezéssel, az istállóban alvással, a csavargással, a külön szövött olcsó lelencruhával, a méltatlan és gyakori megaláztatással.

Az intézetben élő lelenceknek sem volt sokkal emberibb életük. A lelencházak, menhelyek ridegek és embertelenek voltak. Az árvaházakban is rendszeres volt a verés, mindennapiak voltak a megaláztatások, de itt mégis otthonosabban élhettek a gyermekek, mint a nevelőszülőknél.

1938 után a gyermekvédelem tartalmi munkáját mindinkább áthatalta az irredenta, sovíniszta "levente szellem". Mindent háttérbe szorított a fasiszta világháborút előkészítő "szellemi átnevelés". A vallásos vakbuzgóságra törekvés keveredett a militarista "levente szellemmel", ami végleg elembertelenítette és végleg türehetlenné tette az intézetben élő gyermekek életét.

5. A rendszeres, intézményes szocialista gyermekvédelem kialakulása /1945-1960/

a/ Örökség és ujjáépítés. Az ellenforradalmi rendszertől örökölt gyermekvédelmet a háború teljesen dezorganizálta. Épületeinek egy része megrongálódott vagy teljesen tönkrement. A háború befejezésekor több ezer gyermek kóborolt az országutakon, kéregettek, loptak és betörték. A felszabadulás után közvetlenül a Nemzeti Segély gondoskodott az elhagyott gyermekek védelméről. Mozgósított az intézmények ujjáépítésére. Akciói között meghirdette a demokratikus szociálpolitikát, melynek szerves részeként megkezdtek a gyermekvédelem új alapokon nyugvó szervezeti kiépítését. A 6300/1945. M.E. rendelettel létre-

hozták a községi szociálpolitikai bizottságokat, megyeszékhelyeken pedig törvényhatósági bizottságokat szerveztek.

1945 végére orvosolták a legsürgősebb gyermekvédelmi nehézségeket. Az éhező, a nyomorgó gyermekeket gondozásba vették. 21 ezer fővárosi gyermeket helyeztek el vidéken. Naponként 30 ezer gyermeknek biztosítottak meleg ebédet a konyhákon. A Vörös-kereszt megszervezte a csecsemők tejjellátását.

1946-ban a demokratikusan fejlődő társadalmi rend szellemében jelent meg a XXIX. sz. törvény⁺, amely megnyugtató módon rendezte a házasságon kívül született gyermekek anyagi, erkölcsi és jogi helyzetét. A törvény ugyan megtartotta a házasságon kívüli fogalmat, de kimondta a teljes jogegyenlőséget. Ettől kezdve a házasságon kívüliséget tilos volt az anyakönyvbe bejegyezni. A gyermek vér szerinti apja nevét vagy egy képzelt nevet kaphatott.

1946 második felében életbe lépett a jó forint. Ezt megelőzően az infláció tönkretette az egyesületek többségének gazdasági bázisait, ezért ezek működtetését ideiglenesen a városok és járások biztosították.

1946-ban már 21 930 gyermek volt állami gondozásban. Legtöbbjük falusi gazdánál élt. Ezeknek egy része sajnos félig

+ 1868. LIX. törvény hatályba lépéséig a származás törvényessége az egyházi bíróságok hatáskörébe tartozott. Az egyházi bíróságok a kánonjogot alkalmazták, amely a házasság védelmére, a házasságon kívül születettekkel szemben éles megkülönböztetést tett. "Akik törvénytelen ágyból származnak, a vérség javaiban és díszeiben nem részesülnek, nevet, nemességet, címet, örökséget nemzőik után nem nyernek." A Kuria 1906-ban kimondta, hogy a törvénytelenül született gyermekek anyjuk hagyatékának örökösei lehetnek. Az 1915. évi kuriai határozat is elzárkózik az atyai örökség jogától. Az atya házasságon kívül született gyermeket 1945-ig csak eltartani volt köteles.

analfabéta maradt és életkoruknak nem megfelelő nehéz munkát végeztettek velük és még verték is őket. A demokratizálódó közszellem nem tűrhette a gondozottak brutális bántalmazását. Az MKP 1946. december 14-én megtartott köznevelési ankétján Fogarasi Béla világosan megfogalmazta, hogy a munkáságnak és parasztságnak joga van az emberi élethez és a teljes kulturához. Az MKP III. kongresszusának kulturapolitikai követeléseivel világossá teszik a gyermekvédelem további tennivalóit is. Világossá vált, hogy a széttagolt /felekezeti, ligás, községi, állami/ gyermekvédelem helyett egységes állami irányítású hálózatra van szükség. Meg is született a minőségi fejlődés feltételeit biztosító 12.820/1948. sz. államosítási rendelet. Ezzel megvalósult a haladó gyermekvédők régi álma, az egységes állami gyermekvédelem. Megszervezték az egységes irányító szerv központját, az Országos Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Tanácsot.

b/ A gyermekvédelem alakulása 1949 és 1960 között. A gyermekvédelem államosításáról szóló rendelet csak kezdete volt az egységesítésnek, amely 1953-re fejeződött be végleg. Az időközben létrejött OGYIT szervezte és irányította az ország gyermekvédelmét. Megkezdődhetett a valóságos prevenció. Ennek érdekében 1949-ben a gondozásba vétel lehetőségét az anyagi okon kívül kiterjesztették az egészségügyi és szellemi veszélyeztetettségre is, majd 1954-ben minden olyan esetre, amikor a gyermek nevelése bármilyen okból nincs biztosítva.*

A Népköztársaság Alkotmánya /1949/ 52. §.-a alapján az elhagyott gyermeket az állam gyermekének kell tekinteni. Az 1952. évi IV. ugynevezett családjogi törvény új alapokra helyezte

* 51/1954. /VII.6./ M.T. sz. Magyar Törvények Tára 76. 1.

a házasságról, a családról és a gyámságról szóló eddigi jogi és társadalmi gyakorlatot. A törvény eltérítte az "elhagyott gyermek" elnevezést s helyette az "Állami gondozott" fogalmat honosította meg. A másik igen nagy jelentőségű intézkedés, hogy az állami gondozottság idejét 18 éves kor befolyásoltáig terjesztették ki.

A gyermekvédelem új, minőségi fejlődési szakaszhoz ért 1954-ig, ugyanis megérték az anyagi és pedagógiai feltételek annak kimondására, hogy a gyermekvédelem nevelési intézmény. Ez minőségi elhatárolódást jelentett az évszázados múlttól, amikor is a gyermekvédelem még csak jogi és adminisztratív problémát jelentett. Ezt követően lehetővé vált, hogy a bontlakásos intézetek fokozatos bővítésével csökkentse a nevelésszülőknél lévő gyermekek számát. /Átmenetileg néhány évben csökkentették a gyermekotthonok számát./

1948-ban 8 új gyermekotthon létesült,

1949-ben 4 " " "

1950-ben 9 " " " 70 otthonban 5111 gyermek,

1951-ben 2 " " " 51 " 4446 "

1955-ben 11 " " " 76 " 7620 "

1957-ben 11 " " " 91 " 9055 " 61

Még világosabban látható az arányok eltolódása ha a gyermekek elhelyezésükben vizsgálgatjuk meg:

1958-ban 41.292 gondozottból nevelésszülőnél nyert elhelyezést

35 822 fő, 87,2 %

1955-ben 19.527 gondozottból nevelésszülőnél nyert elhelyezést

7 481 fő, 38,2 %

1957-ben 19.431 gondozottból nevelőszülőnél nyert elhelyezést
5 280 fő, 27,5 %.

A területen is évszázados törekvés valósult tehát meg; bentlakásos intézeti elhelyezést biztosítottak a gondozottak többségének.

Az intézeti ellátás folyamatos javulását mutatják az alábbi számadatok:

1955-ben egy gondozottra jutó évi kiadás	8.600.- Ft.
1956-ban egy gondozottra jutó évi kiadás	9.690.- "
1958-ban egy gondozottra jutó évi kiadás	11.418.- Ft. volt.

A gyermekvédelem szervezeti és tartalmi munkája 1958. és 1960. között határozott fellendülést mutat. Ebben jelentős szerepe volt az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanácsnak. Az OGYIT-t a következő gyermekvédelmi területekkel foglalkozott: bölcsődék és csecsemőotthonok, óvodák, napközi otthonok, gyógy-pedagógiai otthonok, nevelőotthonok és javító intézetek fejlesztése, valamint a tartalmi és szervezeti munka megjavítása ezen intézményekben. Foglalkozott továbbá a családon belüli veszélyeztetettséggel, a 14-16 évesek foglalkoztatásával. Az OGYIT javaslatára korszerűsítették az iskolaorvosi hálózatot, növelték a bölcsődék számát, a fiatalok részére bevezették a 4 órás munkaidőt. Országsszerte ideggondozó-lélektani tanácsadó állomásokat létesítettek. A Néctanács széleskörű pedagógiai ismeretterjesztést kezdeményezett, népszerű pedagógiai munkákat, füzeteket jelentetett meg.

1957-ben megvalósult országunkban az első gyermekváros Péton, ahol közel ezer gyermeket nevelnek.

A legfontosabb gazdasági és szervezeti feladatok elvégzése után 1955-1960 között a szovjet pedagógia hatására sor kerülhetett a gyermekotthoni nevelés fontosabb tapasztalatainak összegezésére. Makarenko művei alapján összegezték a közösségi nevelés gyermekotthoni vonatkozásait.⁺ A hazai szakirodalomból Ágoston György "A közösségi nevelés és az uttörőmozgalom" c. munkája iránymutatóként hatott.⁺⁺ A hazai tapasztalatok általánosításával tanulmány készült a délutáni tanórai foglalkozásokról és a szabad idő megszervezéséről.⁺⁺⁺ 1958-1961 között a Művelődésügyi Minisztérium Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztálya 12 kötetes tanulmányt bocsátott a gyermekotthonok nevelési rendelkezésére. A tanulmányok többsége a hazai tapasztalatok gyakorlati, - némely esetben elméleti - összegezését tartalmazzák. E tanulmánykötetek jelzik a szocialistává fejlődő gyermekotthoni munka tartalmi kibontakozását. ^{bár sok vonatkozásban vitathó} Hiánypótló munkaként jelent meg Dr. György Julia: "Veszélyeztetett gyermek" c. kötete. A gyermekvédelmi nevelőmunka egyik legfontosabb tartalmi problémáját helyezte reflektorfénybe Gáti Ferenc: "Az egyéni bánásmód néhány kérdése a nevelőotthonokban" c. tanulmányában.⁺⁺⁺⁺

+ Községi nevelés a gyermekvédelmi intézményekben. Kézirat. Okt. Min. Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztálya. 1956. Szerk.: Csaba Ferenc.

Veczko József: Gyermekotthoni közösség élete. KFTI. 1959.

++ Ágoston György: A közösségi nevelés és az uttörő mozgalom. Tankönyvkiadó, 1952.

+++ A tanulás megszervezése a gyermekotthonokban. Szerk.: Csaba Ferenc. Tankönyvkiadó, 1955.

Kutassi György-Feterdi Ede: A gyermekotthoni szabadfoglalkozások elmélete és gyakorlata. Okt. Min. 1955.

++++ Gáti Ferenc: Az egyéni bánásmód néhány kérdése a gyermekotthonokban. A gyermekotthoni nevelés néhány kérdése c. VI. k. 1. lap. KFTI. 1961.

6. Gyermekszemléletünk alakulásának néhány problémája a szocialista és kommunista társadalomban /a gyermekvédelem aspektusából/

Az előzőekben megismerkedtünk különböző társadalmak gyermekvédelmi szervezetével és munkájuk tartalmi vonatkozásaival. Jelen esetben előként a polgári társadalom és a szocialista átmeneti termelési mód körülményei között kialakult gyermekvédelem alapvető különbségeire mutatunk rá. N.A.Nexó: "Emlékeim" c. könyvében így jellemzi társadalmának "gyermekvédelmi" problémáit: "A XIX. századot a gyermekek századának nevezték...pedig a valóságban egyetlen korszak sem volt olyan gonosz a gyermekekhez, mint az industrializmusé, amely végtére is, hogy a gyermeket végképp ki ne irtsa - arra kényszerült, hogy önmaga ellen hozzon törvényt...A gyermekcsökély erejét a felnőtt munkásokéhoz mérli, tisztára a profit szempontjából mérlegeli, s ha ezzel néhány fillért megtakaríthat, oda állítja a gyermeket a gép mellé. Kijátzza a gyermeket a felnőtt munka ellen és a gyermek gyenge erejét halálos fegyverként használja fel tulajdon apja, esetleg anyja ellen."† E gazdasági berendezkedésen alapuló társadalomban a gyermekvédelem jogi, egészségügyi és szociális működés lehetett csak, amelynek fő célja az volt, hogy megvédje a társadalmat a veszélyeztetett és szűllött gyermekektől. Preven-
cióról a szó igaz értelmében szó sem lehetett, mert a társadalmi viszonyokból szükségszerűen következtek az anyagi és erkölcsi ártalmak. A gyermekvédelem az adott körülmények között a kapi-

† Kiemelés: Gyermek- és Ifjúságvédelmi Ismeretek I. 156. l. Tankönyvkiadó, 1962.

teljesítik társadalmi rend védelmét szolgáló működés, amely jogilag körülhatárolt keretben biztosítja a rászorulóknak életéhez szükséges legminimálisabb életkörülményeket.

A szocialista jellegű átmeneti termelési mód körülményei között a gyermekvédelem célja a valóságos prevenció és a károsult gyermekek szocialista emberre nevelése. A gyermekvédelem fő funkciója tehát a szocialista nevelés sajátos eszközökkel történő segítése. Mindent röviden így fogalmazhatjuk meg: Ezzel az állítással nem kívánjuk tagadni a jogi, az igazgatási, az egészségügyi és a szociális tevékenység fontosságát, sőt alapfeltételként tesszük. E szakaszban a gyermekvédelem tevékenysége mindinkább eltolódik a prevenció irányába, hogy jogi, gazdasági, egészségügyi, igazgatási, nevelési és társadalmi tevékenységén keresztül megelőzhesse a veszélyeztetettséget.

A gyermekvédelem minőségi javítása érdekében a jelenlegi gyermekvédő otthonokat gyermekvédő lélektani és nevelési, tanácsadó intézetekké kell átalakítani. A gyermekotthonokban pedig külön kellene nevelni a személyiségfejlődésükben ép és külön a károsult gyermekeket, mégpedig diagnózisuk, prognózisuk tendenciája és terápiái jellegük szerint.

Már a szocialista átmeneti termelési mód végére megeshet az anyagi ok miatti ártalom. Addig annál differenciáltabban jelentkeznek az átmeneti gazdasági élet ideiglenes ellentmondásából és a múlt tudati örökségéből és a két világhatalom egymásra hatásából eredő ártalmak. Közvetve, tudati szinten nap mint nap termelik az ártalmakat a két világhatalom gazdasági és társadalmi viszonyok közötti különbségek. A gyermekvédelem prevenciójának szükségessége

létre kell hozni ezen differenciált árnyaltságú ártalmak elleni eszmei harcát is, amely filozófiai, közgazdasági, pszichológiai, nevelési, mentálhigiéniai stb. komponensekből áll. Mindezt az ideológiai harcot széles társadalmi bázisra kell építeni, létre kell hozni a gyermekvédelmi tevékenységet koordináló szervet, amelynek egyik központja az iskola legyen.

A szocialista társadalmi rend magasabb fokán a gyermekvédelem ismét strukturális változásokon megy keresztül. E változás egyik jellemzője az lesz, hogy a prevenció szintjén megoldódik a gyermekvédelem. Az össznépivé váló önzorgatás időszakában a társadalom anyagi bázisának javulása lehetővé teszi az iskolaeotthonok fenntartását, ahol szükség szerint a gyermek heti vagy állandó bentlakást kaphat.

A szocialista és kommunista társadalom körülményei között is lesz pl. elárulás, baleset, válás, szerencsétlenség, tulszeretés, hibás nevelési módszer stb. Mielőtt az egyes gyermekek konfliktusai torzulsókat okoznak, a prevenció tevékenységének eredményeként otthonokba kerülnek. Ebből az is következik, hogy a gyermekvédelem intézményeiben újabb strukturális átrendeződés jön létre. A speciális otthonok megszűnnek, feloldódnak a helyi, körzeti iskolaeotthonokban.

Lehetővé válik az is, hogy az árván maradt gyermekek az iskolaeotthonban lakással egyidőben szervesen beletartoznak egy adott családi közösségbe. A lehetőségek határain belül mielőbb hozzá kell kezdeni, hogy a gyermekotthonokban élő gyermekeknek is legyen nevelőszülőjük. Sőt, az iskolai szüneteket, a jelentősebb ünnepeket a gyermekek is családi kötelékekben töltsék. A szocialista humanizmusnak létre kell hoznia egy sajátosan magas szintű

nevelésszülői hálózatot, amikor minden rászoruló gyermek iskolá-
otthonban lakik ugyan, de "benn él" egy családi közösségben.

Jelen körülményeink között már is el kell érni, hogy az
egyes emberek egyéni tragédiái ne tehoessenek maguk alá családó-
kat és ne essenek áldozatul a gyermekek e tragédiáknak. Elérkezett
az ideje, hogy a gyermekek iránti erkölcsi felelősség konkrétan
megvalósuljon. Ennek meg kell teremteni az igazgatási, jogi
körülményeit és eszmei feltételeit.

A jövőben az iskolákat kell egy sajátos "nevelőgyári"
feladattal megbízni /megfelelő intézkedési joggal és lehetősé-
gekkel/. Társadalmunk fejlődésével mérsékel a veszélyeztetés fo-
galmának tartalma is. Szocialista társadalmunk körülményei között
értelmezőnek ezt kell tekinteni, mindazt aki nem ad kellő segít-
séget a gyermekek személyiségtulajdonságok fejlesztéséhez.
Ennek megítélésére pedig csak az iskola képes.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a gyermekvédelemről kiala-
kult állásfoglalásunkat.

A gyermekvédelem, a társadalom olyan művelődésügyi
- preventív és korrigáló pedagógiai - komplex tevékenysége, amely
gazdasági, jogi, szociális, egészségügyi és igazgatási alapfel-
tételek biztosításával segíti a felnövő nemzedék művelt szocia-
lista személyiséggé nevelését. Ebben az értelemben a gyermek-
védelem körébe tartozik veleszületett gyermek sokoldalú szocialis-
ta személyiséggé fejlesztésének szerteágazó legelőnyösebb felté-
teleire felhívni a figyelmet, résztvenni e sokirányú munka
irányításában és szervezésében. Ide tartozik továbbá mindazon
állampolgárok tevékenysége, akik munkahelyükön, családjukban vagy
ezen kívül gondviselő, óvó-fejlesztő és nevelő tevékenységet

folytatnak /örökbefogadó szülők, nevelőszülők stb./.

A gyermekvédelmet a szocialista berendezkedésű országokban a társadalom megbízásából, a társadalom érdekében az állam végzi. Az állam a gyermekvédelmet igazgatási, kulturális, egészségügyi stb. szervein keresztül a társadalmi szervekre támaszkodva szervezi, irányítja és ellenőrzi.

A gyermekvédelem - tartalmát tekintve - komplex feladat, amely pedagógiai, egészségügyi, jogi, művelődésügyi, közigazgatási, szociális és egyéb tevékenységből tevődik össze. A gyermekvédelem tehát valamennyi gyermek egészséges testi- és szellemi-
ségfejlődése érdekében a pedagógusok, orvosok, jogászok, kultur-
politikusok, közigazdászok és szociálpolitikusok együttműködését
igényli. A kapitalista országokban a gyermekvédelem elsősorban
"szegényügyi adminisztráció". Ezért csak igazgatási és jogi fe-
ladatok ellátására korlátozódik. Szocialista társadalmi rendben
viszont a gyermekvédelem feladatai között elsősorban a nevelési
funkció kerül előtérbe: a felnövekvő nemzedék sokoldalúan mű-
velt, szocialista személyiséggé nevelése segítése. Ezt a fő fe-
ladatot kell szolgálnia a jogi, az egészségügyi stb. intézmények-
nek is. A tágabb értelemben vett gyermekvédelmi tevékenységet
általános vagy preventív védelemnek is szokás nevezni. Ennek szol-
gálatában állnak: a/ A kulturális intézmények, iskola, uttörőház,
mozi, színház, televízió, uggások, könyvek stb. b/ Jogi és szó-
ciális intézkedések; például a családi pótlék, a kiskorúak munk-
körülményeinek szabályozása, az éjszakai munka megtiltása, a
családjogi törvény szociálpolitikai intézkedései stb. c/ Egész-
ségügyi intézmények; például osecsemőotthonok, bölcsődék, védő-
női szervezet stb.

Közvetlen gyermekvédelmi tevékenységnek a kiskorúak állami gondozásba vételét, az erkölcsi züllés megakadályozását, a gyermekotthonok és javító intézetek nevelési irányítását és a gyámügyet szokták tekinteni.

A gyermekvédelmi tevékenység területei. A gyermekvédelmi tevékenység a gyermekvédelem tágabb és szűkebb értelmezésének megfelelően a gyakorlatban két fő területen valósul meg.

a/ A családban élő gyermekek védelme, s annak biztosítása, hogy személyiségfejlődésük zavartalan legyen. Terjedelmébe beletartozik valamennyi családban eredményesen nevelődő gyermek. Ezt nevezik általános preventív gyermekvédelemnek. Ide tartozik a terhes- és szülőanyag védelme, csecsemő- és kisdedvédelem, óvodaiskolai-gyermekvédelem, továbbá az ipari tanuló és munkát vállaló ifjuság védelme /18 éves korig/, általában a gyermekek értelem-, erkölcsi, érzelmi fejlődését biztosító összes intézkedés.

Az általános /preventív/ gyermekvédelmet segítik: az egészségügyi gondozó intézetek /anyatej biztosítás, kötelező oltás, szülőkörösztös védőnői hálózat, iskolai orvosi vizsgálatok, fogászat, bölcsődék, óvodák, napközi otthonok, kollégiumok, ipari otthonok, gyermeklélektani és nevelési tanácsadó intézetek, pályaválasztási tanácsadó, gyermek-idegorvosi rendelők, gyermeküldítő iskolák stb./.

b/ A családi körben bármilyen okból veszélyeztetett vagy a családi kötelezőből kirekesztett gyermekek védelmét és nevelését, azonos vagy speciális gyermekvédelemnek nevezik. Ide sorolható az árvák, az elhagyottak, erkölcsileg, egészségügyileg veszélyeztetettek, a nehezen nevelhetővé váltak, lelkileg sérültek, zülöttek nevelése.

A közvetlen gyermekvédelemben együttműködő hatóságok, szervek, intézetek a következők: Gyermekvéde otthonok, gyermekotthonok, gyógypedagógiai intézetek, időszaki egészségügyi üdülést szolgáló otthonok /szív- és tüdőbeteg, vagy egészségileg leromlott, gyengén táplált gyermekek részére/, gyámhatóságok, fiatalokrusk bíróságai, ügyészség, a rendőrség gyermekvédelmi szervei, csecsemő- és gyermekkórházak.

7. A gyermekvédelem a neveléstudomány rendszerében

A gyermekvédelem és az általános pedagógia kapcsolata.

A gyermekvédelem a neveléstudományok rendszerébe tartozik; az általános és különös viszonyában vannak egymással. Ez kitűnik az előbbiekből is, amikor megállapítást nyert, hogy a gyermekvédelem célját neveléssel éri el.

A gyermekvédelem célja a szocializáción túlmutató szocialista embereszmény megvalósításának elősegítése, támogatása és biztosítása. Ebből is látszik, hogy a gyermekvédelem a szocialista pedagógia célkitűzését elvben teljesen átveszi, gyakorlatilag pedig úgy valósítja meg, ahogy azt speciális munkaterülete szükségessé és lehetővé teszi.

Vizsgáljuk meg, hogyan foglalja össze az általános pedagógia a nevelés főbb jegyeit e ezek mennyiben érvényesek a gyermekvédelem nevelőmunkájában. /Dr. Ágoston György professzor: "A nevelés főbb jegyeinek összefoglalása"⁺ alapján./

a/ A neveléssel a társadalom a régi és új nemzedék közötti kapcsolatot biztosítja azáltal, hogy a régi nemzedék átadja a

⁺ Pedagógia I. 73. lap. Tankönyvkiadó V. 1959.

maga tapasztalatait az ifjú nemzedéknek. A társadalom fejlődésének ezen alapfeltételét a gyermekvédelem úgy kívánja szolgálni, hogy egyik oldalról hatást gyakorol a régi nemzedékre - családra, közéletre - ismerteti velük a társadalmilag helyes nevelési követelményeket, felhívja a figyelmet a nevelés sokrétű előfeltételeire - anyagi, egészségügyi, munkaviszonyi stb. - körülményekre. Más részről a szocialista pedagógia elveire támaszkodva megteremtési speciális intézményeit és nevelési koncepcióját, hogy sajátos eszközeivel alkalmazását tegye azon kiskorúakat is, a szocialista társadalom építésére, akik a társadalom egyes tagjai általi törekvésben veszélyeztetettek.

b/ A gyermekvédelem történeti- és osztályjellegű feladat. Az eddigi osztálytársadalmakban csupán az uralkodó osztály érdekeit szolgálta. Ennek megfelelően célja az volt, hogy a veszélyeztetettség miatt személyiségzavarban szenvedő gyermeket a társadalom számára értelmetlenné tegye és elszigetelje őket. A feudalizmusban és a kapitalizmusban éppen ezért csak jogi, igazgatási és népjóléti feladat a gyermekvédelem.

c/ A gyermekvédelem a kapitalizmus korában válik karitatív intézményes jellegűvé.

A gyermekvédelem fő funkcióját tekintve csak a szocialista társadalom körülményei között válik nevelési tevékenységgé.

d/ A gyermekvédelem a pedagógiai tudományokon keresztül része a felépítőművészetnek. Ugyancsak a ²⁰² jegyek jellemzik, amelyek a nevelésre, mint felépítőművészetre általában vonatkoznak. A gyermekvédelemnek a neveléshez hasonlóan van nem felépítőművészet jellege is. Ilyenek a fiziológia, a pszichológia, a pszichiátria és a neuróló-

gia hatásai, amelyek befolyásolják a gyermekvédelem nevelését saját koncepciójának kiunkálgatásán.

e/ A gyermekvédelem, mint objektív társadalmi funkció céltudatos, tervszerű és szervezett emberi tevékenységben valósul meg. E ráhatás érvényes a felnevelendő nemzedékre, de túl is nő azon, mert céltudatosan és tervszerűen szervezi, irányítja, neveli a felnevelendőt ebből a célból, hogy gyermekekben kialakuljanak a szocialista személyiség tulajdonságai, amelyek alkalmasak teszik őket társadalmi feladataik megoldására. Ezzel rámutatunk a gyermekvédelem egyik sajátos funkciójára, amelyben a fennálló társadalomra hat, hogy mind zavartalanabban biztosítsa a gyermekek szocialista fejlődését. Szűkebb értelemben pedig a gyermekvédelem a környezetben ártalomnak kitett vagy a veszélyt átélt gyermekekre gyakorol közvetlen és közvetett céltudatos, tervszerű és szervezett ráhatást ebből a célból, hogy korrigálhassa ezen gyermekek személyiségét, és ezzel alkalmasá tegye őket társadalmi feladataik betöltésére.

Amíg az iskolai nevelés 6 éves korban kezdődik, addig a gyermekvédelem tevékenysége már a születéstől figyelemmel kíséri a felnevelendőt. Az iskolai nevelés általában a társadalom általánosnak elfogadott, "normálisnak" nevezett környezettel és annak hatórendszerével, mint adott feltétellel számol és erre támaszkodik. Általános emberi körülmények között a gyermekre ható természeti és társadalmi ingerek elégségesek ahhoz, hogy a megkívánt reakcióadók spontán kiépüljenek. A gyermekvédelem körébe tartozó gyermekekben a megelőző környezet a pszichikus folyamatokat, állapotokat és tulajdonságokat vagy nem fejlesztette kellő mértékben, /hospitalizálódtak, retardálódtak/ vagy pedig a már eddig elért fejlettségi szintről visszazuhanáltak /regresszió/.

másokban pedig a még nem felelő környezet miatt torzulások jöttek létre. Így a gyermekvédelmi nevelés egyik sajátos feladata, hogy a környezeti ártalmak által károsított gyermekeket korrigáló nevelésben részesítse, vagy a hiányzó természetes családi környezetet helyettesítse.

f/ A gyermekvédelmi nevelés is meghatározott viszony nevelő /nevelőközösség/ és gyermek /gyermekközösség/ között, amelyre a nevelő /nevelőközösség/ vezető szerepe és a gyermekek /gyermekközösségek/ tevékeny közreműködése jellemző. A gyermekvédelmi nevelő munka is bipoláris folyamat, amelyben különös fontosságot tulajdonítunk az egy nevelő és egy növendék páros viszonyának, hisz e kapcsolatban valósul meg az egyéni terápia. Alapvető viszonyoknak azonban itt is a pedagóguskollektíva a gyermekkollektíva egymáshoz való viszonyát tartjuk, amelyben a csoport-terápia is megvalósulhat.

A gyermekvédelem sajátos körülményeinek figyelembe vételével alkalmazza a neveléstudomány valamennyi eredményét. A pedagógiai elvek részint változatlanul valósulnak meg a gyermekvédelemben, más esetben pedig mint általános elvek a speciálisan keresztül érvényesülnek. A gyermekvédelem egy részről tehát a neveléstudomány alkalmazási területe, de az általános elvek egy része tendenciaszerűen valósul meg, amelyből következik, hogy a gyermekvédelemnek megvan a maga sajátos "önmozgása" is. Ebből adódóan a gyermekvédelem - mint speciális terület, melyben az adott általános pedagógiai elvek a különös formájában érvényesülnek - meghatározott szerkezettel rendelkezik.

A gyermekvédelem visszahat a neveléstudományokra és a

nevelés konkrét területére azaz, hogy megtörtént a nevelés maradéktalan megvalósításának feltételeit. A sajátos tevékenység körülményei között megvalósított nevelési tevékenység mennyiségileg és minőségileg gazdagítja a pedagógiai tapasztalatokat.

A gyermekvédelem és a pszichológia kapcsolata

Sz.L.Rubinsztajn a "Voproszi pszichologii" 1955. évi

1. sz. számában a pszichológia tudományát így határozta meg:

"...ez a tudomány, amely az ember lelki életének, ennek az egy működése által meghatározott jelenségek a törvényszerűségeit kutatja.

Mint hogy a lelki működést az agy határozza meg, a pszichikum a neurodinamika valószínűleg törvényének engedelmeskedik."

A gyermekvédelmi nevelés tárgya a személyiségzavarokkal küzdő gyermekek pszichikumának korrigálása. A személyiségzavarok mindig fiziológiai működésekre vezethetők vissza. Ebből adódóan a gyermekvédelmi nevelés a fiziológiát fontos alaptudománynak tekinti.

A magasabb idegműködés az egyénben pszichikus jelenségek alakjában nyilvánul meg. Ezekkel a jelenségekkel a gyermekvédelmi nevelés mindennapi munkája során állandóan, találkozik.

Nevelőmunkánkban az idegrendszer működését illetve ennek megnyilvánulásait szabályozzuk. A szűkebb értelemben vett gyermekvédelem körébe tartozó gyermekek felsőbb idegműködésében több-kevesebb zavar van, ennek megfelelően zavarok mutatkoznak lelki jelenségeik terén is. Bármely téren mutatkozzék is a felsőbb idegműködési zavar, a nervizmus tanából következik, hogy e

zavar kiterjed a pszichikus jelenségek összehozására is. Külön tanulmányozni kell a gyermekvédelem körébe tartozó ártalmazott gyermekek személyiségzavarainak megnyilvánulásait és azok összefüggéseit a felsőbb idegműködés törvényeivel. A pszichológia törvényei segítenek feltárni a környezeti ártalmakat szenvedett gyermekek lelki sajátosságait, ezek sajátos törvényszerű kapcsolatát. Segít például a lelki folyamatok, állapotok és tulajdonságok zavarai közötti törvényszerű kapcsolatok feltárásában. A viselkedés tüneteiből benyolult áttételeken keresztül következtethetünk az ártalmak okaira. A gyermekvédelmi nevelőmunkában fontos szerepe van az általános- fejlődés- és neveléslélektannak, valamint a pszichiátriának. A gyermekvédelmi nevelés mindezeket magába foglalóan együttes komplex módon kutatja, az ártalmak törvényszerű lefolyását, megnyilvánulásait és segítséget ad a terápia megállapításában.

A gyermekvédelmi munka tudományos elemzésében további segítséget kaphatunk a szociálpszichológiától, a mentálhigiénitől és pszichohigiénitől.

A dialektikus materialista lélektan elmozdította a szociálpszichológiát és elhatárolta magát a hibás nézetektől. Kovaljev /1962/ kifejtette, hogy a szociálpszichológia a "kollektív" vagy "csoporttudatról" szóló tudomány "új, marxista kidolgozása" igen nagy elméleti és gyakorlati jelentőséggel rendelkezik. Baranov /1962/ szerint a szociálpszichológiának van önálló tárgya, és így létezési joga. Tárgya az emberek lelki tevékenysége csoportban és tömegben. A szerző a továbbiakban kifejti a zavarok

feltárásának lehetőségét jelenleg vizsgált területünkön is.

A szociálpszichológia a gyermekvédelem számára segítséget adhatna az egyéni- és csoporttudatot betöltő tartalmak, gondok, örömek, törekvések, emberi kapcsolatok alveinek feltárásában, amely tényezők mind nagyobb érzelmi töltéssel rendelkeznek.

A veszélynek vagy negatív hatásrendszernek kitett gyermek tudata a hatásrendszerek és a fiziológiai szerkezetek integrációiban sajátosan jeleníti meg önmagát. Ezen sajátos önmegjelenítés feltárásában segíthetne a szociálpszichológia is.

A szociálpszichológia a gyermekvédelem gyakorlata szempontjából is jelentős lehetne, különösen a személyiségzavarok, neurózisok és a pszichotikus lelki zavarok társadalmi okainak feltárásában.

A gyermekvédelem szociális területéhez tartozik a mentálhigiénia és pszichohigiénia eszközeinek helyes marxista értelmezése és felhasználása is. Ezen alkalmazási terület tárgyunkra segíti irányítani a figyelmet, továbbá feltárhat társas kapcsolatokat például az értékek típusait, a bemutatthatja a személyiség maximális fejlődéséhez szükséges normákat.

Az utóbbi években külföldön mind gyakrabban jelennek meg olyan gyűjteményes kiadványok, amelyek egy-egy oldalról megkísérlik megközelíteni a gyermek mentális és pszichohigiéniai fejlődését. A szerzők általában abban megegyeznek, hogy olyan hatékony egészségvédelmi szervezetet, intézményeket, gyógyítva-nevelő, tanácsadó módszereket kell kialakítani, amelyeknek működése és alkalmazása következtében egy mentálisan egészségesebb fiatal nemzedék nővekszik fel.

Saját körülményeink között is helyes lenne az ilyen kutatás feladatát úgy meghatározni, hogy mivel gyorsan fejlődő társadalmunk törvénytzerűen mind nagyobb követelményeket támaszt az emberekkel szemben, ezért a gyorsütemű társadalmi fejlődéssel egyidőben segíteni kell az emberek tudatfejlődését abban, hogy zavarok nélkül képesek legyenek megfelelni állomlásan növekvő társadalmi feladatainknak. Mindehhez szükséges lenne a hazai egészségügyi tapasztalatok megfelelő értékelése és rendszerezése is. Kiinduló pontul szolgálhatnának ehhez a Központi Gyermek-ideggondozó Intézetek tapasztalatai és munkamódszerei. Ezen intézetek céljukat általában két pontban fogalmazták meg: 1. magasabb egészségügyi kultúra, 2. mentálisan egészségesebb ifjúság, mely helyes érettséggel állít helyt a tanulás, a munka és a társadalmi élet minden területén.

A gyermekvédelem és a pszichiatria kapcsolata

Hibás irányzatot képviselnénk, ha a gyermekvédelmet patológiás irányba térítenénk, éppen ezért szükséges határt vonni e két terület között. A gyermekvédelem történetében a gondozott gyermekek többsége elzüllött, kriminális személyiséggé vált. Ugyanakkor egyedül a pszichiatria keretein belül vetődött csak fel a "lélek meggyógyításának" gondolata. Mivel tehát a gyermekvédelem gondozottjai többségükben személyiségkárosult gyermekek voltak, ezért sokan azonosították a "lélekgyógyászatot" a gyermekvédelem fő funkciójával. Voltak, akik minden gondozott gyermeket patológiás esetnek tekintettek. E nézet jelenlegi körülményeink között végérvényesen történelmi-

etlenné vált, mert nem veszi számításba azt, hogy a gyermekvédelem önálló feladatokat végző intézmény-rendszerre lett és időközben kialakította saját pedagógiai koncepcióját is.

Természetesen ettől függetlenül a gyermekvédelem továbbra is támaszkodik a pszichiátriára, mint társtudományra. Segít feltárni a személyiségzavarok fiziológiai összefüggéseit. Bemutatja a környezeti ártalmakból következő pszichés zavarok tüneteit, tudományosan rendszerezi, csoportosítja őket forrásuk és tüneteik szerint. Kidolgozta a személyiség zavarainak helyes diagnózis megállapításához szükséges módszereket és feltárta a terápiai eljárások lehetséges eseteit is. Ezzel segítséget ad a gyermekvédelem hatáskörében nevelt személyiségzavarokkal küzdő gyermekek neveléséhez.

II.

A környezeti ártalmak és személyiségzavarok főbb megnyilvánulásai

Előző fejezetünkben kifejtettük az elhagyott gyermekek helyzetét a különböző társadalmi rendszerekben. Tanulmányunk jelen részében a marxista pszichológia oldaláról közelítjük meg és tárjuk fel a környezeti ártalmat elszenvedett gyermekek személyiségzavarait. Fejezetünkben az alábbi problémákat tárgyaljuk:

- A személyiségzavarok értelmezésének fontosabb elvi problémái.
- A pszichikus folyamatok, a személyiség állapotának és tulaj-

- donságainak összefüggése a személyiségzavarok kialakulásában
- A neuroendokrin rendszer szerepe a személyiségzavarok kialakulásában.
 - A személyiségzavarok leggyakoribb megnyilvánulásai.

1. A személyiségzavarok értelmezésének fontosabb elvi problémái

A környezet hatására kifejlődő pszichikum mind jobban összekapcsolja az embert környezetével és normális esetben biztosítja a személyiség számára a magasabbrendű pszichológiai alkalmazkodást. A személyiség a dialektikus összefüggés hatására kialakult önszervező alakítja, rögzíti az egyedi ember tulajdonságait és az állandó pszichikus tevékenység folyamatában továbbfejlődve megőrzi és integrálja önmagát. Sz.L. Rubinsztajn által kifejtett determinizmus értelmezése szerint a külvilág ingerei hatnak az emberre, a hatások anatómiai-fiziológiai adottságainkon átszűrődnek és megindítják a pszichikus folyamatokat, amelyek megteremtik a személyiség tulajdonságait.

A külvilág hatásait szervezetünk ingerületként fogja fel. Az inger - pszichikus tevékenység - válaszfolyamatainak lenyomataként a személyiségben rögződnek bizonyos tulajdonságok és egy sajátos szerkezeti beszervezettség /integráció/ jön létre. Később a rögzült reflexes formációk, mint képességek, jelleme, irányultság determinálják a személyiséget, de a további új tevékenység ismét módosítja a régit, és magasabb szinten integrálja a személyiséget.

E gondolatok világossá teszik, hogy a személyiség az

egyén egyedi élete folyamán környezete hatásai alapján megszűntetve megőrzi és magasabb szinten továbbfejleszti önmagát. A személyiség fejlődéséhez megfelelő hatásrendszerek komplex hosszantartó együttesére van szükség. Ha a külvilág hatásai, hatásrendszerei rövidebb, hosszabb időre megszakadnak, elgyengülnek, túlerősödnek, valamiképpen torzulnak, akkor az egyedi ember belső adottságaitól függően a személyiség eddigi "rögzült" szerkezete a hatásatorzulásoknak megfelelően deformálódik, esetleg visszamarad a fejlődésben vagy diszharmonikus állapotot, nem adókvát válaszreakciókat eredményez. Nemcsak az aktuális személyiségszerkezet, vagy tartalom deformálódik a külső hatásoktól függően, hanem ezzel együtt a biológiai folyamatok funkcionális működésében is zavarok jönnek létre. Témánk lényegének kiinduló pontját itt kell keresnünk. Amennyiben a családi, vagy az iskolai környezet hatásai, mint külső okok eltérnek az életkorok szerint igényelt szükséges feltételeiktől és a normális társadalmi hatásoktól, akkor a személyiség sajátos zavarai jönnek létre. A környezeti ártalmak a személyiség zavarain kívül minden esetben biológiai, funkcionális zavarokkal is együtt járnak, még akkor is, ha nem minden esetben érzékeljük őket, vagy tünetileg nem jelentkeznek. Pl. bánatot, sírást, leggyakrabban fejfájás kíséri. Idegesség esetén az embernél gyomorpanaszok, másoknál emelkedő vérnyomás, megint másoknál a bőr viszketése, a vércukor csökkenése vagy emelkedése, szivszúrás, hasmenés stb. panaszok jelentkezhetnek. A biológiai zavarok ugyancsak minden esetben súlyosabb vagy enyhébb, rövidebb vagy hosszabb ideig tartó "személyiségzavarokkal" járnak. Ezen állításunkat igazolják a betegségeinket kísérő pszichés zavarok.

Fejztegetéseink a továbbiakban is olyan épelméjű gyermekek-
re vonatkosnak, akik környezeti hatások miatt nehezen alkalmaz-
kodnak, de nem betegek. Ezek a labilis személyiség szerkezetű
gyermekek, akiknek személyiségállapota normálisnak tekinthető,
bár sok esetben a személyiségzavarok további elmélyülése elmebe-
tegséghez vezethet. Gegesi Kiss Pál megfogalmazása szerint a ve-
szélyeztetettség, a személyiségzavar nem más mint: "A személyiség-
zavar lényegében az aktuális labilis személyiség-
struktúra miatt, a társadalom megfelelő kultúrnívóján elüli hibás irányú zür-
zavaros magatartásmód."* Az ilyen gyermekek a családi élet ál-
talános labilitása vagy hiánya miatt, az antiszociális befolyások
számára kiszolgáltatottá válnak. Személyiség szerkezetük szélső-
ségeen ingadozó, egyoldaluan magasfoku ingerhatások vagy gátlá-
sok befolyása alá kerül. A személyiségzavarok jeleit mutató gyer-
mekek még nem születtek el és nem bűnözők, hanem nehezen nevelhe-
tők, de potenciálisan hajlamosak szülni. Valamennyinek jellemző-
je, hogy személyiség-sajátosságainak mértékrendszer, illetve
értékelési szintje ingadozó, magatartásuk nem minden esetben
adekvát. Legtöbbször családi kapcsolataik hiányában "sodródnak"
és magatartásukhoz nem tudnak kialakítani kellő értelmi, érzel-
mi és erkölcsi "szintet", amely biztosítaná a környezet és a
személyiség egyensúlyállapotát.

Témánk szempontjából szükséges rámutatni a személyiség
pszichikus zavarainak egységben történő felfogására és annak
jelentőségére. A biológiai, a pszichés folyamatok és a személyi-

* Gegesi Kiss Pál: Kriminális cselekmény elkövetésig súlyos-
bódó gyermek- és ifjúsági személyiségzavarok. M.T.A. V. Or-
vostud. Oszt. Közleményei. XIV. kötet. 2. sz. 143. lap. 1963.

ségtulajdonságok egységének és dialektikus kölcsönhatásának figyelmen kívül hagyása elzárna előlünk a személyiségzavarok világos értelmezésének lehetőségét. E kérdés megítélésakor elvi jelentőségi megállapításokat találunk Sz.L.Rubinstein műveiben. "A személyiséglélektanban - írja Sz.L.Rubinstein - rendszerint elősorban az ember pszichikus tulajdonságainak /különsen a jellen és a képesség tulajdonságainak/ összességét sorolják; e tulajdonságok különösen összefüggnek, kölcsönösen meghatározzák egymást és meghatározott alárendeltségi viszonyban vannak egymással."* A dialektikus materialista szemlélet alapján Sz.L. Rubinstein felhívja a figyelmet a funkcionális lélektani koncepciók hibaforrásaira: "Ámde helytelen az az elképzelés, hogy a személyiséglélektan, amelyet még hozzá a személyiség pszichikus tulajdonságainak összességére redukálnak, valamint a pszichikus folyamatok lélektana két különálló terület. A pszichikus folyamatok tanulmányozásától külön álló személyiséglélektan elképzelése, valamint a pszichikus folyamatoknak a személyiségtől elkülönült, elvont funkcióként való felfogása egy és ugyanazon hibás koncepció két oldala."**

Az elmondottak alapján indokoltnak látozik az a következtetés, hogy az értő hatások pszichikumunk bármely területét érik - közvetlenül vagy közvetve - az egész személyiség zavarához vezetnek. Akkor is így van ez, ha esetleg csak a pszichés folyamatokban vagy csak a tulajdonságok egy-egy területén észlelhetők a zavarok tünetei. Pl. az ingerzegény környezetben élő gyermekek

* Sz.L.Rubinstein: Lét és tudat. 322. lap. Kossuth L. 1962.
** U.o.: 222. lap.

csökkent analízátor-tevékenysége miatt az egész személyiség hospitalizált vagy retardált lehet. Valamelyik receptor megbetegedése vagy kiesése nemcsak hallási, látási stb. zavart okoz, hanem kihat a személyiség egyéb tulajdonságainak alakulására is. A cortex "leszűkített lokalizációs" zavarai, mint pl. az írás kialakításának nehézségei áttételben kihatnak az egész személyiség fejlődésére. Ugy véljük tehát, hogy nincsenek elszigetelt zavarok a pszichikumban, mindegyik összefüggésben van valamennyi folyamattal és tulajdonsággal; vagyis az egész személyiséggel. Ez a megállapításunk nem zárja ki a zavarok, főként pedig a tünetek egyes területeken való koncentráltabb jelentkezését.

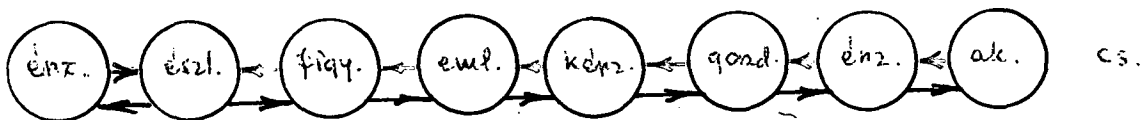
A továbbiakban vizsgáljuk meg a pszichikus zavarok elterjedését a folyamatokban, hogy még mélyebb összefüggések feltárással bizonyítsuk előző állításunkat.

A külvilágból érkező és az aktuális személyiségre tartósan ható hátrányos, vagy káros inger-komplexum létrehozza a pszichikus folyamatok valamelyikének zavarát. A megzavart pszichikus folyamat - a pszichikus folyamatok dinamikus törvénye szerint - szétterjed a többi /folyamat/ területre is. Az eredetileg egy folyamatra koncentrált zavar is szétterjed a többire. A dinamikus szétterjedés az adott koncentrált folyamattól egyirányu, kétirányu, illetve bármilyen kapcsolatban létrejöhet.

Megkíséreljük sémarajzban is ábrázolni állításunkat.

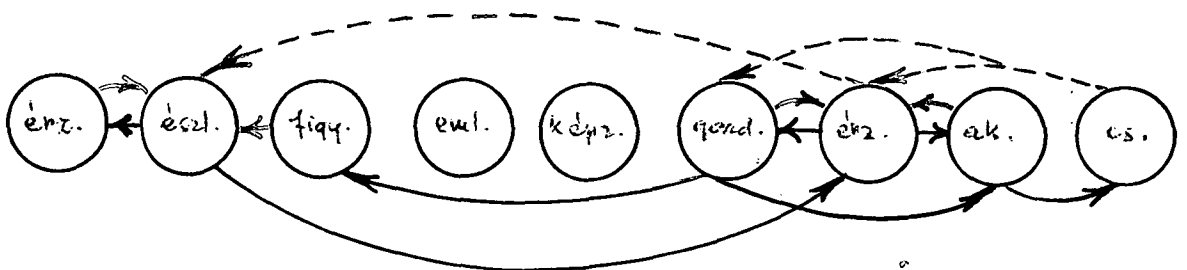
a/ Amennyiben pl. az ártó hatások érzékszerveinken keresztül személyiségünkön átszűrődve időlegesen az észlelésben koncentrálódnak az alábbi dinamikus szétáramló kapcsolódás jön létre: az észlelésben jelen lévő negatív észleletkomplexum egy-egyirányu áttérítő kapcsolatot teremt a többi lelki folyamattal.

Az alábbi dinamikus szétáramló kapcsolódás lehetsége: az észlelésben jelenlévő észlelet-komplexum egyszerűen soros kapcsolásban átáramlást teremt a többi folyamatra és bekapcsolja azokat az adott körbe. /A lelki folyamatok sémaszerű egymás melletti elhelyezése természetesen csak a szemléletességért történik. A valóságban a folyamatok egy sajátos dialektikus egymásra épülő integrációban kapcsolódnak össze./

Ezt a fenti kapcsolódást egyszerű dinamikus szétáramló soros kapcsolódásnak nevezzük. A továbbiakban a soros kapcsolást nem követjük, csak a hangsúlyozottabb összefüggéseket.

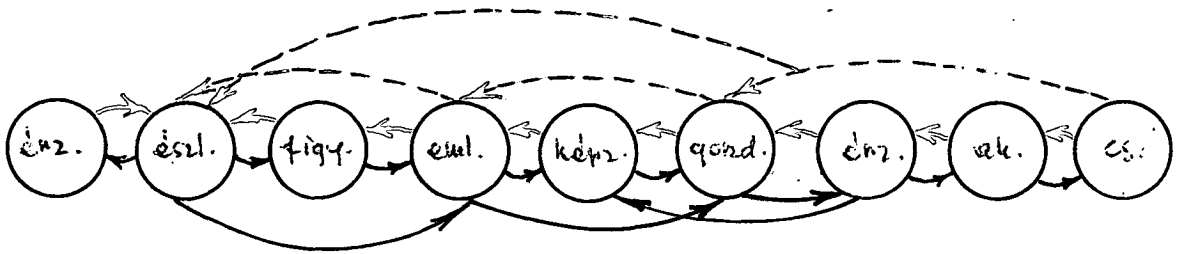
b/ Lehetséges, hogy a dinamikus áramlás és összekapcsolás az észlelés-komplexum tartalmától függően csak egyes lelki folyamatokra terjednek szét. Ennek sémáját az alábbiakban mutatjuk be:

Ezt kombinatív kapcsolódásnak neveztük el.

c/ Az észlelet-tartalomtól függően lehetséges egyszerű soros és kombinatív átáramló kapcsolódás is. Sémáját az alábbiak-

ban mutatjuk be:

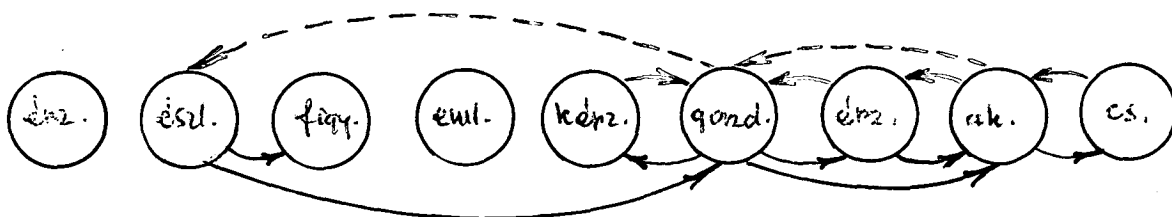

Jelen sémánkban az észlelésből szétáramló kapcsolatok negatív észlelet-komplexumából három variációt mutattunk be. Megjegyezzük, hogy a dinamikus áramlások és kapcsolódások variációs lehetőségei több százra tehetők.

Természetesen a többi lelki folyamatból is történik dinamikus szétáramló összekapcsolódás. Végül is a folyamatok egymásba áramló összekapcsolódásának lehetőségei több ezerszeres variációban fordulhatnak elő.

A pszichikus folyamatok állandó kapcsolatban vannak a személyiség öntudat állapotával. A szétáramló összekapcsolódás során a folyamatok mozaikszerű információkat juttatnak a személyiség öntudatához. A személyiség integratív "énje" is folyamatosan eljuttatja információit a folyamatokhoz. Megjegyezzük, hogy a pszichés folyamatok sem esnek kívül a személyiség öntudatán, hanem információikkal benne integráltan valósulnak meg. Az információk adása és felvétele valamennyi pszichés folyamatnak és tulajdonságnak jellemzője. Éppen ebből adódik, hogy a megzavart folyamatok az egész személyiség zavarává lesznek. Az is lehetséges, hogy a kapcsolódások során a folyamatokban a zavar kiküszöbölődik vagy megoldódik. Ezen esetben is megzavarta a személyiség tevékenységét. Az információ adása és kapása sémaraajzban így fejezhe-

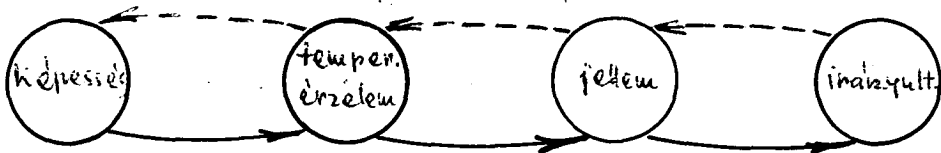
tő ki:

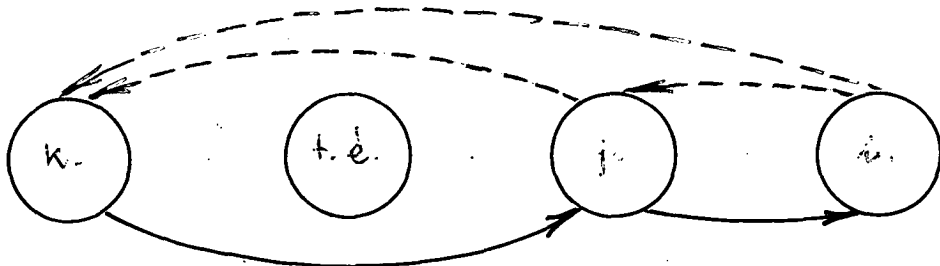
A pszichikus folyamatok dinamikus szétáramló kapcsolódásának az a rendeltetése, hogy a külső és a belső ingerek hatására a személyiség a legdifferenciáltabb módon válaszolhasson és alkalmazkodhasson. Minél több folyamat kapcsolódik be az inger-válasz folyamatba, annál sokoldalubb és összetettebb válasz alakulhat ki. Éppen az előzőekből adódóan a személyiség sajátos zavarára jön létre, ha folyamatok között a kapcsolási és információ adási, kapási kiesések, elmaradások vagy torzulások állnak elő. Ezt a pszichés folyamatok dinamikus kapcsolási zavarának neveztük el.

A folyamatok vonatkozásában felvázolt áramlási és kapcsolódási törvény érvényes a személyiség tulajdonságaira is. Az egyik tulajdonságban fellépő zavar áttérjed, kapcsolódik a másik tulajdonság területére is. Pl. a képességeket ért károsulások szétterjednek, kapcsolódnak az érzelmek, a jellem és az irányultsághoz. Szétterjedési és kapcsolódási variációként az alábbiakat emeljük ki: /anélkül, hogy a kapcsolási variációk összességének kifejtésére igényt tartanánk/

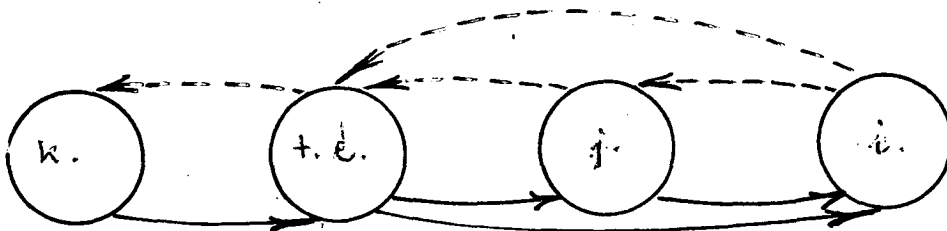
a/ A képességben keletkező zavar egyszerű soros dinamikus szétáramló kapcsolódás sémája:

b/ A képességben keletkező zavar kombinált kapcsolódásának sémája:

c/ A képességben keletkező zavar soros és kombinált kapcsolódásának sémája:

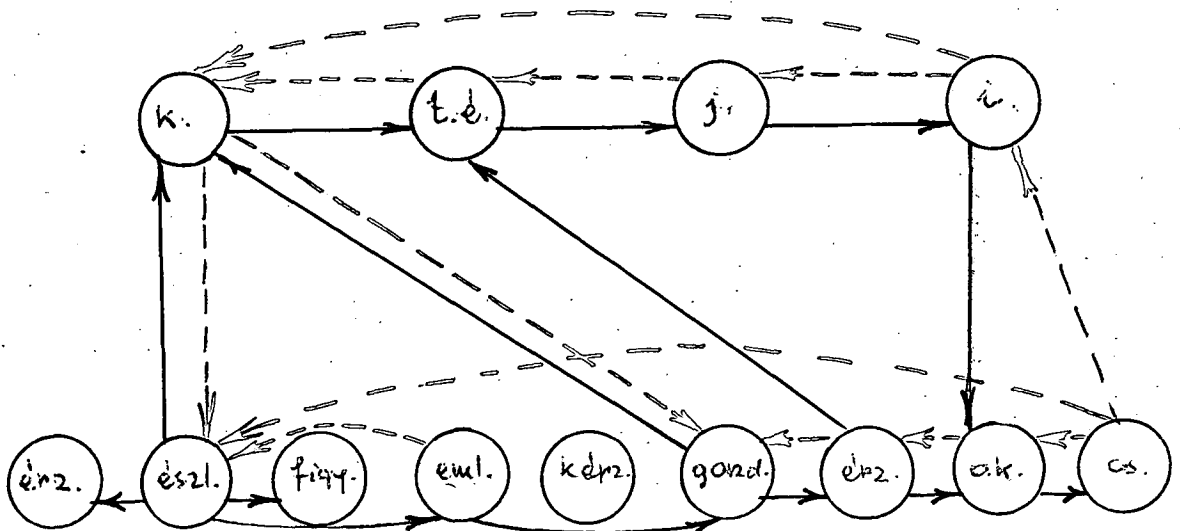

A személyiségtulajdonságok dinamikus átáramló kapcsolódása egyben információt adó és felvevő viszonyt is jelent.

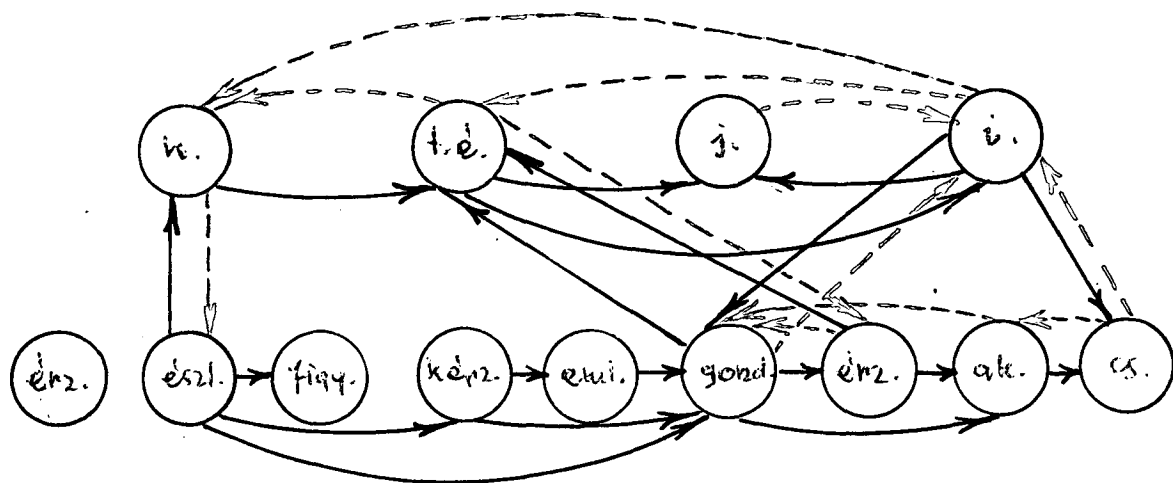
A jelzett három kapcsolódási viszony illusztráció csupán a több ezer lehetőség variálásában.

Amennyiben az átáramló kapcsolódást és az információ adást vagy kapást bármi megzavarja a személyiség tulajdonságának kapcsolási zavara jön létre.

A közvetlen és közvetett dinamikus szétáramló kapcsolási viszony van az egyes pszichés folyamatok és a személyiség tulajdonságai között. Vegyük az alábbi példát, amelyben a pszichés folyamat észlelési területén a környezeti ártalmakból következően negatív viszonyú észlelet keletkezik. A személyiség számára a negatív észlelet egy lehetséges kapcsolódási sémáját vázoljuk fel:

A dinamikus szétterjedés és kapcsolódás a személyiség integrációs "énjében" számos összetevőtől függően vagy elmélyíti a zavart vagy kiküszöböli. Az alábbi kapcsolódásban az eszmény összeomlásának dinamikus átáramlását vázoljuk fel mint egy adott és lehetséges sémát:

A pszichés folyamatok és tulajdonságok dinamikus átáramló kapcsolódásának számos lehetősége van. Mindezek alapját a reflexkapcsolatok teszik lehetővé.

A végeredmény pedig mindig az adott aktuális személyiség "tartalékaitól" függ. A nevezett esetben a megrázkódtatásból pozitív értelemben is, de eszményvesztetten is kikerülhet a gyermek. Az eredmény a folyamatok, az állapotok és tulajdonságok sajátos dinamikus integrációjában dől el, amelyet a személyiség öntudata fogalmaz meg.

Megjegyezzük, hogy a folyamatok és tulajdonságok dinamikus áramlási kapcsolódásának megzavarásából is sajátos zavarok keletkeznek.

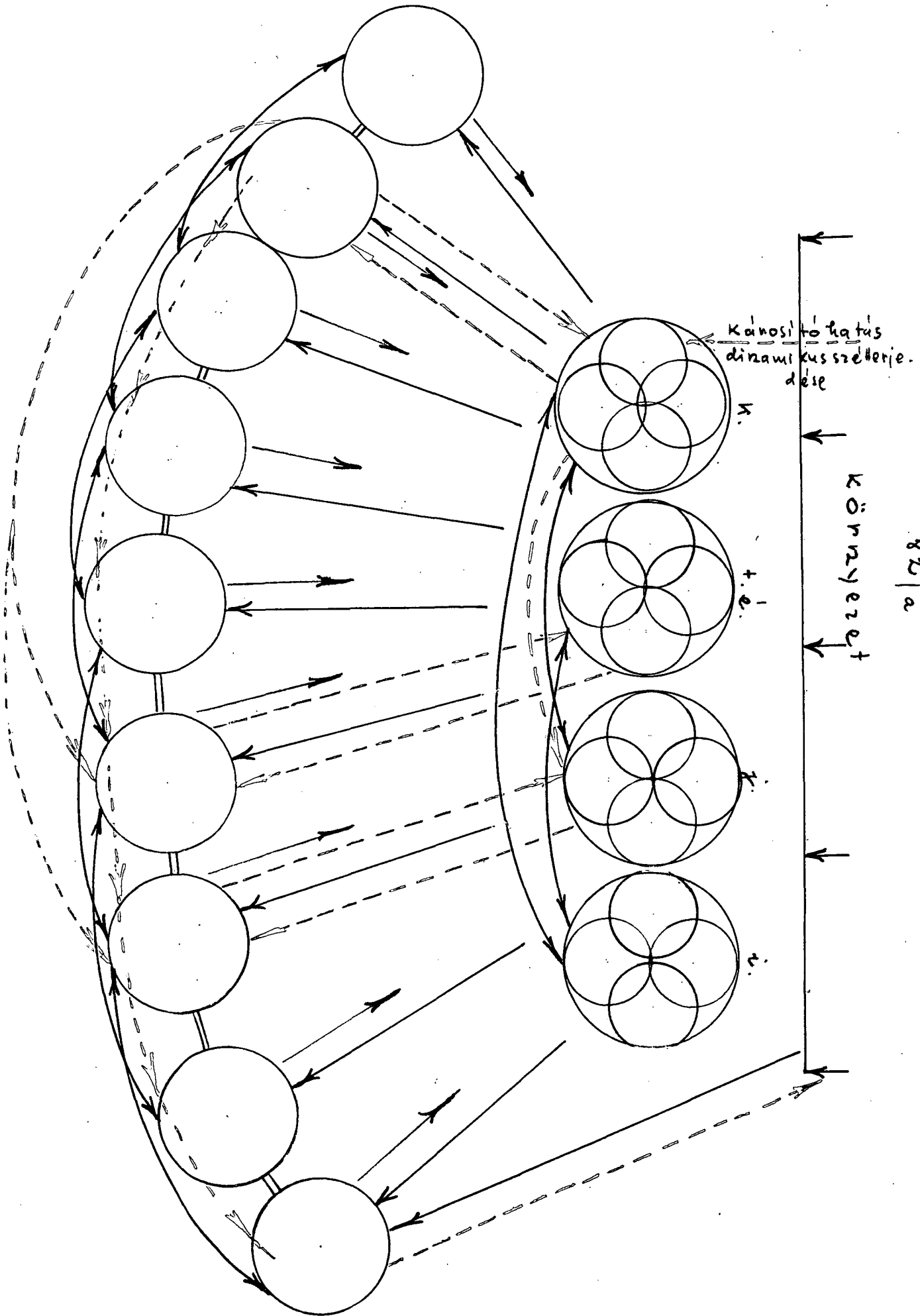
A pszichikum egyes folyamatainak szétterjedésével ellentétesen - az ártó inger-komplexum a hozzá legszorosabban kapcsoló-

dó folyamatban összpontosulhat.

A pszichikus megzavart folyamatának megzavart szétterjedési törekvése és az összpontosulás állandó jellegű mozgásának eredménye, a labilis alkalmazkodás. Ha a mozgás hosszú időn keresztül folytatódik, megzavarhatja az aktuális személyiség állapotát, később tulajdonságait is. Ha a zavar mindhárom területre kiterjed, az előzőleg vázolt szétterjedés, majd összpontosulás és labilitás sajátos komplex egysége jön létre a személyiségben belül.

A dinamikus szétterjedési-kapcsolódási törvénnyel ellentétesen a folyamatok és tulajdonságok koncentrációjával kapcsolatos tapadás. Az idegsejtek élettana a pszichikus tartalmak mozgását, a koncentráció és dekoncentráció váltakozását teszi szűkegessé. A koncentráció és dekoncentráció mozgása az egyes életkorok idegéletteni feltételeitől függnek. Amennyiben a környezeti ártalmak miatt e folyamatban zavar következik, azon esetben koncentráció vagy dekoncentrációs tapadás jöhet létre. Ezen esetben a gyermek egy élményétől nehezen tud megszabadulni. Ellentétes esetben pl. emlékeit nem tudja felidézni /megrög, ábrándozó, fóbiás stb./. A személyiség állapotát tapadási zavarnak neveztük el.

A tapadási zavar súlyos megterhelést jelent az idegsejteknek. Gyakran előfordul, hogy a tapadás ellentétéként az idegsejtek túlfáradásából adódóan az anyagcserébe felgyorsul. Ebből adódóan a pszichium a valóságból csak villanásszerű mozaikokat tud tárni, ami legtöbbször mozaikzerű és felszínes összképet ad. Ezt a pszichikus folyamatok tempó zavarának nevezzük.

Eddigi gondolataink összegezéséeként megkíséreljük a psziché folyamatok és tulajdonságok /zavarsinak/ dinamikus szétterjedésének és kapcsolódásának egy lehetséges sémáját felvázolni. Előre bocsátjuk, hogy a séma csak a tárgyalhatóságot és a szemléleteséget segíti és nem helyettesíti a folyamatok és tulajdonságok dialektikus integratív kapcsolódását. /Sémát lásd a 82. oldalán./

A továbbiakban a személyiségzavarok elvi problémáit közelítjük meg a legáltalánosabb törvények oldaláról. Legáltalánosabb értelemben véve a fejlődés szakadatlan mozgás és változás, melynek eredményeként új és magasabb formák jelennek meg, s ezek egyre bonyolultabb és funkcióképesebb strukturák és kapcsolatok kialakításához vezetnek. A gyermekek tükröző tevékenységében jelenő minőségi új szakaszokat /ugrásokat/ hosszabb rövidebb ideig tartó mennyiségi felhalmozódás előzi meg. Az említett törvény alapján világos, hogy a hospitalizálódás lényegében időben elhúzódó /és lelassuló/ mennyiségi fejlődés, amelyben az ugrások /mint minőségi új/ eltérnek az adott életkor sajátosságaitól. Az ingerszegény környezet az elhúzódó mennyiségi fejlődéssel egyidőben késlelteti a minőségi ugrást, ami az adott életkor személyiségének zavarát eredményezheti. A lassu fejlődés esetében a gyermek pszichikumában a régi és új sajátosságok meglehetősen összefolynak, elkülönülnek, nehezen észrevehetőek. Így történhet meg, hogy egyes tanulóknál még kisiskolás korban is domináló jelleggel vannak jelen bizonyos óvodáskori fejlődési jellemzők. Az ugrás totalitása alatt azt értjük, hogy az egész ember ontémiai, biológiai és pszichikai együttesében nyilvánulnak meg a minőségi fejlődés különböző jelei. Ha az ugrást jelentő

átmenetnél valamelyik tényező hiányzik, vagy az életkornak megfelelően gyengébb erősségben vesz részt, akkor időlegesen zavarok jelentkezhetnek a fejlődésben.

A pszichikum "önmozgására" Rubinstein hívta fel figyelmünket. A személyiség kialakulásában az "önmozgással" összefüggő belső törvényezőségek is hatnak. Az "önmozgás" azonban nem jelenti a külső hatásoktól független fejlődés feltételezését. A nevelői hatásoknak olyanoknak kell lenni, hogy azok a gyermek tudatában belső feltételekké váljanak. A külső nevelői hatások által közvetített ismeretek, eszmék, példaképek, magatartásbeli formák, tevékenységi módok stb. a gyermek belső meggyőződésévé válva cselekvésre készítő motivumként fellépő belső erőként jelenhetnek meg.

A külső hatások belső motivummá válva állandó ellentmondásba kerülnek a régi formákkal, pszichés tartalmakkal és cselekvési módokkal. Az ellentétek egységének törvénye a személyiség fejlődésének mozgató rugóját mutatja meg. A gyermek pszichikai fejlődését mozgató belső ellentmondások sokfélék és változatosak. A legáltalánosabb törvény segítségével megfigyelhetjük, hogy ellentmondások jönnek létre a régi tulajdonságok és az újak között. Normális körülmények között az újat támogató hatások úgy oldják fel a belső ellentmondásokat, hogy az újban a régi magasabb szinten integrálja önmagát és így győz az elavult felett. Ezzel a személyiség alkalmasabbá válik a környezethez való magasabb szintű alkalmazkodásra. Ellenben zavar jön létre akkor, ha az új hatások erőtlenekek, így az új és a régi ellentmondásában "pangás" áll elő. A fejlődés "pangása"

pedig törvényszerűen a személyiségtorzulás közvetlen lehetőségét, zavarát hozhatja létre.

A zavarok formái a következők lehetnek:

a/ Retardáció /lassu fejlődés/, amely kiterjedhet az egész személyiségre, vagy annak csak egy-egy területén észlelhető erőteljesebben.

b/ Regresszió /egy adott életkori sajátossági szintről visszazuhanás/, amely kiterjedhet az egész személyiségre, vagy annak csak egy-egy területén koncentrálódik erőteljesebben.

c/ Torzulás, amikor a személyiség valamennyi sajátossága zavart szenved. Lehetséges, hogy a torzulás a folyamatok és tulajdonságok egy-egy területén jobban koncentrálódik, más területeken enyhébben észlelhető.

Legegyszerűbb az az eset, amikor a régi tulajdonságok nem adják át helyüket az újaknak. Ebből adódóan a gyermek évei számának növekedésével nem tud megfelelni a vele szemben támasztott családi, iskolai és társadalmi követelményeknek. Szükségszerű, hogy ilyen esetekben a gyermek és a külvilág között konfliktus jöjjön létre. Pl. durva családban felnövő gyermek lehetséges, hogy maga is durva viselkedésű lesz. Ezen magatartása miatt összeütközik gyermektestvéreivel, tanítójával, sőt még családtagjaival is, akiktől a durvaságot tanulta. Komplikáltabb az eset, ha a durva családban élő gyermek az óvodában, iskolában stb. más emberekkel való találkozás közben családon kívüli példaképek alapján alakítja ki a magatartását, lelkiismereti érzékenységét. Ez a gyermek közvetlen családi környezetével kerül konfliktusba, akik nehezítik belső ellentmondásain keresztül

túl történő fejlődését.

Amíg az átlag, jó környezetben élő gyermeket ért hatások - belső motivumokká vált élmények - személyiségében lévő ellentmondásos erők közül családja az újat, a magasabbrendűt támogatja, addig a rossz környezet esetleg az ellentmondásokat csupán felerősíti, vagy éppen a régit támogatja. Az is lehetséges, hogy inadekvát cselekvéseket hoznak létre és a gyermek azokat rögzíti személyiségében. A külső ártalmak pl. apatikussá is tehetik a gyermekeket, ebben az esetben az önálló kezdeményezés, az akarat legyengül vagy lecsökken és a személyiségben máris zavar keletkezik.

Az ellentmondások törvénye teszi lehetővé a retardáció és a regresszió általános megértését is. Az ellentétes tendenciák harcában a drasztikus hatás annyira megrázkódtatja az egész személyiséget, hogy az adott minőségi fejlettségi szintről, egy régebbi minőségre zuhan vissza.

A személyiségzavarok alapkérdéseinek tárgyalásánál szükséges röviden kitérni a személyiségzavarokkal kapcsolatos néhány ismertebb álláspont rövid bemutatására.

A freudi neurózis-elméletben a neurotikus tünetek a krónikus fóbiák, kényszeresek, bémulások és egyéb pszichikus traumák olyan kerülő utak közé tartoznak, melyeken az erős "pszichikus energia töltések" megtartott elfojtott gondolatok, impulzusok vagy kívánságok kierőszakolják a kiállást, pszichikusan vagy szomatikusan vagy mindkét irányban egyszerre.

Freud a személyiségzavarokat, ezeken belül a neuróziseket "ok nélküli" megbetegedéseknek tartotta. Az "ok nélkülség" tehetetlen érzése a valaha jó hírnévnek örvendő fizioló-

gust - a "láthatatlan" "dinasztikus trauma", a herbarti tudattalan elnyomás, elfojtás veszedelmes utvezetőjébe juttatja.* Szerinte a neurózisok okai az elfojtott élmények és érzések.

Adler szerint** a gyermeket már személyiségazmény vezérli, amely hatalmi színezetű. A "önazmény" megvalósítása közben a gyermek ezorbe találja magát a külvilág, főleg a felnőttek hibáival, fogyatékoságaival, hatalmasságaival, amelyek meghatározzák ösztöneinek kiélését és kialakítják benne az alsóbbrendűségi érzést. A konfliktus végül neurózist eredményez. Mindkét nézet hibás, elozigetolt önálló lelki utakon keresi a neurózist, ebből adódóan a terápiát is, és a prognózist is eltorzítja; egy- szóval a neurózis elméletük nem felel meg a tudományos igényeknek.

Vannak olyan neurózis kutatók, akik az okkorezésben gyakran csak az érzelmi traumákig, az élmény-komplexumokig mennek vissza. A személyiségzavrokot kizárólagosan az érzelmi sérülésekkel magyarázzák. A személyiségzavrok székhelyét a pszichikumra koncentrálják az agy bekapcsolása nélkül. A legtöbb neurózissal foglalkozó munka az érzelmi élmények konfliktusát tartja

* Johann Friedrich Herbart /1776-1841/ szerint a tudattalan nagy energiátólésű ideák: A pszichikumot úgy tekintette, mint különböző energiájú ideák soha nem szűnő konfliktusának színhelyét, amelyben az elnyomásnak, elfojtásnak központi szerepe van. Herbart szerint az energiával töltött tudattalan eszmék állandóan lázadoznak a tudatos eszmék ellen. Továbbá azt állította, hogy nincs abszolút felejtés, az eszmék örökösek. A felejtés tehát nem más, mint elfojtás.

** Adler /1870-1937/ szerint nem vagyunk képesek cselekedni, gondolkodni, érezni, akarni anélkül, hogy valamely cél előttünk ne lenne. A cél, véleménye szerint mindig hatalmi színezetű. Ez a hatalmi színezetű cél azonban soha sem reális, hanem mindig képzeletünk szülötte: fictio, melyet eszményképnek nevez.

a személyiségzavarok egyedüli forrásának. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy nem szükséges minden esetben élmény-konfliktus ahhoz, hogy zavar jöjjön létre. Az érzelmi "konfliktus-életélménnyel" megárazott személyiségzavarok kihagyják, kikapcsolják, háttérbe szorítják az idegrendszer, a lelki folyamatok és tulajdonságok kölcsönhatását, amelyben a zavarok meletkeznek és a tünetek létrejönnek.

Az érzelmi "élmény-konfliktus" bírálását azért tartjuk fontosnak, mert ez számos szemléleti hiba forrása lehet a gyermekvédelem gyakorlatában is. Lechner Helmut "A gyermek kijelentései, különösen hazugságai, mint az intézeti nevelés problémája" c. tanulmányában ezt írja: "A gyermek mágikus világban él, amelyben egységben él az ember és a világ... A gyermek állításai nem a valóság fényképei, hanem a gyermek élményei, a gyermeki képzelőerő alkotásai... Megállapíthatjuk Sternnel, hogy a kezdődő sordülőkor lelki változásai hoznak olyan állapotot létre, amelyben az ifjú képes emlékeinek kritikai ellenőrzésére." Lechner Helmut állításában könnyű felismernünk az idealista meggyőződést és kimutatni torzítatlanságát. Tudománytalan az az állítás, hogy a pszichikum képződményei függetlenek az idegrendszertől. A tudományos kutatások bebizonyították annak elfogedhatatlanságát is, hogy az élmények a "képzelőerő alkotásai". Ma már mindenki előtt világos, hogy mindaz ami a pszichikumban van, a valóság tükrözése. A fejlődéslélektan pedig megcáfolta azon állítását is, hogy csak a serdülőkortól alkalmas a gyermek "emlékeinek kritikai ellenőrzésére." Már kora kisgyermekkorban megtaláljuk az emlékek stb. elemi szintű kritikai ellenőrzését.

+ A gyermekvédelem külföldi irodalmából. /Szemlénygyűjtemény/ 140. lap. Műv.Min. Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztálya 1960.

Az élmény-konfliktus hívei közül többen elfogadják ugyan a materialista pszichológia ama álláspontját, hogy a pszichikum hordozója az agy; sőt egyetértenek azzal is, hogy minden pszichikus "elváltozást" lényegében személyiségzavarnak kell tekintenünk, de a kiváltó okok és azok szerepének felfogásában gyakorlatilag a mélylélektani állásponttól egészen a mechanikus materialista nézetek hirdetéséig az állásfoglalások rendkívül széles és tarka skáláját találjuk.

A hazai szerzők közül Dr. Kiss Tihamér: "Érzelmileg sérült ideges gyermek"⁺ c. tanulmányában a következőket írja: "Az érzelmileg súlyosan sérült gyermek hátramarad a fejlődésben, rosszul tanul, állandóan konfliktusba kerül környezetével, esetleg öngyilkosságot kísérel meg, nehezen nevelhető, stb... A róluk megállapított rövid diagnózis legtöbbször: szituációs neurózis. Az okok között sok minden szerepel, de leggyakrabban: mileu ártalom, felbomló családi közösség, nevelői brutalitás, nemi erőszak és perverzió, becsvágy és teljesítmény közti ellentmondás, serdüléssel járó nyugtalanság, a megértés és szeretet hiánya, különböző konfliktusok, lelki megrázkódtatások... A hirtelen keletkezett vagy fenyegetően kialakuló új helyzetben az egyén elveszti lelki egyensúlyát, az új szociális szituációban a korábban bevált alkalmazkodási módok felmondják a szolgálatukat és a gyermek a bizonytalanság, a félelem, a szorongás, a megdöbbenés, a megrendülés, a támasztalanság állapotába kerül, - amelyben összeroskad, daccal szembefordul, vagy menekülési tendenciát mutat /csavargás/, vagy a kínos, feszültségből menekülve öngyilkosságot kísérel meg, vagy vigasztalan, kielégítetlen szomorú állapotában más területen valami vigasztaló, gyönyört keltő álpótlékot keres/ masturbáció/".

⁺ Pályamunkák a gyermekvédelem köréből. 68. 1. /IX.köt./ Műv.Min. Gyermekvédelmi Oszt. 1956.

A szerző helyesen ismeri fel, hogy a "problematikus" gyermek esetében a környezet és a személyiség közti egyensúlyzavarról van szó. Világosan látja a pszichikum sajátos önmozgását, ahogyan a személyiség létrehozza az átlagostól való eltéréseit. Hiba, hogy a szerző nem keresi a zavarok alapjait. Az alapokkal azonosítja illetve helyettesíti a keletkezést és a zavarok okait. A nehezen nevelhetőséget a pszichikumba helyezi és úgy véli, hogy a zavarok a pszichikus konfliktusban jönnek létre és sehol nem utal a fiziológiai alapokra. A pszichikum hordozójáról, az idegrendszerről csak interpretálás szerűen tesz említést. Így a személyiségzavarok alapkérdéseinek megkeresésében különválasztja a szerkezetet a funkciótól és ezzel többek között a funkcionalizmus utvesztőjébe kerül.

A következőkben összevetjük a pavlovi elmélet alapján kialakult személyiségzavarok és az "élménykonfliktus" szemlélet álláspontját.

Pavlov:

Élménykonfliktus pszich.:

1. A végső cél:

A pszichikum és a lelki zavar alapjának feltárása.

A pszichikum és a lelki betegségek okainak, tüneteinek, terápiájának feltárása.

2. Közvetlen cél:

Az ember magasabbrendű /lelki/ működési strukturájának és funkcionálásának feltárása, valamint a neurózisok megmagyarázása.

A személyiségzavarok értelmezése és tüneti leírása.

3. Az ember magasabbrendű működési strukturája és funkcionálása:

a/ A magasabbrendű működés apparátusa

A nagyság mint magasabbrendű idegapparátus.

A lélek mint lelki apparátus, amely mögött az agy székel.

b/ A magasabb működés rendszerei

Három rendszer:

A feltétlen reflexes rendszer.

Az érzéki /feltételes reflexes/ jelzőrendszer.

A beszéd /feltételes reflexes/ jelzőrendszer.

A hármas rendszer dialektikus egységének bármilyen nemű megváltozása /az átlagos életkortól eltérő/ személyiségzavart hoz létre.

Három rendszer:

Ösztönös reflexes rendszer.

Feltételes reflexes jelzőrendszer.

A konfliktus élményállapot közvetlenül létrehozza a neurózusokat. A pszichikus rendszer önállósul, ezzel elszigetelődik, funkcionális szemléletűvé lesz.

c/ A magasabb idegműködés folyamatai:

Kettős rendszer:

Serkentés, gátlás, kölcsönös indukció és generalizáció.

A folyamatok közötti kölcsönös vezérlés megbomlása pszichés zavart hoz létre. /Védő gátlások szerepe./

Az érzelmi élmény túlzott terhelése miatt lelki egyensúlyvesztés jön létre.

d/ A magasabb idegműködés törvényei:

Irradiáció, koncentráció, kölcsönös indukció és generalizáció.

Dialektikus egymásraható vezérlés megbomlása zavart okoz a pszichés folyamatokban.

Ezen néhány alapvető szempont összevetéséből is kiderül, hogy a külvilág hatásait analízátor-rendszerünk közbeiktatásával

dolgozza fel a pszichikum. A biológiai szervezet és a személyiség-
struktúra számára előnyös, hátrányos vagy káros ingerek ezen két
rendszer folyamataiban alakulnak pszichikus tükrözéséé. A működé-
seket ért ártó impulzusok megzavarják a folyamatokat és a benne
létrejövő tükröző tevékenységet. A tükröző tevékenység hármas
szintjének dialektikus kapcsolásai, vezérlései hossz en tertó
zavarai neurózishoz vezethetnek. El.kell vetnünk tehát azt az
álláspontot, hogy a lelki betegség székhelye, hordozója a lélek.

2. A pszichikus folyamatoknak, a személyiség
állapotának és tulajdonságainak összefüg-
gése a személyiségzavarok kialakulásában

A továbbiakban vizsgáljuk meg a marxista pszichológia
álláspontját a folyamatok, állapotok és tulajdonságok összefüg-
gésében.

A pszichológia tudományában először Sz.L.Rubinstein /1955/,
napjainkban pedig Kevaljev irányította figyelmünket a lelki folya-
matokra, a személyiség állapotának és tulajdonságainak összefüg-
gésére. A személyiség zavarait kutató pszichológusok és pszichiá-
terek egy része a mai napig nem tulajdonított e problémának kel-
lő jelentőséget. Általában - hibásan - külön vizsgálják a pszichi-
kus folyamatok és a tulajdonságok zavarait. A kérdés ilyen kezelé-
se a személyiségzavarok hiányos megértéséhez vezet. Ezért szük-
séges, hogy e kérdés^{re} előző fejtegetéseink ellenére még egyszer
visszatérjünk. Sz.L.Rubinstein azt írta, hogy "nem lehet felé-
píteni az ember pszichikus tulajdonságairól szóló tant a pszichi-
kus tevékenysége tanulmányozásától elvonatkoztatva, sem az ember
pszichikus tevékenységéről, a pszichikus folyamatok lefolyásának

törvényszerűségeiről szóló tant, figyelmen kívül hagyva függésüket az egyén pszichikus tulajdonságaitól."*

Sz.L.Rubinstein a folyamatot tevékenységnek, építőanyagként fogja fel, amelyben a pszichikus tulajdonságok összetevődnek. Ebből világosan érthető, hogy a pszichikus folyamatok és tulajdonságok kialakulása egyidejűleg megy végbe és ezek egy egységes folyamatot képeznek.

Sz.L.Rubinstein a személyiség tulajdonságain azt a képességet érti, amely meghatározott feltételek mellett általánosított behatásokra meghatározott pszichikus tevékenységgel válaszol. Ily módon a tulajdonság a folyamatban keletkezik és a folyamatban jut kifejezésre. Sz.L.Rubinstein a pszichikus jelenségek közül kiemeli még az állapotokat, amelyeket szintén a pszichikus tevékenység hoz létre. Az állapotok később mint háttér, mint közeg befolyásolja a folyamatok és tulajdonságok kialakulását, vagy visszahat a folyamatokra és a tulajdonságokra.

A kialakítandó tulajdonságokat az adott társadalom, mint standard embereszményt állítja az ember elé. A társadalom konkrét formában meg is teremti a nevelés feltételeit. Vannak gyermekek, akiket közvetlen családi környezetük ennek ellenére is károsan befolyásol és ezzel megzavarja pszichikus folyamataikat, amelyekből hibás viszonyulási következtetéseket vonnak le. Ebből adódóan nem fejlődhetnek képességeik és tulajdonságaik sem. Olyan agresszív családokban, ahol "rabszolga-engedelmeesség"-et követelnek, vagy ahol nem követelnek, nem alakulhatnak ki többek között a helyes akaratú tulajdonságok sem. Ahol brutális a környezet, ahol bizalmatlanok, alakoskodók a családtagok egymással

* Kiemelés: A.C.Kovaljov a M.T.A. Pszich. Bizottsága rendezésében 1961. dec. 15- tartott előadás szövegéből.

szemben, ahol a felnőttek nem képviselik a szocialista ember személyiség-jellemzőit, ott a gyermekek mindennapi tevékenysége eltér a társadalmi igénytől és végül érzelmi-, akarat-, jellem-beli tulajdonságai torzulhatnak.

A gyermek személyiségtulajdonságai a folyamatból elindult bonyolult jelenség-komplexumok, amelyekben a torzulásokért elsősorban a környezet felelős.

Leontyev a tulajdonságok kialakulásánál bizonyos meghatározott szakaszosságra mutat rá. Véleménye szerint az összes pszichikus tulajdonságok több egymást követő szakaszon mennek át, ezeken a szakaszokon alakulnak ki az egyes láncszemek, amelyek létrejövetele elengedhetetlen feltételét képezi a végleges megtartási mechanizmus kialakulásának. A tulajdonságok kifejlődésének törvényeszerű szakaszaiként a külső cselekvéstől való átmenetet a belső cselekvésre, a cselekvés összefoglalásának periódusát stb. jelölte meg. A szakaszok a "megszüntette megőriz" dialektikus törvényen alakulva valósulnak meg. Az egyes szakaszokban keletkező pszichés zavarok, a másik életkori szakaszban csak közvetett formában és tartalommal mennek át. Az új szakasz pozitív hatásai esetében visszaáll a személyiség egyensúlya. Negatív károsító hatás esetében sem eredeti válaszreakció formájában továbbitódnak a torzult tulajdonságok. Ezért is nehéz évek múlva a személyiségzavarok okait feltárni. A szakaszoknak tehát generalizációs szerepük is van.

Az ember tükröző tevékenységének eleme és kiinduló folyamata mint ismeretes az érzéki megismerés. Az érzékelés olyan alapvető folyamat, amely más bonyolult folyamatok keletkezéséhez megadja az indítékot, ezek kezdetét alkotja, további előfeltétele

a személyiség specifikus szenzoros tulajdonságainak kiakadulásához. Az érzékelési folyamatok nem kaotikus, hanem egymással meghatározott viszonyban vannak egymással, az állapotokkal és a tulajdonságokkal. Ezek a hatásrendszerek képesek jelezni az ember belső állapotait, a külső eseményeket és ezzel a gyermek viselkedésének más bonyolultabb rendszereibe is bekapcsolódnak. Ezért jelent elsődleges károsodást az érzékelési folyamatok megzavarása vagy torzítása. Ilyen zavaró körülmény lehet a drasztikus erős ingerek gyors váltakozása, vagy éppen a túl gyenge ingerek. Torzító hatás jöhet létre, az érzékelést kísérő negatív érzelmi folyamatok esetében is. E káros érzékelési folyamatok és érzékek hatnak a folyamattartalmak generalizációjában. Előző állításunk szerint az érzékelés és a többi pszichikus tevékenység folyamatai között kölcsönös kapcsolatok vannak, amelyek befolyásolják, esetleg károsítják az egész első jelzőrendszeri működést.

Semmilyen észlelés nem lehet megérteni, leírni az objektív valóság meghatározott szakaszához, vagy mozzanatához való viszonyon kívül. Az észleleti képek létrehozásában döntő szerepe van az idegrendszer plaszticitásának. Az észleleti képek csak akkor lesznek hű tükörképei a valóságnak, amennyiben a leképezést végző gyermek viszonya a legoptimálisabb pszichofiziológiai feltételeket teremti meg. A környezet értelmesei a negatív pszichofiziológiai feltételeken keresztül megzavarják a tér, a forma, az idő, a nagyság, a mozgás észlelést, sőt ezeken keresztül befolyásolják a személyiség irányulását is. Emeljük ki az értelmesei gyermekek egyik gyakori jellemzőjét. Az egyéni tudatban keletkező képet utólagosan nem vetik össze az adott tárggyal, hogy tartalmát, tulajdonságait, jegyeit mind mélyebben feltárják és rögzítsék a szó jelenté-

sében.

A továbbiakban kitérünk néhány érzékelési és észlelési zavar rövid érintőleges bemutatására. Zavarnak szokás említeni ha valaki bizonyos ingerekkel szemben túlérzékeny, vagy kevésbé érzékeny. Fokozott érzékenységgel találkozunk a neuraszténias gyermekeknél, akik nehezen viselik az erősebb fényt, az élesebb hangot, a családi veszekedést stb. A túlzott érzékenységet vagy a gyenge felületés észlelést fokozza a rendezetlen környezet és a pszichés trauma.

A külső vagy belső ártalmak hatására az érzékesalódásoknak két csoportját szokás megkülönböztetni: illuziókat és hallucinációkat. A két csoportnak annyi a közös vonása, hogy mindkettő hamisan tükrözi a valóságot. Amíg az illuzió téves kapcsolat útján itélethamisításban jelentkezik, addig a hallucináció strukturális regresszióban nyeri magyarázatát.

Észlelésünk, miközben egyre tudatosabb és általánosítottabb lesz, egyszersmind egyre nagyobb szabadságot nyer a közvetlenül adott valósággal szemben. Normális körülmények között a valóságot egyre szabadabban tudja tagolni, kiemelni a benne egyes meghatározott szempontból lényeges mozzanatokot, és összekapcsolni ezeket más vonatkozásokkal.

A környezeti ártalmat elszenvedett gyermekek egy része nehezen tud kiemelkedni környezetéből, ebből adódóan időben később tudják tagolni és vonatkozásba hozni más tárgyakkal, jelenségekkel, képzetekkel észleleteiket. Az ilyen gyermekek esetében az észlelés gyakran passzív, csupán szemlélődő aktus felé tendáló. Más esetekben pedig az emocionális viszony túlgátolja, vagy éppen túlszínezi illuzórikussá teszi az észleletet. Ugyanis az

észlelésben ilyen vagy olyan mértékben megmutatkozik az egész ember, az észlelet^{hez} való viszonya, szükségletei, érdeklődése, törekvései, kívánságai és érzelmei.

Az átlagosan fejlődő személyiségben az érdeklődés eleinte - az észlelésben - önkéntelen figyelem formájában valósul meg. Később a magasabbrendű gondolkodás kifejlődésével az észlelés a megfigyelés tudatosan szabályozott tevékenységévé változik. Személyiségzavar esetében legtöbbször alacsonyabb szinten, a tudatos szabályozástól részben függetlenül folyik le az észlelés. A környezeti ártalmak megzavarják a személyiséget és késleltetik abban, hogy a tudatos megfigyelés szintjéig emelkedett észlelés akaratilag tevékenységgé váljon. A személyiségzavarban szenvedő gyermek leggyakoribb jellemzője, hogy az észlelés nem mutat elég célirányosságot és nem válik a gyermek megismerési módszerévé.

Az érzékelés, az észlelés és a figyelem folyamatában a valóság megismerésére történő beállítódás esetén kialakul a megfigyelőképesség és az észreveszési érzékenység. A személyiség értelmi sajátosságai szoros kapcsolatban vannak a megfigyelőképességgel. Az észlelés zavarai és általában minden környezeti ártalom a figyelem dekoncentrációját, illetve túlzott tapadását hozza létre. A megzavart figyelési folyamat káros megfigyelési tulajdonságokat alakít ki. Az észlelési zavarok tehát károsan befolyásolják a személyiség lelki folyamatait és tulajdonságait.

Az emlékezés folyamatai - bevésés /rögzítés/, megőrzés, felidézés - a gyermekekre ható környezeti ártalmak esetében eltérnek átlagosan jellemző lefolyásuktól. Személyiségzavar esetében pl. lassabb-, pontatlanabb a bevésés, gyorsabb a felejtés és töredékesebb, önkéntelenebb a felidézés. Leggyakoribb jellemző, hogy

a konfliktust okozó élmény toleráns, spontán bevésettsége és a felidézés közben keletkező túlfűtöttség gátolja a környező emlékképek felidézhetőségét. Tipikus tünete: a szorongás, a félelem, a bánkódás stb. közben létrejövő gátoltság. Amennyiben a gátolt szorongás hosszabb időn keresztül tartanak, az emlékezés időleges zavara károsan befolyásolja a többi pszichikus folyamatot is, sőt a személyiség tulajdonságait is. Súlyosabb személyiségzavar esetében - különböző élethelyzetekben - a felidézés akaratlagos irányíthatósága csökken.

Gyakori az emlékezés időleges zavara is, mint pl. a szellemi túlfáradásból eredő gátoltság. Ilyen esetekben gyengül a bevézés ereje, a felidézés pedig spontán jellegűvé válik, azaz akaratlagosan nehezen befolyásolható.

A személyiségzavarok lelassítják a bevézés gyorsaságát, gyengítik szilárdságát, szűkítik mennyiségét vagy terjedelmét és pontatlanná is tehetik. Súlyosabb esetekben egyes emlékképek pedig éppen túlságosan élessé válnak, szinte tapadókká lesznek. Sajátos emlékezési zavar a már látott illuziója /célja van - Kraepelin "identifikáló csatlódása"./ Soha nem látott tárgyak kissé furcsáknak, homályosaknak, de már látottaknak tűnnek /paramnézia/.

A gondolkodás nemcsak kapcsolódik az észleléshez, hanem benne kezd kifejlődni. Az emlékezet pedig a gondolkodás "raktáráként" is felfogható. A gondolkodás a szemléletes képzéserőségen áthaladva felülemelkedik az érzéki tükrözésen, fogalmi minőséget nyer. A gyermek gondolkodása kezdetben beleszővődik tevékenységébe és csak később kezdi megelőzni a gyakorlati tevékenységet. Az idő közben történő ártalmak hátráltatják, torzítják a gyermek.

gondolkodásának fejlődési folyamatát. Mivel a folyamatok szervesen összekapcsolódva léteznek, a gondolkodás zavara károsítja a többit is, sőt a tulajdonságok kifejlődésére is zavarólag hat. Külső ártalmak hatására lelassulhatnak, megmerevedhetnek egyes gondolkodási műveletek, mint az analízis, szintézis, az általánosítás, az absztrakció. Ezen esetekben egyoldalu probléma-megoldás következik be. Ugyancsak károsul a gondolkodás a fázisok megzavarása esetében is. Leggyakoribb pl. az irreális, szubjektív ténymegállapításból adódó zavar. A károsult személyiség felületesen és esetlegesen törődik a problémamódosítással, a megoldási javaslattal, a kritikával stb. amelyek alapján az egész gondolkodás károsul.

Az ártalmazott gyermekek gondolkodásában igen gyakran találkozunk az ugynevezett "érzelmi logikával", ami a valóság mélyebb megismerését gátolja.

A gondolkodásnak továbbá alakai és tartalmi zavarait is szökés megkülönböztetni. A gondolkodás alakai zavara, a gondolkodás időbeli lefolyásában jelentkezik. A gondolkodás lehet túl gyors, túl lassu, rövid vagy hosszú. Pl. a gondolkodás felgyorsultsága esetében a lényegmegragadó képesség megtartottnak látszik, de a fogalom és ítéletalkotásban mégis hiányosságok keletkeznek. Sajátos zavar jelent a gondolat-szűkellés vagy gondolat-rohanás. A gondolkodás lassúsága esetében a gondolat hosszú ideig marad az adott eszmekörben, ebből adódóan károsul hajlékonysága is.

A gondolkodás tartalmi zavara elsősorban a túlértékelt eszmékben és a gondolkodás regressziós jellegében nyilvánul meg. Amikor egy eszme vagy eszme csoport, amely érzelmi tónusa követ-

keztében tulsulyba jut az összes többi eszmével szemben. A tulértékelt iszme leggyakrabban igen erős érzellemel, élményel kapcsolatos gondolati szétterjedést eredményez, amely befolyásolja az egész személyiséget. A gondolkodás tulajdonságainak sajátos zavarai: a kellő kritikai jelleg, a hajlékonyság, az átfogó erő időszakos vagy általános hiánya. A gondolkodás műveleteinek, fázisainak és tulajdonságainak zavarai károsítják az egész személyiség eszmei rendszerét is.

A személyiségzavarral küzdő gyermekek legtöbbször az akarat válik leginkább "problematikus". Vizsgáljuk meg az akaratot is a folyamatok és tulajdonságok összefüggésében. Meg kell különböztetni akarati folyamatot, mint tevékenységet és akarati tulajdonságokat. Az akarati tevékenység a tükrözési folyamatok és a cselekvési folyamatok rendszere. A folyamatok rendszere magába foglalja: a szükségletek vagy a támasztott követelmények tudatos felismerését, az indítékoknak a szituáció feltételeivel való kapcsolatba hozásának folyamatát, az erkölcsi meggyőződéssel való összehangolását, a cél meghatározását, az elhatározást és végül a végrehajtást. Ezen folyamatokat a gyermekekben környezetük indítja el. A rossz példa, az erkölcstelenység látása, élése, az erőszakos felnőttek stb. megzavarják az akarati folyamatok lefolyását és más folyamatokhoz való kapcsolatukat. A megzavart akarati folyamatok az átlagtól eltérő akarati tulajdonságokat hoznak létre. Ilyenek a céltudatosság hiánya, határozatlanság, állhatatlanság, önuralom hiánya, elbátortalanodás stb./Az akarati folyamatok zavarainak általánosulásai a cselekvésben sajátos magatartási formákat eredményeznek./ Amennyiben a strukturán belül a torzult akarati tulajdonságok fixá-

lódnak, azok meghatározzák az ember viselkedésének tipikus képét, a felmerülő feladatokhoz való viszonyának és e feladat megoldásának jellegét, illetve módját. A fentiekből következik, hogy az akarat cselekvési folyamatokban létrejövő akarat tulajdonságok a személyiség többi folyamatait, tulajdonságait is befolyásolják és alapvető szerepük van a külvilághoz való viszonyunk regulációjában. Az akarat zavarokkal küzdő gyermekben hibás végrehajtási regulációk ~~zavarok~~ alakulnak ki.

Elhagyott és ártalmazott gyermekeknél leggyakoribb az emóciók élményszerű átélésének hiánya, amelyből az emocionális érzékenység gyengesége, közönye, felfokozottsága vagy pótkielései származhat. A legyengült emóciók csökkentik vagy szitják a folyamatok és a többi tulajdonságok kapcsolatát. Ennek eredményeként csökkentett vagy bonyolult intellektuális, morális, esztétikai érzelmek jöhetnek létre. Az érzelmek megzavart dinamikája, a személyiség túlzott "indításában", "fékezésében" hozhatnak létre zavarokat. Az érzelmek mélységének és állhatatosságának részleges vagy teljes hiánya ugyancsak sajátos személyiségzavart eredményez. Az így megzavart gyermekek legtöbbször közönyösek, cinikusok, ingadozók, esetleg agresszívek stb. lesznek.

A pszichikus folyamatok és tulajdonságok dialektikus egymásra hatásának tárgyalásakor lényegesnek tartjuk, hogy foglalkozzunk a pszichikus állapotok problémájával. Legújabbban elsőként Levitov /1955/ hívta fel a figyelmet a pszichikus állapotok tanulmányozásának fontosságára. Az állapotok, mint a pszichikus folyamatok "stabilabb" képződményét határozza meg, amely áthatja az egész személyiséget. Az állapot viszont mozgékonyabb, mint a személyiségtulajdonság. Az állapot tehát a pszichikus folyamatok

és a személyiségtulajdonságok dialéktikus egymásra ható tevékenysége folyamatában, mint az előzők háttére és közege alakul ki.

Helyes ha mindehhez hozzátesszük, hogy az adott állapot is ideiglenes, viszonylag mégis "stabilabb", mint a pszichikus folyamatok vagy a hangulatok. Ezért hosszabb időegységben mérhetők. A pszichikus állapotok, a folyamatok és tulajdonságok függvényeként időről időre változnak.

Pavlov alapján az állapotokat három csoportba osztottuk: izgalmi állapot, az ingerületi tónus felemelkedése jellemzi, amikor a gátlási folyamat lehetetlenné vagy akadályozottá válik. Normális éber állapot, az ingerületi és gátlási folyamatok egyensulya esetén jön létre. A gátolt állapot több fázison keresztül valósul meg. Ilyen a kiegyensúlyozott állapot, amikor az összes ingerek intenzitásuktól függetlenül, az éber állapottal ellentétben teljesen egyformán hatnak. Paradoxális állapot, amikor csak a gyenge ingerek hatnak, az erősebb viszont alig. Végül az ultraparadoxális állapot, amikor pozitívan csak az állapot már korábban kialakult gátló aktusai hatnak. Ezután már csak a teljes gátoltság állapotát ismerjük.

A pszichés állapotoknak igen nagy szerepük van a személyiségzavarok elkerülésében vagy kialakulásuk fenntartásában. A környezeti ártalmak megzavarják a pszichés folyamatokat, melyek normális egyensúlyi tevékenységüktől eltérnek. A folyamatokban keletkező zavarokat az állapotok segítségével küzdjük le. A hosszabban tartó és életszükségleteinket súlyosabban érintő károsító hatások a folyamatok mindegyikét hátrányosan módosítja. A megzavart, vagy torzult folyamatokat hosszabb ideig egyensúlyban tartja a pszichikus állapot. Ilyen esetekben az állapot normalizáló ingerként hat a folyamatok irányába. A pszichikus állapotok

tehát az ellenállás, az egyensúlyozás szerepét is betöltik. A hosszan tartó és alapvető szükségleteinket érintő káros hatások a pszichikus folyamatokon keresztül torzíthatják az állapotokat is. Ideiglenesen, vagy esetenként antiszociális magatartást alakítanak ki, de a személyiség tendenciáiban még mindig ép lehet. Később a pszichikus folyamatok és állapotok torzulása létrehozza a személyiségzavarokat, amikor az irányultság, mint tulajdonság, tendenciájában is torzul. Ezen állapotokban az ember züllötté lesz és társadalomellenes viselkedésekre vetemedik. A zavarok tevékenységi formái hosszas gyakorlás után dinamikus sztereotipusok rendszerévé lesznek, ami azt jelenti, hogy a tevékenysége és cselekvése antiszociális automatikus tevékenységi formában nyilvánul meg. A züllött gyermek szükségszerűen cselekszik társadalomellenesen.

A pszichikus folyamatok a személyiségtulajdonságok zavarainak összefüggéseiről szóló fejtegetéseink befejezése előtt szükséges érintenünk az irányultság és az öntudat problémáját is. Annál is fontosabbnak tartjuk e két területtel való foglalkozást, mert az előzőkben kifejtett zavarok e problémakörökben rendeződnek sajátos személyiségintegrációba. Ebből adódóan a pontokon ragadhatók meg a személyiségzavarok, a "problematikus" magatartás különbségei, illetve azonosságai.

A gyermek életének már elég korai szakaszában rájön arra, hogy fenntartása érdekében szükség van környezetére. Ez az objektív szükség, mint szükséglet tükröződik a gyermek pszichikumában. /Ezen szükségletekre épülnek később eszményei./ Ha a gyermekben függősége tudatosan szükségleteivel szemben, amelyeket

környezete biztosít számára, érdeklődve fordul feléjük, szesz rájuk irányul. A környezeti ártalmak elterelik a gyermekek figyelmét alapvető és továbbfejlődésüket biztosító szükségleteik tükrözéséről. Ebből adódóan érdeklődésük, beállítódásuk, irányultságuk, személyiségük tendenciái eltérnek szükségleteik természetes menetétől. E helyzetből következik, érdeklődésük kialakulatlansága, érdektelenségük, törekvések hiánya vagy torzultsága, személyiségük irányulásának elbizonytalanodása, a motívumok zavaros szétesettsége.

A tendenciákon belül kiemeljük a beállítódást, amely a személyiség céljaihoz és feladataihoz való viszonyában nyilvánul meg. Személyiségzavarban élő gyermeknél a célt és a közvetlen feladatot elhomályosítja, eltorzítja a konfliktushelyzet. Ebből adódóan a személyiség valóságos céljaihoz való viszonya labilissá, érdektelenné lesz és vele együtt csökken, vagy torzul szelektív képessége. Lehetséges az is, hogy a környezeti ártalmat elszenvedett gyermek, a külső károsítások belső feltételein keresztül kialakítja sajátos, az adott életkortól és a társadalmi emberesszénnytől eltérő céljait és irányultságát. Vagyis olyant tart fontosnak, ami személyiségfejlődése számára előnytelen vagy nincs fejlesztő hatással. A beállítódás fokozatosan megváltoztatja az egész személyiségstruktúrát. Ezért is állítjuk azt, hogy minden negatív beállítódás személyiségzavart eredményez, amelyből hibás cselekvések automatizmussal következnek.

Eddigi fejtegetéseinkből következik, hogy a tendenciák törekvésekben valósulnak meg. A tendenciákat az alábbi tevékenységre ösztönző dinamikus erők határozzák meg: a szükségletek, az érdeklődés és az eszmények. A környezetileg ártalmasított

gyermeknél legtöbbször diszharmónikus személyiség szerkezet fejlődik ki, amely válasz ad arra, hogy mit akar és mire törekszik. Az ártalmazott gyermekek nagy részének érdeklődését, konfliktusaik ütközéseinek elhárítási gondjai foglalják le. Ebből adódóan eltérítik eredeti és szükséges érdeklődési és tendenciái vonalától.

További vizsgálataink során kitérünk a személyiség öntudat állapotára és annak néhány általánostól való eltérésére. Sz.L.Rubinstein ezt írja: "A pszichológia feladata a személyiség pszichikumának, tudatának és öntudatának tanulmányozása, de a lényeg az, hogy ezt a maga valóságos meghatározottságában, mint "reális élő individuumok" pszichikumát és tudatát vizsgáljuk."⁺ A személyiség tárgyalásánál gyakori vita öntudatának problémája. Helyes álláspont, hogy a személyiség nem korlátozható öntudatára, de nem is létezhet anélkül. Rubinstein szerint az ember csak annyiban személyiség, amennyiben kiemeli magát környezetéből és kielakítja öntudatát. Ezzel az ember környezetével egyidőben önmagát is tudatosítja. A gyermek életének első időszakában nem tudatosítja még önmagát mint "én"-t. A gyermek környezetének helyes feltételei segítségével - fejlődésének eredményeként - önmagát tudatosítja. Az öntudat, a pszichikus folyamatok és a személyiségtulajdonságok tükröző tevékenysége. A gyermek személyiségfejlődésének egy adott szakaszán alakul ki öntudata. Környezeti ártalmak esetében az öntudatállapot csak hosszú évekkel később fejlődik ki, esetleg akkor is pontatlanul, esetleg torzul-

⁺ Sz.L.Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. 1042. lap. Akadémiai Kiadó, 1964.

tan tükrözi önmagát. A személyiség tudatából kifejlődő öntudat teszi lehetővé az ember számára, hogy akaratlagosan ura legyen lelki folyamatainak és személyiségtulajdonságainak. A személyiségzavarban szenvedő gyermeknek legtöbbször zavart öntudati élménye van, de személyiségén belül a folyamatok és a tulajdonságok gyakran kényszeresen törnek elő, vagyis nem minden esetben ura személyiségvezetésének.

A gyermek csak környezetéhez - embertársaihoz - való viszonyában tudatosítja önmagát. Nincs "én", "te"-hez való viszony hiányában. Az értelmazott gyermek esetében éppen környezetének értelmái által torzult emberi viszonylatokat tud tükrözni. E torz viszonyítás károsítja a gyermek személyiségét, többek között öntudatát is.

Az öntudat fejlődésében nagy fontossága a környezetre való hatás szükséglete és a beazéd kialakulása. Többek között a gyermek a nyelv segítségével kíván hatni környezetére. A környezetre való ráhatás folyamatában alakítja ki viselkedését, viszonyát embertársaihoz, önmagához és a munkához stb. Amennyiben a környezet gátat vet, vagy torz uton tevékenykedtetni a gyermeket, vagy nem teszi lehetővé a környezetre való hatást, szintén a személyiségzavarai jönnek létre. Természetesen torzítják a gyermek öntudatát és ezen keresztül károsító befolyás éri az összes lelki folyamatokat és tulajdonságokat is.

Sz.L.Rubinstein azt írja, hogy a szubjektum nem meríti ki önállóságát azzal, hogy meg tud oldani bizonyos feladatokat. Magába foglal egy sajátos képességet arra, hogy önállóan és tudatosan célokat tűzzön maga elé, és meghatározza saját tevékenységének irányát. Vagyis, mint személyiség magasabb szinten irányi-

tottan határozza meg önmagát. Környezeti ártalmaknak kitett gyermekek személyiségében, vagy nem alakul ki az önmagát céltudatosan irányító rendszer, vagy esetleg torz, néha felesleges irányokba fejt ki tevékenységet. Mindez zavarhatja az önismeretet és az önértékelés kialakulását. Más esetekben labilis, naiv, önhitt önértékelést eredményezhet. A környezeti ártalomnak kitett gyermekben egyáltalán nem vagy csak hiányosan alakul ki az a képessége, hogy az életet nagy távlatban értelmezze, folismerje, nem tudja kialakítani azt a képességét, hogy ne csak esetlegesen oldja meg élete feladatait. Nem tudja minden esetben, hogy mit kell elérnie az életben, és miért. A környezeti ártalmak károsan befolyásolják a személyiség életútjának céltudatos irányítottságát s ezzel károsan visszahatnak a többi pszichés folyamatra és tulajdonságra.

Ha az időleges vagy rögzült személyiségzavarokban élő ember körülményei pozitív hatásúvá lesznek, negatív pszichés állapotok még hosszú ideig ellenáll és tartja az előző viselkedésformákat, vagyis fenntartja a személyiség károsítottóságának körülményeit. Torzult személyiségű gyermek pozitív hatású környezetbe kerülve hosszú ideig a régi reflexes formák alapján viselkedik. A személyiség szerkezetének újjáépítése sajátos fázisokon megy keresztül. Elsőnek a pszichés folyamatok, az állapotok és végül a személyiség tulajdonságai rendeződnek. A sorrendiség úgy igaz, hogy egymásban normalizálódnak - dialektikus egymáshatásban - de mégis a folyamatokon keresztül, tevékenységben alakul újjá a személyiség. A fentiekből következik, hogy hosszas környezeti ártalomnak kitett gyermek személyiség rendezéséhez nem elég a pozitív - előjelű gondozásba vétel biztosítása - környezet.

Az új helyzet csak előfeltétele a gyermek pozitív személyiségfejlődésének.

3. A neuroendokrin rendszer szerepe a személyiségzavarok kialakításában

Az idegrendszer legfontosabb feladata az élet változó körülményei között, a környezeti hatásokra az egyedi élet fenn-tartása szempontjából legkedvezőbb és egyben leggazdaságosabb választévkénység megszervezése; más szóval: a környezethez való alkalmazkodás megvalósítása. Minél szövevényesebb körülmények között kénytelen élni a szervezet, annál fejlettebb az idegrendszer. Az idegrendszer első feladata tehát: a környezethez való alkalmazkodás megszervezése. A szervezet a külvilághoz való alkalmazkodását akkor tudja legcélszerűbben elvégezni, ha minden választéktusban, de az egyedi élet minden megnyilvánulásában is, mint egységes egész működik. Az idegrendszer második alapfunkciója: a szervezetet alkotó különböző szervek egységes funkcionális egészbe való integrálása. Ezt a neurohumorális szervezése révén végzi el. - Végül az ember idegrendszere működésével megváltoztatja a környezetet, értéket termel, munkát végez, társadalmat szervez és biztosítja önvezérlését.

Az idegrendszer minden működési aktusban, még a legegyszerűbb reflex létrejöttében is, mindig mint egységes summáció, mint egész vesz részt. Az idegrendszer látszólagos, mozaikszerű felépítettsége ellenére egységes egészet alkot, mert az egyes neuronok, neuron-rendszerek igen nagy számú összeköttetéseket alkotnak egymással. Egyetlen nagyagykérgi idegsejtben több ezer

idegvégződés található; egyetlen agykérgi idegsejt többszáz más idegsejttel van összekapcsolva. Az idegrendszer tehát részben differenciált, ugyanakkor egységbe integrált szerv is.

Az egyes idegrendszeri részek funkciója bizonyos határok között az éppen aktuális szükséglet szerint dinamikusan változó lehet. Ezt a funkció-plaszticitásának nevezzük. Az aktuális dinamikus határtól eltérő ingerek zavarokat hoznak létre. Ezen elvek is azt igazolják, hogy a pszichikum minden zavara a személyiség változását eredményezi. Továbbá, hogy a külvilág hatásai idegrendszerünkön keresztül hozzák létre személyiségzavareinkat.

A személyiségzavar idegrendszeri alapproblémáinál beszélünk kell az endokrin rendszer szabályozó szerepéről.

A környezet káros hatásai /ijedtség, szorongás, bánat, érzelmi kapcsolat megszakadása, elmagányosodás, verés stb./ az idegapparátuson keresztül módosítják az endokrin termelést és ezzel lokalizációs idegi és általános belső biokémiai, ökonómiai labilitást eredményeznek. Növelik a görcskészséget, befolyásolják az emocionális állapotot, fokozhatják vagy csökkenthetik a szexuális vágyat, a szellemi tevékenységet stb.

Az elmondottakból következik, hogy a környezet értő hatásai az ingerületi területeken keresztül módosítják az endokrin-hormon termelést, amely gátolja vagy fokozza a testi és a pszichikus funkciók működését. Egyes jelenségek feltételes reflexkapcsolatba kerülnek az endokrin-működéssel. Pl. a részeges apa csoszogó lépései szorongó állapotot hozhatnak létre. Minden más hasonló csoszogás kiválthatja a szorongást, csökkentheti vagy hővelheti az endokrin termelést. Az ilyen és hasonló feltételes kapcsolatok

károsítólag befolyásolják a pszichés folyamatokat, majd közvetett áttételben a tulajdonságokat. A neurális autonóm rendszer és a hormonális rendszer tagjai között a kapcsolatok - mint az organizmus minden funkciójánál - kölcsönösek, egyik a másik funkcióját ellenőrzi.

Pavlov neurózis-kutatásaiban arra az álláspontra jutott, hogy mind a serkentés, mind a gátlás zavarai három csoportba sorolhatók: a/ ez ingerületi folyamat tulfeszítése erőteljes külső hatás következtében; b/ a gátlási folyamatok tulfeszítése éles konfliktus következtében, vagy különleges finom differenciációk következtében; c/ az idegfolyamatok mozgékonyságának tulfeszítése az által, hogy bizonyos cselekvést kiváltó pozitív inger hirtelen átalakul negatív ingerré, amely gátolja a cselekvést. A mozgékonyság, más szóval az idegrendszer azon képességének tulfeszítése, hogy változtasson megszokott reakcióin, talán leggyakrabban azokban a helyzetekben áll elő, amelyek a válasz-reakció szokásos sémájának átalakítását követelik meg. Ezeket a sémákat a magasabb rendű idegműködés dinamikus sztereotípiájának nevezzük.

Pavlov a neurózisok okait abban látta, hogy az ingerlés és a gátlás idegfolyamatainak három tulajdonsága - az erőssége, és a kiegyensúlyozottság és a mozgékonyság - közül valamelyik tulfeszítetté vált. Ezen tulajdonságok a kéregnek azon képességével kapcsolatosak, hogy: a/ kibirija azokat a szokatlan és igen erős ingereket, amelyek az emberre hatnak; b/ ugyanakkora erővel és ugyanolyan könnyen tudja gátolni az ingereket, mint reagálni rájuk, mert a környezet gyakran teremt ellentmondásos helyzeteket;

c/ megváltoztatja a viselkedési sémákat vagy dinamikus sztereotípiákat alkalmazkodják a változó környezeti feltételekhez. Ha az életfeltételek olyanok, hogy a három tulajdonság közül bármelyiknél túlfeszítettséget váltanak ki, akkor funkcionális kóros állapot jön létre.

Ha a serkentési folyamatot irányító sejtre ilyen nagy erősségű, váratlan, kivételes inger hat, az egyensúly megbomlik. Pl. az alvó gyermek részeges apja duhajkodására ébred fel. Hasonló jellegű ágens a fenyegetés, a verés, az elhagyottá levés félelme és a rettegés különféle fajtái, stb. A túl erős ingerek gyakran mély gátlásos irradációhoz vezetnek. Mindkét esetben túlerősödik a sejt és ebből adódóan funkciója megváltozik. Pavlov ezt írja: "...ha ezt a sejtet megzavartam, azaz túlerősítettem, akkor megbetegszik és az ingert keltő hatásokhoz való viszonya egészen megváltozik. Ekkor különböző fizikai erősségű pozitív feltételes ingerek egyenlő hatást adnak, mi ezt úgy fejezzük ki, hogy a sejttevékenység egyensúlyi fázisa alakult ki. Ha a sejtek gyengülése, azaz működőképességük határainak csökkenése tovább folytatódik, olyan állapotot kapunk, amelyben az erős ingerek gyengébb hatást adnak, mint a gyengék: az a paradox-fázis. Végül a sejttevékenység ezen tulmenő sérülése abban mutatkozik meg, hogy a sejt már egyáltalán nem válaszol pozitív ingerre, hanem a gátló inger hatása válik pozitívvá; a sejtállapot e fázisát ultraparadox fázisnak nevezzük."⁺

A serkentési folyamat erősségén kívül említettük már mozgékonyágát. Egyes embereknél a serkentési folyamat kevésbé moz-

+ Pavlov: Válogatott művei 418. lap. Akadémiai Kiadó, 1953.

gékony, tehát gyorsabban alakul ki az inger alkalmazása után, "...az inger hatása alatt gyorsabban jön mozgásba; és amint az inger hatása lezárult, hasonlóképpen hamarabb, gyorsabban tűnik el az effektus, mint a normális emberek másik típusánál."⁺ Ha a környezeti ártalmak hatnak a sejtre, serkentési folyamatának inerciáját rendkívülivé, kórossá fokozzák, olyannyira, hogy a sejt makacsul ingerületi állapotban marad.

Pavlov a mozgékony két fajtája kóros elváltozására hívja fel a figyelmet: az egyik a patológiás tehetetlenség, a másik a patológiás labilitás. Utóbbit másképpen serkentési gyengeségnek is nevezzük, amikor a sejt hirtelen, hevesen, robbanékonyan válaszol az ingerre, utána azonnal össze is roppan. Ugyanúgy patológikussá válhat a gátlási folyamat is. Ha szokatlan ingerrel nagyon megnöveljük a gátolt állapot tartalmát, az idegsejtben, ezzel meggyengítjük a gátolt funkciókat. A gátló folyamatok mozgékonyágukat illetően néha azonnal kialakulnak és hirtelen be is fejeződnek. Máskor késlekedve alakulnak ki. Egyes esetekben pedig élénkebben előtérbe tolakszanak. Állami gondozott gyermekek között gyakori, hogy a gátlási folyamat patológiásan inerciás,⁺⁺ azaz normális pozitív ingerre serkentettség helyett gátló folyamattal válaszol. Még gyakoribb a tárgyakhoz, jelenségekhez, emberekhez kötődő, rögzült vegyes folyamatot kiváltó állapot. Ilyenkor a tárgyakhoz kötődés előélménye miatt a pozitív inger serkentettség helyett gátoltságot, a negatív inger gátoltság helyett pozitív vagy torzult reflex-folyamatot indít el. Lehetséges a te-

+ Pavlov: Válogatott művei 419. lap. Akadémiai Kiadó, 1953.

++ A kóros inercia olyan állapot, amelyben bizonyos feltételes reflexek megmerevednek. Nem tudjuk megváltoztatni vagy kioltani őket, s ez a válasz-reakció gépies ismétlődésre vezet.

hetetlenségi és labilitási⁺ állapot létrejötte is.

A neurózisos állapot állatnál és embernél abban fejeződik ki, hogy a környezet adott hatásaira a szokásos, normális átlagos-tól eltérő válasz-reakciókat ad, azaz inadekvát módon válaszol. Ugy is kifejezhetjük, hogy az idegi egyensúly megváltozik. Ilyen esetek: a gyermek rajongva szereti apját, anyját, de a szülők gyűlölettel szidalmazták, bántalmazták egymást. Sőt a gyermekhez is gorombák nélkül, hogy erre okot adott volna. Valaki mélyen megsérti a gyermeket /megszégyenítés, megalázás, verés stb./ de ő nem válaszolhat serkentettségi állapotnak megfelelően. Másik eset: részeges apa miatt éhezik a család, édesanyjuk éjt nappallá téve dolgozik és tehetetlenül kénytelenek eltűrni apjuk durvaságait pl. kétségbeesetten szemlélni, hogy apjuk veri meggyötört anyjukat, nem is beszélve azon esetekről, amikor a gyermek tudja, hogy szeretett apja gyógyíthatatlan beteg, rövidesen meghal és azt kell mutatnia, mintha minden a legjobb úton haladnak, lelkében pedig rettenetes, kínzó, görcsös fájdalmat érez.

Az állatnak és az embernek ahhoz, hogy egész életén át normálisan funkcionáljon és eredményesen alkalmazkodjék életfeltételeihez, három dologra kell képesnek lennie: először is el kell viselnie az élete folyamán őt érő elkerülhetetlen megrázkódásokat, vagyis idegrendszerének az ellenálló képesség tulajdonosságával kell rendelkeznie, azaz kéregsejtjeinek ellenállóképéseknek kell lenniük. Másodszor ugyanugy képesnek kell lennie arra, hogy a közvetlen külső körülményektől függően megtartsa vagy el-

⁺ A kóros labilitás az ellenkező állapot, amelyben bizonyos feltételek reflexek teljesen labilisak lesznek. Nem lehet rögzíteni őket, folyton változnak, rendkívül ingatók és kaotikus viselkedésre vezetnek.

vesse a szokásos viselkedési formákat, tehát idegrendszerének rendelkeznie kell az egyensúly tulajdonságaival, vagyis egyforma fejlettségi ingerléssel és gátlással; harmadszor az állatnak és embernek fennmaradása céljából képesnek kell lennie arra, hogy alapvetően megváltoztassa szokásos védekezési formáit, megfelelően életfeltételei gyökeres változásainak, ezért idegrendszerének rendelkeznie kell a mozgékony és változékony tulajdonságaival. A természet nyilvánvalóan elé, erős és elég bonyolult ahhoz, hogy az állatok idegrendszerét olyan drasztikus helyzetek elé állítsa, amelyek már túlléphetik az állatoknak ezt a képességét, hogy kitartsanak, megőrizték az egyensúlyt és változhatnak. Az ilyen túlfeszítés következménye az idegösszeroppanás. Az idegösszeroppanás elsősorban attól függ, hogy melyik tulajdonság volt túlfeszítve.

A pavlovi módszer alapelvét - a szervezet és a környezet közti dinamikus egyensúly - tovább folytatva rátérünk az egytevékenység törvényének elemzésére. A lokalizációs sejtekben létrejövő ingerület vagy gátlás a többi sejtek felé minden irányban irradiál. A magasabb szervezett anyag tulajdonsága, hogy ugyanakkor koncentráció is keletkezik, amely az ingerület szétterjedését centrumba tereléssel szabályozza. Az idegfolyamatok dinamikájának e két törvénye biztosítja az alapfolyamatok normális működését. A környezet megrázkódtatási impulzus-jelzés áttételeken keresztül megváltoztatják az irradáció és koncentráció természetes mechanizmusát, amelyek megzavarják a reflexek kialakulását. Hosszu időn keresztül ható túlerős vagy torzult impulzus-jelzések a megzavart irradáción, koncentráción alapuló pszichikus

folyamatokat eltérítik eredeti lefutásuktól. A személyiségzavar alapja a reflex-folyamatok általánostól való eltérése.

Az irradáció és koncentráció dinamikus egymásra ható rendszere biztosítja a működéshez szükséges kölcsönös indukciót. A környezet ártalmait a negatív és pozitív indukciókat módosítják, így nem tudják teljesíteni természetes rendeltetésüket. Pl. a családi konfliktusokkal terhes légkörben élő gyermek az iskolában nem a tanult témára koncentrálna /negatív indukció/, hanem élményeit foglalja le.

A neuronok, amelyeknek az az igen bonyolult funkciója, hogy egyre tökéletesebb viszonyt létesítsenek a szervezet és a környezet között, rendkívül érzékenyek és kényesek. Ezért túlterhelésük esetén károsodás éri őket. Ezen megállapításunkhoz azért térünk vissza, hogy megvilágítsuk a védő gátlások és a neurózisok kapcsolatát. Az idegrendszer mindegyik típusára nézve ugyanis van egy olyan maximális inger, ami értelmetlen erőfeszítésnek oly határa, amelyen túl már a gátlás működni kezd. Ez egy olyan sajátos információ vezérlő apparátushoz hasonló, amelynél, ha az inger túllépi a természetes - egyedileg változó - maximális erősséget, létrejön a gátlás. A gátlás a neuronok védekezési formája. Az idegrendszer így biztosítja életfontosságú egységeit a túlzott ingerlés és károsodás ellen.

Az idegrendszeri típusok szerepe. Szemléletünkhöz hozzá tartozik, hogy az egyéni ember egyedi fiziológiai adottságainak jelentőségére felhívjuk a figyelmet. Minden gondolkodó emberben felvetődik az a probléma, hogy azonos körülmények között élő és felnevelkedő gyermekek egy részéből becsületes, jó érzésű, másokból antiszociális ember lesz. A gyermekek fiziológiai alkatuknak

megfelelően különböző működésekkel és tevékenységi formákkal válaszolnak a környező világ azonos hatásaira. Azonos típusú drasztikus hatás a gyermekek néhány százalékát súlyosan, nagyobb százalékát enyhébben, és kisebb százalékát egyáltalán nem károsítja. Minden ember adott fiziológiai strukturájának megfelelően válaszol a külvilág hatásaira. Életünk folyamán ez a fiziológiai szerkezet állandóan módosított formában adott.

Pavlov a kéregsejtek három eleptulajdonságát állapítja meg: erősség, mozgékonyság, egyensúly, amelynek alapján felállítjuk néhány idegrendszeri típusunkat. Az erős kéregsejteket nagyfokú dinamika jellemzi, vagyis ez a típus sokkal nagyobb feszültséget is el tud viselni. A kéregsejtjeik munkaképességei is szívósabbak. Pavlov azt tapasztalta, hogy nem minden erős típus egyforma. Az egyik csoportban az ingerlési folyamat határozottan túlsúlyban van a gátlási folyamatokkal szemben. Ezen típus Pavlov erős de kiegyensúlyozott típusnak nevezte. Pavlov beszélt ingerlékeny vagy féktelen típusokról, akiknek a kéregsejtjeikben a serkentési és gátlási folyamatok gyorsan jönnek létre és magas fokot érnek el. Élénk nyugodt típus esetében az idegsejtek nagyon mozgékonyak. Nyugodt típus esetében a kéregsejtekre bizonyos lomhaság és pangás jellemző.

Az elaptípusok figyelembe vételével az alábbiakban bemutatjuk az egyes típusokat a károsíthatóság aspektusából.

a/ Kiegyensúlyozott élénk típus. A feltételes reflexkapcsolatokat gyorsan alakítja ki. Gyorsan tanul. A serkentés és gátlás folyamatai nagy erejűek. Az agykéreg és a kéregalatti központok egyensúlyban vannak, illetve a feltételes reflexek

uralkodnak. Az ilyen típusu gyermekek azonnal alkalmazkodnak a társadalmi szükségletekhez. Aktív típusnak vagy élénk természetűnek is mondhatnánk őket. A környezeti ártalmakkal szemben a legellenállóbbak. Külső és belső károsításra évekig normális egyensúlyt tartó magatartásra képesek. Aktív jellegüknél fogva új és új megoldásokat keresnek a konfliktusok megoldására. Erősen kapcsolódnak környezetükhöz példa- és eszményképek gyors cselekvésre indítják őket. Előnyük, hogy gyorsan átlátják helyzetüket, mérlegelnek - példa- és ideálhoz nem tapadnak mereven - és a legcélirányosabban cselekeznek. A gyermekotthonokban ezen típusok a legkevésbé sérülnek. Ha feladatot kapnak, lelkesen és kitartóan tevékenykednek. Semmittevés esetén lázadoznak, és bandavezérré lehetnek. Csínytevésekben kezdeményezők. Agresszióra erőszakkal válaszolnak. Nem tűrik önérzetük megsértését, ezért könnyen szemben állókká lesznek. Leggyakrabban nagyvonalu hazudozókká, ellenállókká, szélhámosokká, úgynevezett "nagystilűvé" válnak. Természetesen ezzel csak a torzulás legáltalánosabb irányát kívántuk jelezni, hisz a külső és belső ártalmak dialaktikus integrációi esetekként eldöntik a zavar jellegét és tartalmát.

b/ Kiegyensúlyozott lassu típus. A feltételes reflex-kapcsolatok lassabban képződnek, mint az előző típusnál. A gátlások könnyebben keletkeznek és erősek. A serkentettség gyenge erejű. Az egykéreg lassult de erős ellenőrzés alatt tartja a tevékenységi folyamatokat. Nyugodt higgadt alkalmazkodás jellemzi. Állandó felnőtt segítséggel lesz aktív. Könnyen válik közönyössé. Környezeti ártalmakkal szemben hosszan képes egyensúlyban maradni. Higgadtan mérlegel. Inkább befelé fordul, esetleg zárkózott lesz, befelé fordulása aktív jellegű. Pl. bizalmatlanság, őszintétlenség,

tiszteletlenség, leperreg róla minden, vezetéképtelenség, csendes ellenállás, belső bosszúforralás, közvetett agresszió stb. jellemző rá.

c/ Szertelen típus. Ezen típusnál a pillanatnyi ingerek rövid belső átélés után azonnal tevékenységbe esapnak. A funkcionálisan gyengébb agykéreg nem tudja rendszeresen ellenőrzése alatt tartani a subcortex eredetű izgalmakat és gátlásokat. A cortex görcsös gátlásai idején a subcortex meghatározta tevékenységek miatt környezetéhez nehezen alkalmazkodik. A gátlások labilisak, gyengék az ingerületekkel szemben. Az ilyen típusu gyermek nehezen tud uralkodni ösztönein és más ingerületein.

A nehezen nevelhetőség gyakoribb formái: agresszivitás, dühös viselkedések. Környezeti ártalmaira azonnal reagál. Leggyakoribb formája az ingerült düh és a görcsös tehetetlenség. Ezen típust lobbanékonyknak is szoktuk nevezni. Az e típusba tartozó egyedek könnyen lesznek nehezen nevelhetővé, de terápiára gyorsan reagálnak. Gyakori köztük a hisztériás magatartás. A fiúk gyorsan verekszenek, a lányok nagyhangu intrikusekká lehetnek. Ingerült állapotban nem helyes felelősségre vonni őket, mert feszültségük fokozódik. Nyugalmi állapotukban már képesek cselekedetük mérlegelésére. Gyakran hajtanak végre meggondolatlan cselekedeteket pl. szökés, rombolás, sírógörcs. Belső konfliktusaikat nehezen győzik le. Kiegyensúlyozott szakaszaikban kontaktus-képesek, igyekvők, jószándékuak.

d/ Gyenge ingerlékenységű típus. Az agy tevékenységének folyamatai és törvényei csökkentettek. Különösen dinamikájuk erőtlen. Feltételes reflexeik lassan képződnek. A külső gátlások hosszan befolyásuk alatt tartják az ingerületeket. Ebből adódik,

hogy a két jelzőrendszer egyensúlya könnyen felborul. Erős és hosszantartó hatásokra gyorsan kifáradnak. Ingerszegény környezet aldebillé teszi őket. A serkentettség gyenge erejű, ebből adódóan aktivitásuk is lelassul. Kellemetlen élmények hatására könnyebben lesznek apatikussá. Nehezen viselik el a kudarcokat. Jellemzőjük lehet még a féltékenység, az alattomoság, az alázatosság, magányosság. Konfliktusok hatására könnyen neurotizálódnak. Bevizelőkké, felriadókká stb. lehetnek.

Lényeges hangsúlyoznunk, hogy az idegtípusok variációs lehetősége nem négy, hanem sokkal több. Hibás lenne túlzott jelentőséget tulajdonítani az idegtípusoknak. Különösen egy merev sémába sorolás lenne káros. A gyermekotthonokban nem a típusba sorolás szükséges, hanem az okok feltárásával egyidőben a terápia megállapításához elengedhetetlen a gyermek reakció-képességének ismerete. Csak az egyén idegrendszeri jellemzőinek figyelembe vételével tudja megkeresni a nevelő a legjobb tulajdonság kialakításához vezető módszereket. Az idegtípus természetesen a környezet alakította módosultságában jelenik meg előttünk. Az eredeti adottság csak lehetőség, de nem dönti el az egyén személyiségzavarát. Az egyéni idegtípus viszont felhívja a figyelmet arra, hogy azonos hatások más és más folyamatokat, jellemzőket váltanak ki a gyermekben. Ez is igazolja az egyéni bánásmód szükségességét. Különösen a nehezen nevelhető gyermekekkel való foglalkozás elképzelhetetlen egyéni kontaktusos hatásrendszerek nélkül. Gyakori az a sajnálatos tévedés, hogy egységes pedagógiai elvek alatt a hatásrendszerek merev és a praktikum határán eltorzult alkalmazását értik. Különösen szembeötlő ez a büntetések eseteiben. Pl. ha

két gyermek dacos, egyes tanárok azonos módon büntetik meg mindkét gyermeket. Pedig az egyik hgykesége miatt, a másik mostohája miatt dacos. Nyilvánvaló, hogy mindkettőben más és más módon kellene feloldani a dacosságot.

4. Az agyvelő bioelektromos tevékenysége és a személyiségzavarok

A működő idegsejtek elektromos potenciálokat termelnek.* Emberi koponyáról először Bergernek sikerült 1924-ben elektromos hullámokat levezetnie. A levezetett potenciálingadozások kicsik, mikrovolt nagyságrendűek, ezért csak a modern felerősítő és regisztráló készülékekkel sikerült elektroencephalogramot készíteni.

Az elektroencephalogramm által jelzett potenciálváltozások keletkezési mechanizmusa nem tisztázott. Egyetlen elektród által levezetett potenciálingadozás kb. egymillió kérgi idegsejt terméke /az elektródok felülete kb. 1 cm^2 /; Egyes idegsejtek mikroelektród-módszeres vizsgálatával megállapítható volt, hogy egymáshoz közelfekvő kérgi idegsejtek más irányú tevékenységet fejtenek ki: míg az egyik éppen kiszül, a másik gátlás alatt van. Az EEG tehát az egymással ellentétes irányú idegsejtek működésének summációja. A tudomány jelenlegi fejlettségi szintjén nem tudjuk pontosan, hogy az elektromos potenciáloknak mi a jelentősége az

* Először valószínűleg Hubois-Reymond vezetett le békaagyvelőből elektromos potenciálingadozásokat. Majd 1875-ben Caten, valamint Danyilevszkij kutyanál mutatta ki közvetlenül az agykéregről levezetett potenciálingadozásokat.

idegsejtek működésében. Van olyan felfogás, amely szerint ez a neuron leglényegesebb ideglettani megnyilatkozása. Más neurológusok az EEG-től minden komolyabb fiziológiai jelentőséget megtagadnak és csak kísérő jelenségnek tekintik az idegműködésben a regisztrálható potenciálokat. Miután azonban kóros körülmények között szabályszerűen mutatkoznak változások a potenciálahullámokban, a klinikai gyakorlatban az EEG-t jól felhasználják, néhány elméleti alapprobléma tisztázása nélkül is.

A potenciálokat, mint említettük, az idegsejtek, tulajdonképpen a kérgi neuronok termelik. Nem eldöntött, hogy milyen szerepük van a potenciálok keletkezésében a subcortikális szerkezeteknek /thalamus stb./. Az sem tisztázott, hogy a potenciálokat az idegsejttest, avagy a szinapszisok, illetve a dendritek termelik. Ujabban inkább a szinaptikus, illetve a dendritikus genezist fogadják el.

Horányi Béla így ír: "Az EEG csupán az idegsejtek általános működésének jelzője, nem az idegsejtműködés minőségének kifejezője. Az EEG-t intellektussal, pszichológiai tevékenységgel közvetlen minőségi összefüggésbe hozni nem lehet. Az EEG sohasem fejez ki "fizikai nyelven" pszichológiai változást."* Az EEG pszichológiai aspektusú kísérletei többségében az utóbbi évtizedekben indultak be és úgy véljük, hogy sok összefüggés feltáratlan még. Helyes tehát olyan álláspontra helyezkednünk, hogy pszichológiának birtokba kell venni az EEG-t és sokoldalú vizsgálatokat kell végezni. Időközben a műszerek pontossága, érzékenysége is finomodik és feltehetővé válik a pszichikus folyamatok megközelítő regisztrálása. A személyiségzavarok regisztrálása bizonyos esetekben máris lehetővé vált. Az eddigi vizsgálatok is azt

* Horányi Béla: Neurológia 247. lap. Medicina K. 1962.

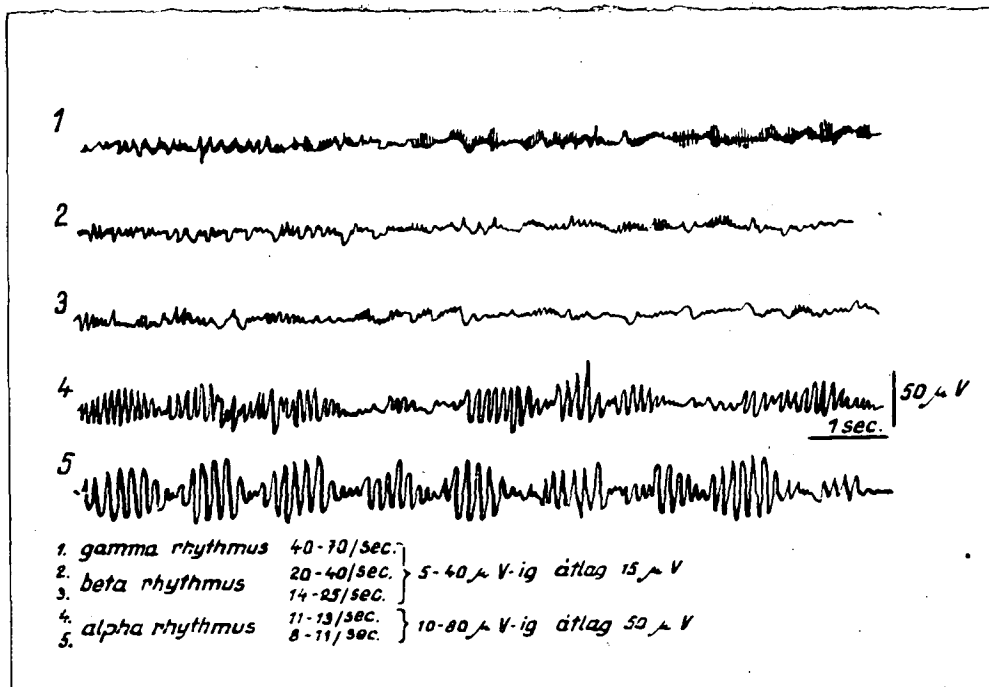
igazolják, hogy zavarok közben megváltozott a biogörbék rajza. Feladatunk, hogy a személyiségzavarokban szenvedő gyermekeket különböző élethelyzetekben, feladatok és tevékenység közben vizsgáljuk és készítsünk biogörbéket. E folyamatok közben ragadhatjuk meg az egyes személyiségzavarok sajátos és elkülönült görbejellemzőit. A kísérleteket össze kell kapcsolnunk elektromiográfes mérésekkel. Az értékelés a kettő összehasonlításával végezhető el. A legújabb kutatások azt a feladatot állítják elénk, hogy személyiségzavar-vizsgálatok során kutassuk a biokémiai elváltozásokat is. El kell fogadnunk azt a felfogást, hogy a személyiségzavarok az idegsejtek biokémiai anyagcsere működésének elváltozásaiból erednek. Erre példa a legújabb ribonuklein savval végzett kutatás és az ^{emlékezet} gondolkodás kapcsolata. Bebizonyítás előtt áll az a felfogás, hogy az emlékezetben tartás hordozói a ribonuklein sav anyagok. Zavarai az emlékezet és a gondolkodás zavarait hozzák létre.

A személyiségzavarok műszeres eszközökkel való kimutatása közben találkozunk a bioáram hullámfajták változásainak egymással való kapcsolatainak megragadásával, az egyes személyiségzavarok felismerhetőségének problémájával. Vegyük vizsgálat alá a legismertebb négy EEG hullámot /görbét/.

a/ Alfa-hullám. Ritmasos, átlagos frekvencia 10/sec. Szélső értékek: 7-13/sec. Amplitudó átlagosan 60 mikrovolt, szélső értékek: 15-100 mikrovolt. A szemek kinyitására, valamint szellemi tevékenységre az alfa-hullám megszűnik /alfa-blokk/, helyét szaporább hullámtevékenység foglalja el.

Az alfa-hullám valószínűleg az aktivitás kis fokát mutató sejtek terméke.

Fáradt, neurotikus állapotban, alvás előtt az alfánál alacsonyabb szaporaságú hullámok észlelhetők. Ilyenkor, fény ingerre alfa-blokkolás helyett, alfa-aktivitás jön létre.

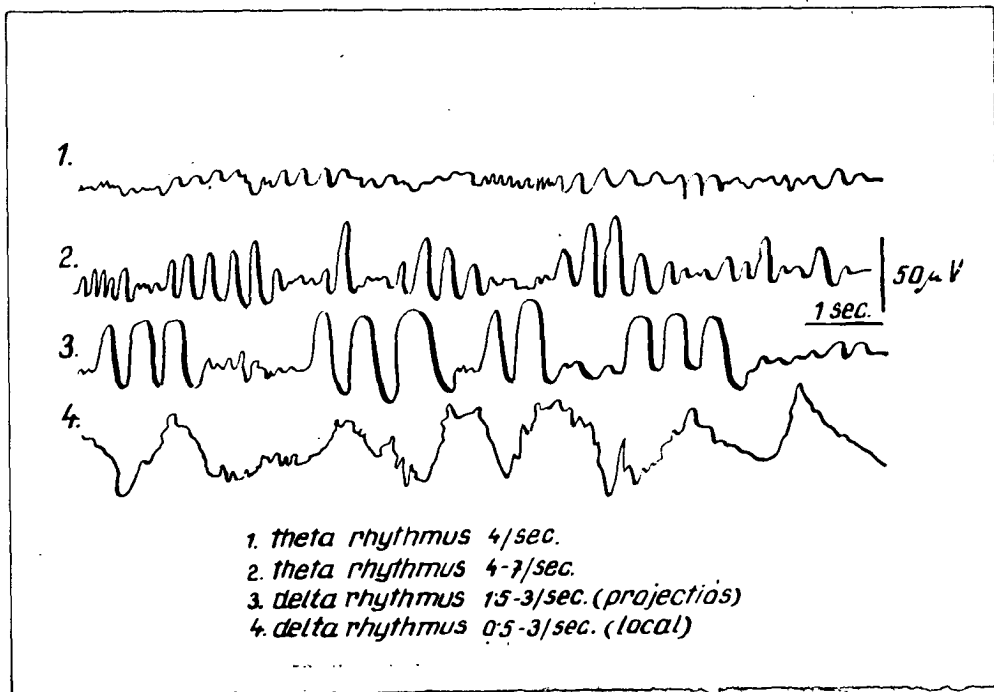

b/ Beta-hullám. Normális körülmények között legkifejezettebb formában a frontális lebeny táján észlelhető. Amplitudójuk /feszültség/ kisebb az alfa-hullám potenciáljainál: 5-50 mikrovolt. A centrális tájék beta-hullámaait taktilis, valamint helyszérzéki ingerek blokkolják. Viszonylag e pontokon ragedható meg leginkább a pszichikumban keletkező zavarok.

c/ Delta-hullám. Az 5/sec. alatti hullámokat nevezzük így. Gyermekkorban, normális felnőttél alvás közben jelentkezhet; ritkán temporalis elvezetésben észlelhető néhány delta-hullám /kifáradásnál/. Általában csökkent agyi tevékenységet jelöl. Ilyen

szempontból adhat jelzést a pszichológus számára.

d/ Theta-hullám: /közti hullámnak is nevezik/ Az alfa és delta-hullámok közötti hullámokat nevezzük így. Szaporaságuk tehát 4-7 között van; feszültségük változó. Gyermekkorban, különösen a pubertás körül gyakori hullámtípus. Neurózisos állapotokban a fronto-temporális vidékről nyerhetjük e rajzolatot, különösen kifáradás után.

Az egyénről levezetett potenciál-hullámok az életkor változásával módosulnak. Gyermekkorban a hullám-típus lassabb, a feszültség magasabb. 0-2 éves korig a delta-aktivitást-, 2-5 év közötti inkább theta-hullámok dominálnak, de delta-hullámokkal vegyesen jelennek meg. 8. év után szabályosan alfa-aktivitás látható. Kamaszkorban ugyancsak sok a theta-hullám.

Témánk szempontjából jelentős, hogy az eddigi kísérletek is kimutatták; normális egyénnél is megváltozott az EEG-görbe

például szorongásos állapotban, emocionális feszültségben. Ugyanez gyakori a különböző neurózisoknál is.

Néhány megállapítás és tennivaló témánk további tennivalói szempontjából: a/ Szükséges lenne az egyes életkori szakaszokra jellemző bioelektromos potenciálok típus-görbéit megállapítanunk. Ezzel egyidőben fel kellene tárni a domináns hullámok és a pszichikus tevékenység közti kapcsolatokat. Ugyancsak megkísérlendő az egyes életkori szakaszok normál, általános görbéinek összevetése a személyiségzavarokkal küzdő gyermekekével. b/ A jelenlegi ismeretek lehetővé teszik, hogy a gyermekek potenciál-feszültségeit adott viselkedések közben vizsgáljuk. c/ Végül távoli célként az is kitűzhető, hogy az egyes neurózis-típusokat - konkrét EEG-s vizsgálati módszerek segítségével - potenciál-feszültségek alapján is diagnosztizáljuk.

5. A személyiségzavarok leggyakoribb megnyilvánulási formái

A nehezen nevelhető, zavart személyiségű gyermekek három csoportját különböztetjük meg:

A/ Pre-neurózisosak, amelyeket másképpen "problematikus" gyermekeknek is szokás nevezni. Ide azokat soroljuk, akik külső vagy belső hatásra konfliktusaikat nem tudják legyőzni és időlegesen pszichés folyamataikban zavarok keletkeznek. A zavarok és torzulások időszakosak, egy-egy ingerület-komplexum útján létrejött viselkedési rendellenességben nyilvánulnak meg. Legtöbbször az értelmes hatások után közvetlenül megjelenő reakcióról van szó.

ezen zavarok még nem terjedtek ki az állapotokra és a személyiség tulajdonságaira. A "problematikus" gyermeket túlságosan lefoglalja saját belső lelki küzdelme, ezért más aktuális ingerekre nem tud megfelelően reagálni. Megbomlott személyisége és a külvilág közti közvetlen alkalmazkodási kapcsolat. Ebből adódik teljesítménye és viselkedési zavarai. Ha időszakosan leküzdötte gyötrő gondolatait, vagy egészsége helyreállt, a zavarok is megszűnnek.

B/ Pszichoneurózisok. Külső vagy belső ártalmakra létrejött és a személyiség lelki folyamatait, állapotait és a tulajdonságok egy részének sajátos szerkezeti zavarát jelentik. Ezen esetben a személyiség irányultsága még nem torzult.

C/ Züllött személyiségű gyermekek. Személyiségszerkeztük hasonló a pszichoneurózisokéhoz. Fejlődésük iránya már annyira torzult, hogy antiszociálisakká lesznek és a társadalmi rendre is veszélyesek.

A/ Pre-neurózisok vagy a "problematikus" gyermekek

1. A kudarc-konfliktusok által létrejött zavarok

Kudarc-konfliktust okozó zavarok közül emeljük ki az iskolai és a gyermekotthoni ártalmakat.

Különösen látszik, hogy azon intézmények is veszélyeztethetik a gyermekeket, amelyek funkciója éppen a tanulói személyiség maximális fejlesztése. Vizsgáljuk meg e sajátos ártalmak előfordulásait és okait elsősorban az iskolában. A pszichés fejlődés^{biztosító}menetben csecsemő- és gyermekkorban a személyiség fejlődését alapfeltételeikkel egyidőben nagy jelentősége van a szubjektív körülményeknek is. Az iskola akkor teljesíti nevelői feladatát, ha munkájában tekintetbe veszi a gyermekek korábbi életét. Hisz

minden egyes gyermeknek az általános emberi határokon belül megvan a maga sajátos egyéni élettörténete, ami aktuális személyiséget felépítette. Ha ez a korábbi családi hatás kedvező volt, akkor erre kell az iskolai továbbnevelésnek is épülnie, ezt felhasználva kell a gyermeket tovább nevelni. Amennyiben a korábbi családi hatás nem volt megfelelő, az iskolának törekednie kell azt ki-javítva továbbnevelni.

Az iskolának nemcsak az előírt ismeretek megtanításában van nélkülözhetetlen szerepe, hanem a felnőtt személyiség felé vezető fejlődési ut kialakításában is. A tudomány fejlődésével az elsajátítandó ismeretanyag egyre növekszik. Ennek tanulása-tanítása alaposan megterheli a gyermekeket. Ez a nagy feladatot jelentő, szűkebb értelemben vett "tanítás" azt a veszélyt rejti magában, hogy a nevelési tennivalók - a személyiség egészének, egészséges fejlődését célzó törekvések és feladatok megoldása - hátrányt szenvednek.

Vizsgáljuk meg az iskola okozta környezeti ártalmakat:

a/ Ártalmak származhatnak a túl magas osztálylétszámokból, a délelőtti és délutáni váltakozó oktatási rendszerből.

b/ Túlzott házi feladatok adásából és a nagy mennyiségű tanulmányi anyag követeléséből.

c/ A személyiségzavarok okozója lehet még egyes pedagógusok nem megfelelő személyisége, vagy hiányos szakmai tudása. Továbbá a nem megfelelő nevelési módszerek, életkori sajátosságok figyelmen kívül hagyása, a jutalmazás és büntetés alkalmazásának hibái, a megszegés, a tapintatlanság, a verés stb.

d/ Az osztálytársak, az iskolatársak hibás viselkedése /verekedés, durvaság, csúfolkodás/ rossz példaadása. A közössé-

gi élet szervezetlenségéből, a védtelenségből adódó ártalmak.

e/ A tanárok hibás "szaktárgyművelés" is okozhat személyiségzavart, ha a tanár szemében a gyermekek elszemélytelenednek és csak követelményeiket produkálni tudó becsületes, vagy követelményeiket nem tudó, nem becsületes gyermekeket látnak bennük.

f/ Az iskolaváltozásból eredő nehézségek is károsíthatják a gyermekeket.

Az iskolai ártó hatások forrásai. A gyermek- és ifjúkori személyiségzavart kiváltó iskolai ártó hatásokat - Dr. Gégesi Kiss Pál és Liebermann Lucy - két nagy csoportra osztja:

a/ relatív ártalmak, b/ abszolút ártalmak.

Relatív iskolai ártalmak alatt azon iskolai környezeti ártalmakat értjük, amelyeket csak bizonyos aktuális személyiségű gyermekek nem bírnak el a személyiség károsodása nélkül. A különböző fejlődési szintű, de ugyanazon korosztályú gyermekek oktatásunk rendszerében egy osztályban vannak, ugyanazon feladattal és terheléssel kell megküzdeniök. A különbséget az iskola a tanulmányi érdemjegyekkel méri. Az érdemjegyek azonban általában többet jelentenek a tanárok szemében, mint a teljesítményszint mutatóját. Szemléletünkben az érdemjegy egyben - helytelenül a tanuló egész személyisége rangsorolását is jelenti. Ez a rangsorolás a legtöbb esetben a valóságnak nem felel meg, mivel csak a tanulmányi teljesítményt értékeli és nem a teljes személyiséget tükrözi, ezért a gyermek igazságérzetével sem egyeztethető össze. Az így helytelenül rangsorolt gyermek joggal érez méltánytalanságot, mellőzöttséget, kisebbségi érzete támad, sőt szélsőséges esetben neurotikus tüneteket okozhat. Mindez különféle személyiségzavaroknak válhat okozójává.

Abszolút iskolai ártalmak olyan intenzív kóros ingerekből és az ezek által kiváltott izgalmakból állnak, amelyet még a legalkalmazkodó-képesebb gyermekek sem tudnak károsodás nélkül elviselni. Ilyenek a túlzott követelések, a rossz pedagógiai módszerek, az iskolatársak felől érkező súlyos ártó ingerek és a szülők részéről támasztott rendkívül túlzott igények.

A gyermekotthonokban előforduló ártalmak

Megtörténhet, hogy a gyermekotthonok is károsítják a gyermekeket. Az ártalmakat az ok szerint két csoportba osztottuk: 1. a gyermekotthon szervezeti rendszeréből adódó nehézségek, 2. nevelés, tartalmi hiányosságaiából következő veszélyek.

Elsőnek a gyermekotthonok szervezeti felépítettségéből eredő ártalmakat mutatjuk be: Takács É. 3 éves kislány, aki születése óta állami gondozott. Leányanya szülte, aki a kórházból megszökött, hogy gyermekét ne kelljen magával vinnie. É. csecsemőkora óta jól fejlődött, néhány esetben volt csak bélhurutos, 12 hónapos korában önállóan felállt, 14 hónapos korában megtanult járni, ugyanezen időre szobatiszta is lett. Másfél éves korában szavas mondatokat, 3 éves korában kétszavas mondatokat használt. Tárgyi ismerete a szoba, a folyosó, az udvar, a játszótér tárgyaira és használatára terjedt ki. Kettős parancsot minden esetben hibátlanul végrehajtott. Három szint felismert. Tudta szobatársai nevét, szívesen játszott velük, nagyokat kacagott, látzott, hogy teljesen beleéli magát a játékba.

Amikor a kislány 3 éves elmult elszakították eddigi kedves környezetétől. Mindazoktól az objektív, de elsősorban szubjektív feltételektől távolították el, amelyek eddig személyiség-

fejlődését biztosították. Óvodás otthonba vitték. Az új otthonban E. megbetegedett, csuklott, hányt és hőemelkedése volt. A belgyógyászati vizsgálat negatívnak mondta. A hányás elmaradása után is csak szavas mondatokban érintkezett környezetével, főleg tiltakozó szavakat használt. A három hónap múlva megismételt pszichológiai vizsgálat már egyéves regressziót állapított meg. Aktuális személyiségállapota érzelmileg súlyosan szorongó, nem kötődő, gátolt magatartású, értelmileg beszűkült.

Esetünkben a csecsemőotthonból való kiemelés súlyos, az egész személyiségre kiható regressziót hozott létre. Az értelom abból a szervezeti rendből származott, amely szerint az állami gondozottak otthonai többségükben életszakaszok szerint tagolódnak. A 0-3 éves korukat csecsemőotthonokban nevelik. 3 éves koruk betöltése után óvodás otthonokba szállítják őket. Innen 3 év múlva általános iskolás otthonokba kerülnek. Az is lehetséges, hogy az általános iskolai időszakot két otthonban kell tölteniük, alsó- és felsőtagozatosban.

Az otthon-változások a kisgyermek, az óvodás és a kiskiskolás korban legtöbbször súlyos pszichés traumákat okoznak, amint ezt esetünk is mutatja. Jobban figyelembe kell tehát venni, hogy a gyermekek személyiségfejlődésének szubjektív körülményei is vannak. Ilyenek a szeretet, a biztonság, a támasz, a védelem, a valakihez való tartozás érzése, a bizalom, a megértés igénye stb. E körülmények 3-4 évenkénti változása előnytelen a gyermekek pszichés fejlődése számára. E gyermekek a gyakori otthon-változásokból adódóan szeretetéhesek lesznek, de hosszan tartó mély szeretet-kepcsolatokra éppen az előző körülmények miatt

elig lesznek képesek. A későbbi életévekben sajátos magatartási zavarok éppen e problémából adódóan fejlődhetnek ki; tiszteletlenség, érzékenység hiánya, érdeklődés hiánya, közönyösség, lustaság stb.

A gyermekotthonok szervezeti felépítettségének másik károsítója az otthonok specializálatlansága. Az állami gondozásba vett gyermekek egy részét a károsító hatások előtt kiemelik családjukból. Másik része pedig átélte már az értelmeket, de az állam által biztosított új körülmények rendezettsége kellő időben történt ehhez, hogy személyisége zavartalanul továbbfejljék. A gyermekek többségében azonban a súlyos és hosszantartó értelmek már enyhébb vagy súlyosabb személyiségzavarokat alakítottak ki. Az előző két csoportba tartozók és az utóbbiak valamennyien azonos intézetben kapnak elhelyezést. Nincs mód arra, hogy a gondozásba kerülő gyermekek diagnózisok, prognózisuk tendenciája és a szükséges terápia szerint más-más otthonba kerüljenek. Ez a körülmény számos értalom forrása lehet. Pl. az indukált neurózisok szétterjedésének legjobb alkalmait teremti meg.

A gyermekotthonok belső nevelési nehézségeiből adódó értelmek. A specializálatlan otthon-jellegből számos nevelési nehézség adódik. Ugyanis a különböző személyiségzavarú gyermekek nevelésére a nevelőtestületek többségükben felkészületlenek. Az egyes otthonok nevelési tevékenysége emiatt legtöbbször csak a felszíni jelenségeknél marad.

Gyakori a nevelés tartalmi értelmének az a formája, amikor a gyermekek számára a világot leszűkítik az otthon belső életére. /Befelé fordulás./ A szélesebb körű környezet hiánya értelmi, érzelmi, erkölcsi és esztétikai képességeik fejlődését lelassítja.

Ebből is adódik, hogy az óvodás otthonokban élő gyermekek egy része pl. 6 éves korukra nem lesz iskolaérett.

Ártalmak forrásai lehetnek a sajátos gyermektípusok nevelésére felkészületlen és alkalmatlan nevelők is.

A gyermekek személyiségfejlődésére előnytelen lehet a gyermekotthonok túlzott homogén jellege. A homogén együttélés segíti pl. a gyermekek pösze beszédének elterjedését. /Természetesen nem ez az egyetlen oka./ A gyermekotthonban és családban nevelkedő gyermekek élettani pösze-beszéd különbségeit Rigó Katalin vizsgálatai a következőként mutatják be:*

kor:	létsz:	intézetben:	%	létsz:	családban:	%
óvodás	30	18 /pösze/	60	30	1 /pösze/	0,3
I.o.	30	11 "	36	30	1 "	0,3
II.o.	30	1 /sigm/	0,3	30	1 /sigm/	0,3
III.o.	30	--	--	30	2 /sigm + rotac/	0,6
IV.c.	30	1 /dadog/	0,3	30	--	--
Össz:	150	31 /beszédhiba/		150	5 /beszédhiba/	
%-ban	100	20		100	4	

A beszédzavarok százalékos kimutatása is arra irányítja figyelmünket, hogy nevelési szempontból előnyösebbek a heterogén jellegű otthonközösségek. A különböző életkorú tanulók egy otthonon, sőt hálószobán és tanulószobán belüli közösségének számos nevelési előnye lehet. Pl. az idősebbek a kisebbek előtt a holnap ígére-

* Rigó Katalin: Összehasonlító vizsgálatok néhány eredménye állami nevelőotthonban és családi környezetben. Pályamunkák a gyermekvédelem köréből c. tanulmánykötet /VIII./ 19. lap. Műv. Min. 1960.

tét, a jó példát adó testvért, a következő korosztály sajátosságainak reprezentálóját jelentheti.

A környezet minden gyermektől - társadalmilag meghatározott - bizonyos teljesítési és magatartási szintet követel meg. A gyermekek egész kis koruktól mérlegelni tudják magatartásuk és teljesítményük értékét. Ha a teljesítmény a környezet kívánta normahatár alatt marad, a gyermekben sikertelenségi élmény keletkezik, ezt a személyiség mint kudarcot éli át. A kudarc függ a nem tudásból, a nem akarásból, továbbá betegségtől, lassu "érés-től", csalódástól, passzivitástól, kedvetlenségtől, nyugtalanságtól, meteorológiai változástól, az adott gyermek gátlásosságától. A kudarc oka lehet szubjektív körülmény is. Pl. N.K. felkészült a másnapi órákra. Csoportvezető nevelőjének számot is adott felkészültségéről. A tanítás reggelén, a tanítási óra előtt még elolvasta a leckét. Ahogy a történelem óra közeledett, nőttön nőtt izgalma. Kétségbeesve figyelte az ajtón belépő tanár arcát és mozdulatait. A tanárt idegesnek látta, félelme tovább fokozódott. Első felelőnek szólították fel. Ijedtségből, meglepetésből és szorongásból adódott, hogy - súlyos gátoltság - miatt nem tudott felelni. "Mindent elfelejtettem" - mondta. A tanár megszegyenítette, mint hanyag tanulót. Ebben az esetben N.K. olyan követelményekkel szemben vallott kudarcot, amelyeket nyugodt körülmények között tudott volna teljesíteni. A váratlan hatás felerősítette belső konfliktusait, amig motivumaival küszködött, folytak a tanítási órák, ő csak részben volt jelen. Számos probléma foglalkoztatta. Várakozással tekintett a gyermekotthoni események elé. Mit szólnak? - kérdezte önmagától, talán ezerszer is. A gyermekotthonban megszidták és elvették kimenőjét. N.K. segítséget szeretett volna kapni valakitől.

Ilyen és ehhez hasonló esetek zárkóztathatják a gyermekeket, eltávolíthatják a felnőttektől. Egy megtörtént esetet írtunk le, annak bemutatására, hogy egyszeri konfliktusokból hogyan alakulhatnak ki megismerési rendellenességek. Amennyiben N.K. esetében környezete felismerte volna a konfliktust, az időleges nehézségek feloldódhattak volna. Így van ez minden időleges konfliktus esetében. Az időleges konfliktusok halmozódása esetén pre-neurózisok, későbbi neurózisok jöhetnek létre.

A kudarcnak számos oka lehet. Jelen esetben csak kettőt emelünk ki: valódi alkalmatlanság és ál-alkalmatlanság. Az utóbbi esetben a gyermek rendelkezésre állt az ismeret, a készség, de a teljesítés pillanatában elzáródtak, gátlódtak. Az állami gondozott gyermekek között gyakori az utóbbi eset.

A kudarc-konfliktus gyakran felnagyítódik, elterebélyesedik a gyermekeken azon esetben is, amikor túlkövetelésekkel lépnek fel velük szemben, türelmetlenek, kiabálnak, butának, hülyének, analfabétának nevezik őket. Az ilyen gyermekek egy része gondterheltté lesz, önbizalma csökken, személyisége gyorsan labilissá lesz. A gyermek "túlzott aggódó akarásából" kifejezésbeli és végrehajtási gátlás lehet. Az affektív jellegű gátlások egyes esetekben teljes vagy részleges "zárlatokat" hozhatnak létre. A sikertelenségből, önbizalomcsökkenésből, nyomasztó önértékelési elbátorítatlanodás lehet. Az ilyen gyermek előre kitér a feladatok elől a kudarcától való félelem miatt. Egyes felnőttek lustának, akaratgyengének, haszontalannak nevezi ezen gyermeket.

A kudarc-konfliktus leggyakoribb megnyilvánulásai: kimerültség, nyugtalanság, túlzott tempó-lassulás, bágyadtság, fáradékonyság, koncentrációs gyengültség és affektív labilitás. Továbbá a lappangó

betegség is megrontja a gyermekek közérzetét, csökkenti küzdő erejüket. A baj ott kezdődik, ha a betegség rejtve marad, a környezet pedig felszínesen ítélkezik a gyermek felett. Amennyiben a kudarc-konfliktus feloldódhat egy meghitt teljes védettséget biztosító közösségben /család, nevelő-gyermek viszony, baráti viszony/ a neurotizálódás nem következik be.

A kudarc-élmények hatására más alkalmazkodási zavarok is kialakulnak. Pl. szófogadatlanság, belső lázadásból adódó apró garázdaságok, bohóckodás, hősködés, trágár beszéd, hazugságok stb.

A tanulmányilag túlterhelt gyermekek értelmi fejlődésükben lelassulnak. Kételyeik olyanra felfokozódnak, hogy az önérzet csökkenéséhez vezethet. Ezen gyermekeknél még az alábbi zavarokat tapasztalhatjuk: ideges alvás, pihenttség nélküli ébredés, rossz étvágy, aggályoskodás, túlzott pedantéria, koravétség, túlvagy lelassult mozgásosság, hiszteroid apatikus magatartás.

Az intellektuális terhelések és kudarcok gyakori tünete még a betegségbe való menekülés. Túlterheléses kudarcok élettani zavarokat is okozhatnak. Ilyenek pl. a fejfájás, a szédülés, hányinger. Amennyiben a jelenségek és a tünetek - többször ismétlődve - összeesnek, feltételes reflexekké lesznek. A hely, az emberek, az időpont is kiválthatja a zavart. Később már a kudarc emléke, a tőle való félelem is felidézheti a folyamatot.

2. Valamennyi belső- vagy külső ártalom, a fáradtság tüneteivel jár. A pre-neurózisos szakaszban a legtöbb ártalom a fáradtság tüneteit is mutatja. Az okok rendeződésének hiányában, a fáradtság a neurózisok létrehozója is lehet. Az ártalmak hatására a pszichikum túlterhelődik és kimerül. A fáradtságot mint központi jelenséget az élettanban elsőnek Szeesenov /1935/ hang-

súlyozta. Erre vonatkozó megállapításait a következőkben foglalta össze: "A fáradtság érzésének a forrását rendszerint a dolgozó izmokban helyezük el; én egyedül a központi idegrendszerbe teszem azt." Ebből következik, hogy Szecsenov az izmokban végbemenő fiziko-kémiai folyamatokat másodlagos jelentőségűeknek tartja, döntő szerepük az agyban, az agykéreg sejtjeiben végbemenő változásoknak van. Éppen ebből következik az idegrendszer funkcionális állapotának megváltozása, ez pedig a pszichés struktúra átalakulását, tüneteit eredményezi. A fáradtságot először Stern /1935/ nevezi pszichikai élményfogalomnak és elkülöníti ettől a fáradtság teljesítmény-fogalmát. Hazánkban Geréb György /1962/ úgy fogalmazza meg e problémát: "Valóban kisebb teljesítmény esetében is felléphet erős fáradtság-érzés, másrészt pedig nagy teljesítményt is elérhetünk a fáradtság különösebb jelentkezése nélkül." A fáradtság-élmény átélése és jelentkezési tünetei egyénenként más és más, típusonként viszont hasonló.

A fáradékonyság kezdetén a szervezet fokozza energiaráfordítását. Ilyenkor az idegsejtek ingerlékonyabbak lesznek és igen nagy energiát emésztenek fel. Ebből következik, hogy pszichikus funkciók már ekkor megváltoznak. Bornemann /1952/ a fáradtság tüneteit három csoportba osztotta: a/ a munka bizonyos meglassobodása, alkalmi hibák, fennakadások, koncentrációs zavarok befolyásolják a tanulmányi teljesítményt. Az első stádiumban a fáradtság részlegesen, részfunkciókban jelenik meg. b/ Növekszik a figyelem koncentrációjának zavara. c/ A funkciók egyes zavarai szétterjednek az egész személyiségre. Aláássza az értelmi teljesítést, az akarat, az érzelmet, a jellem egyenletes fejlődését. Vizsgálatunk tárgya szempontjából azért lényegesek e megállapítások, mert a

környezeti ártalmakat elszenvedett gyermekek pszichikumában sajátos fáradtsági szituációs folyamat zajlik le.

Extrem fáradtságnak hívjuk a pszichés traumatikus sérüléseket követő kimerüléseket. A legtöbb állami gondozott gyermek életében hosszabb-rövidebb ideig megtaláljuk az extrém fáradtságot. Ezért gyakori otthonainkban a negatív állásfoglalásu, unatkozó, perspektívátlan, kiakbbségi komplexumokkal küzdő és csökkent tűrőképességű gyermek.

3. A lusta gyermek. A lusta gyermek számos pszichológiai vizsgálat tárgya volt már. A lustaság okai testi elváltozásokból, betegségből, belső elválasztási mirigyek megváltozott működéséből, a szervezet különböző működési zavarairól és környezeti ártalmakból adódnak. Ilyenek a megterhelésből eredő túlfáradások, amikor a munkaütem lelassul vagy kialakul a tanulóknál az iskolai munkával szemben tanúsított ellenszenv, esetleg fellázadnak, lerázzák a munkát, "kibujnak" alóla. A túlzott szigor és a büntetések "elnyomoritják" a gyermek akaratát. Más környezeti zavarok, mint a családból való kiszorultság, elkedvetlenedés, szeretethiány, ideálvesztésből adódó céltalanság, közönyösség, becsvágy és kötelességsökkenés.

Vizsgáljuk meg részletesebben a verés ártalmait.

A rendszeresen vert gyermekek néhány esete:

1. számú eset. Sz.K. 8 éves kisfiú. Apja 36 éves, rakodó munkás. Brutálisan veri családját. Anyja 34 éves, konzervgyári munkás. Három gyermek van a családban. K. a legidősebb.

A családi anamnéziséből: Az apai nagypapa iszákos volt, delirium tremens állapotban a lovak közé esett és halálra gázolták. A gyermek anyja évek óta ideggyógyászati kezelés alatt van,

súlyos fejfájásos panaszokkal. Az apa iszákos és pszichopata. Anyói ágon a nagyszülők egészségesek és rendezett családi életet élnek.

Az anyai nagyszülők ellenozták a házasságot, de az anya, már mint leány toherbe esett. Így erőszakolták ki a házassággkötést. K. ezen első graviditáéból született 3.800 grammal, fogós mütéti beavatkozással. Csecsemőkoraiban is tapasztaltak nála bizonyos idegrendszeri túlérzékenységet. Pl. ajtó csapódásra össze-rezzent stb.

Betegségei: rubeola 11 hónapos korában lázas ecclampsia. Óvodába nem járt, anyai nagyanyja nevelte.

Három és fél éves volt, amikor apja egy éjszakai féltékeny-ségi jelenet közben a virágvázát a tükörhöz vágta. A nagy csörmpölésre K. felriadt, megfeketedett, fuldokolt, majd sirt. Iskolás koráig az éjszakai felriadások négyszer megismétlődtek. Az apa K.-t négy éves korában nadrágszíjjal súlyosan megverte. Megjegyezzük még a családról, hogy apjuk otthonlétekor a gyerme-keknak teljes csöndben kell maradniuk.

Ujabb terhelés kezdődött az iskolai tanulmányokkal. K. ne-hezen boldogult a leckékkel, az apa segítség helyett minden egye-sért szíjjal megverte. Később féltelmében az egyeseket kiradirozta és ötöst irt helyettük. Ehhez kapcsolódott még a szóbeli hazugság is. A sokféle hatás következtében "lustává" is lett. Tanulmányait elhanyagolta.

Ekkortól kezdve mind sürűbben jelentkeztek az éjszakai fel-riadások /pavor nocturnus/. K. jelenleg második osztályos tanuló. A hazugságok hasonló helyzetekben viszonylag szinte "állandósul-tak". A pavor nocturnus hetenként 2-3 alkalommal is megismétlődik.

/Tünetei: álmából való felriadás, meredt megüvegesedett tekintettel néz egy pontra, kétségbeesett sírás, jajveszékélés, fuldoklás és elvörösödik./

Belgyógyászati státusa: közepesen fejlett, vizsgálatok negatívak, súlyedés 6 mm., vérkép normális, EKG negatív. EEG nem mutat kórosot.

Pszichológiai státusából kiemeljük: értelmileg közepesen fejlett, csökkent corticalis feszültség-bírás, közepes bevésés és megtartás, gyors pszichés fáradás, pszichés okokból az egész személyiségre kiterjedő gátlás.

Affektivitás: szorongó. Érzelmi kapcsolatai: anyai nagyanyjához ragaszkodik. Apjától retteg /estétként a kulcslyukon keresztül hallgatózik, mert attól fél, hogy az apja egyszer megfojtja édesanyját. Hugával szemben féltékeny. Az iskolát nem szereti, mert a tanító néni kiabál, mondja.

Anyja önállótlán, szívesen elválna férjétől, de nincs ereje bevallani szüleinek és környezetének súlyos helyzetét. Sokat sír, elkeseredett, kissé már depresszív.

Az apa brutális viselkedésű, nem tetszését veréssel adja családja tudtára.

K. huga 3 éves, félszeg viselkedésű, a nagymama kedvence. Az apja is ritkábban veri.

Öccse J. 2 éves, dacos követelőző, makacs és erőszakos.

Röviden bemutatunk egy családot, amelyben a gyermekek sorsát, személyiségfejlődésüket a verés torzítja.

Számos személyiségzavarral egyidőben kialakult egy sajátos "lustaság". Itt jegyezzük meg, hogy a lustaság komplex károsodások

eredményeként fejlődik ki.

2. számú eset: Gy. 13 éves, fiú, VI. osztályos. Vérégi apa és a nagyszülők epilepsziások, nagyanyja egészséges. Nevelőapja 39 éves, hentes foglalkozású. Anyja 38 éves htb. Mindketten egészségesek. Négy gyermek van a családban.

Családi helyzet: érdekházasságot kötöttek, érzelmi kapcsolatot nem alakult ki közöttük ma sem. A család anyagi helyzete miatt, költségekéből adódó viták közben, verekedésre is sor kerül. Az ilyen jelenetek elég gyakoriak, és a gyermekek előtt zajlottak le. A férj Gy.-t, mint nevelt fiát csak "fattyunak" hívta és minden hibás viselkedéséért megverte.

Születési körülmények: az anya terhessége alatt 7 hónapos korig eltitkolta állapotát. Szülése sima volt, négy és fél óráig tartott. A gyermek súlya 4.000 gr. volt, és azonnal felsírt. Három hónapos koráig szopott anyatejet. Nyolc hónapos korában kezdett felállni, 11 hónapos korában próbált járni, és 12 hónapos korában kezdett beszélni.

Betegségei: rubeola, középfül gyulladás és gyakori bélhurut. Óvodába nem járt, nagyanyja nevelte. A részeges nagypapa szeretette legjobban Gy.-t. A nagyanya nem szeretette a gyermeket.

Gy. az alsó tagozat osztályoiban közepes és elégséges bizonyítványt szerzett. Tanítónőjéhez szeretettel kapcsolódott. Ötödik osztályos korában édesanyja magához vette, ahol már három másik gyermek is volt.

Jelenlegi panasz: elcsavarog, hazudozik, dadog és verekszik, és "lusta".

Pszichológiai vizsgálatából kiemeljük: gyors reakciók,

megismerési képességei átlagosnál jobbak. Megfigyelései lényeglátóak. Fogalmi gondolkodása korához képest fejlett. Morális ítéleteit sérelmei oldaláról, torzultan látja. Vélt sérelmeit brutálisan megtorolja, bosszuvágy fűti, sikertelenségei elől pedig elmenekül. A tanulásához nincs kitartása, általában türelmetlen, ezért "lustának" látszik. "Incsenek mély kapcsolaton alapuló barátai. Emocionális érzelmei dominálnak, sérelmeit dühösen megtorolja. Magasabbrendű érzelmei labilisak, tudja, mit kellene tenni, de sértett önérzetéből adódóan daccal vákaszol.

1962-63. évben vizsgálatokat végeztünk husz, családjuk által brutálisan vert, és husz verés nélkül nevelt gyermekek. A gyermekek 8-10 évesek voltak. Azt a célt tűztük magunk elé, hogy összehasonlító módszerrel vizsgálat tárgyává tegyük a vert és nem vert gyermekek közt észlelhető különbségeket.

Az első esetben azt figyeltük meg, hogy a két csoportbeli gyermeknek milyen az alsó, felső és ingerküszöb közti különbsége. A vizsgálatot hanggenerátor segítségével végeztük. Azt tapasztaltuk, hogy a vert gyermekek alsó hallási ingerküszöbe magasabb, a felső alacsonyabb, a verés nélkül nevelt gyermekekénél. A különbségi küszöbük pedig kevésbé érzékeny, mint az adott életkorú gyermekeké. Hirtelen nagy hangfrekvenciás távolságokra történt ugrás esetében összereztek, légzésük megváltozott, ingerlékenyebbek lettek, míg a nem vert gyermekekénél ugyanez a próba nem okozott különösebb változást. A hang magassága és mélysége nem eredményezett lényeges eltérést, az erősség ennél inkább. Nagy hangerő alatt a vert gyermekek nyugtalanabbak voltak, pulzusszámuk növekedett. Hol elsápadtak, hol kivörösödtek. Az ismeretlen veszedelemtől való félelem kifejezése tükröződött arcukon. Többen

veritékezni kezdtek, egy részüknek pedig vizelési ingere támadt.

A vizsgálatot úgy folytattuk, hogy henggenerátor segítségével 18-20 ezerig fokozatosan emeltük a rezgésszámot és közben az alábbi feladatokat végeztük el: $8 \times 8 + 15 - 7 = ?$ $36 : 6 \times 12 + 70 = ?$
 $869 : 4 = ?$ $679 : 7 + 296 = ?$

Az alábbi szavak mellé pedig a szófajokat kellett odairni: alszik, sárga, hold, vezér, álmodik, sin, alma, íróasztal.

A harmadik esetben laza ceruzafogással a papírra köröket kellett rajzolniuk a gyermekeknek.

Negyedik feladatként különböző alakú, fakockákat kellett hasonló kivágású fedőlapon keresztül a dobozba rakni. Mértük a kockák dobozba rakásának idejét és a felesleges mozdulatok számát.

Ugyanezen feladatokat elvégeztettük úgy, hogy közben hallhatták a magnetofonra felvett zörejes, dörömbölő, és kiabáló hangokat.

E kísérletek eredményeinek elemzéséből és az egyéb területekről származó tapasztalatainkat röviden a következőkben összegezzük:

a/ A vert gyermekek alsó hallási ingerküszöbe magasabb, a felső pedig alacsonyabb, mint a nem vert, de azonos életkorú társaiké. Különbségi küszöb-érzékenységük csökkentebb. Erős és nagy frekvenciájú hangokra viselkedésük ideges lesz.

Váratlan, erős hangokra, zörejekre a nem vert gyermekek reflexszerűen megrándultak és pillanatok alatt felismerték a helyzetet. A vert gyermekek reflexszerű megrándulásai sokkal erősebbek és mélyebbek voltak. Hosszabb ideig fékeztek a pszichikus folyamatokat. Cselekedeteik kapkodókká váltak. A vert gyermekek

kivétel nélkül sajátos védekező reflexszel reagáltak /kezüket arcuk elé kapták, összegörnyedtek/. A nem vert gyermekek magas hangok esetében a fejüket fogták, behunyták szemüket és felhúzták vállukat. A vert gyermekek tekintetében valamilyen megrettenést, riadalmat láttunk. A nem vert gyermekeknél ezt nem tapasztaltuk.

b/ A hangmagasság emelése és csökkenése közben végzett feladatok hibaszázaléka a vert gyermekek esetében rosszabb volt, mint a verés nélkülieknél.

A magnetofon-zörejes, dörömbölő, csörömpölő hangjára a vert gyermekek hibaszázaléka még tovább romlott. Viselkedésük teljesen elbizonytalanodott. A különböző formájú kockák dobozba rakásánál több mint 50 százalékkal magasabb volt a felesleges mozdulatok száma, mint a kontroll-csoportban.

c/ A feladatok megoldása közben a kevésbé automatizált reflexes folyamatok kerültek először gátlás alá és csak később a készségek és a szokások.

d/ A gyermekek vizsgálatok alatti magatartásából és más vonatkozású nevelői tapasztalatokból is arra a megállapításra jutottunk, hogy a vert gyermekek általában félszegek, gyanakvók, elmagányosodottak. Egyes gyermekek bosszuallókká lesznek, általában gyűlölik az embereket. Egy részükre pedig éppen az ellenkezője jellemző. Pl. közönyösek és cinikusak. A verés az érzékenységet el is tompítja, de fel is fokozhatja.

e/ A vert gyermekek a számukra ismeretlen és váratlan helyzetekben gátoltan viselkednek. A védekező gátlásoknak előfordul egy sajátos formája /inadekvát/, amikor a gyermekek nagy erejű görcsös, támadó, rohamreakcióval válaszolnak a külvilág

hatásaira.

f/ A rendszeresen vert gyermekek legtöbbször megmutatják a regresszió, a retardáció és a torzulás valamelyik formáját, vagy a háromból sajátosan ötvöződő komplex megnyilvánulási formát.

g/ A vert gyermekek személyiségzavarai sok körülménytől függően alakulhatnak így vagy úgy. Pl. függhet a verés mértékétől, vagy attól, hogy a verés ideje alatt volt-e szeretetteljes kapcsolata a gyermeknek valakivel. Családjában kap-e viszontszeretetet valakitől, vagy teljesen a család perifériájára szorítottan él. Jelentősen befolyásolja a zavart a gyermekek életkora, idegrendszeri típusa, más emberekhez, társakhoz kialakult kapcsolata. Döntő jelentőségű az is, hogy a verés időszaka előtt mennyire alakultak ki és milyen szintre jutottak pszichikus folyamatai, állapotai és tulajdonságai. Az előzők legfontosabb sajátosságaiból kiemeljük a képességek, a jellem és az irányultság tendenciáit.

h/ A vert gyermekek személyiségzavarának leggyakoribb megnyilvánulásai: csavargás, hazugság, lopás, lustaság, durvaság, bosszúállás, tulzott gátoltság, felfokozott mozgékonyosság, közönyösség, bevizelés, éjszakai felriadás, elmodozás, erkölcsi érzékenység hiánya, dadogás, egyéni biztonság hiánya, önértékelési hiány, pszichikus labilitás stb. A vert gyermekek legtöbbször olyan súlyos károsulások jönnek létre, hogy önmaguk és környezetük összefüggését nem tudják minden esetben helyesen értékelni. Hiányosan tanulják meg az alkalmanként változó magatartási formákat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy környezetükkel összeütközés nélkül, egyetértésben éljenek. Egy részükben

nem kívánatos szolgáljellegű alkalmazkodás alakul ki, és ezzel többek között a szükséges életcél látása is károsodást szenved, vagy is önállótlaná lesznek. Mások éppen ennek ellenkező módon közvetlenül, erőszakosan célbatörökké lesznek.

A vert gyermekek nagy százaléka értelmileg beszűkül, érzelmi, erkölcsi, eszmei rendszerük majdnem kivétel nélkül visszamarad a fejlődésben és "lustának" látszik.

A lustaság tünetei: lelassult küzdőerő, akaratcsökkenés, tanulmányok romlása, ruházat-, testi higiéniai elhanyagoltság, élettempó lelassulása vagy torzulása. A lustaság lehet aktív védekező visszavonultság egy sajátos helyzetbe, de lehet passzív, apatikus automatizmus is. A lustaság vonatkozhat csak egyes feladatokra, vagy az egész személyiségre.

A lustaság a személyiség olyan aktuális zavara, amelyben a tanuló képessége, irányultsága, érdeklődése, tevékenysége, szükségletei elgyengülnek vagy megszűnnek. Az akarat megfeszítést közömbösség és viszonylagos tétlenség váltja fel.

A lustaság megszüntetését a környezeti hatások rendezése után vagy velük együtt az akarat fejlesztésében kell keresni. Az akarat fejlesztésének főbb feltételeit Ágoston György professzor a következőkben fogalmazta meg:⁺ a/ "Az akarat fejlettsége nagyban függ a tudatosság és az érzelmi élet fejlettségi fokától." Az akadályokat csak akkor tudjuk legyőzni a gyermekekkel, ha világos előttük a cél, amely érdekében érdemes küzdeni. b/ "Az akarat mindig céltudatos cselekvésben fejeződik ki, éppen ezért az akaratot csak cselekvések által lehet nevelni; olyan cselekvések

⁺ Ágoston György: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai 198. lap. Tankönyvkiadó V., 1961.

által, amelyek erőfeszítést, nehézségek legyőzését kívánják a
gyermekektől és amelyek meghatározott célok elérésére irányul-
nak."* c/ A gyermekek elé elérhető célokat tűzünk és sikerél-
ményen keresztül fejlesszük önbizalmát, saját erejébe vetett hitét.

4. Gyermekkori hazugságok, Társadalmunk azt a feladatot
tüzi - többek között - minden ember elé, hogy ismerje meg az
igazságot, ragaszkodjék hozzá, érvényesítse az élet minden te-
rületén. Hazugság alkalmával ezen feladat-teljesítések csorbát
szennvednek. A hazugság a személyiség egyensúlyi helyzetének meg-
bomlását jelenti és hamis úton az egyensúly biztosítása céljából
eltér a valóságtól.

1. számú eset: Magyar K. 7 éves kisfiút azzal a panasszal
hozták, hogy hazudok, elhallgatja a tanító üzenetét, az elégte-
lent és a házi feladatot.

Vegetatív /szomatikus/ status: Szülési körülmények rend-
ben folytak le. Csecsemő korában majdnem folyamatosan beteg volt;
bélhurut, középfülgyulladás stb. Bölcsődében nevelődött. Fényre,
zajra túlérzékeny, összerázkódott. Járnai, beszélni korának meg-
felelően időben megtanult. A "szobatisztaság"-ból az anyuka hiu-
sági ügyet csinált, sógornője gyermeke miatt. Hónapokon keresztül
megverte K.-t, ha előre nem jelezte vizelését. Gyakran órákig
ültette az éjjeli edényen. Édesanyja természetesen a fenyegetések-
kel sem fukarkodott. Főleg a "bumbus"-sal ijesztgették.

Környezeti status: Az apa 40 éves tisztviselő. Nyugodt,
higgadt, szereti gyermekét, de otthon is folytatja hivatali mun-
káját, így a nevelés, a gyermekek ellátása feleségére marad. Az

anya 30 éves, energikus, a látszatra sokat adó asszony. Lakásuk kétszobás, életük rendezett. Az anya ápolónő. Élete egyetlen vágya, hogy gyermekeiből egyetemet végzett embert neveljen. Az anya kegyetlen szigorúsággal neveli és tanítja K.-t. Iskolai panasz esetén - ötösnél rosszabb feleletért - szigorúan megveri és letérdelteti. K. huga a 3 éves Mária. A két gyermek szereti egymást. Ha K. sir, Mária is zokog. A városban élő nagyszülők "inadják" mindkét gyermeket. A nagyszülők helytelenítik az anya verését és azt a gyermekek előtt is mondogatják.

Diagnózis: félelem, szorongás okozta védekezési kényszerből származó hazugság.

Néhány konkrét eset: I. osztályos korában az anya türelmetlenül várta K. első jelesét. Ekkor a gyermek egy VIII. osztályos fiúval barackért ráíratott füzetére egy "5"-öst. Később a hármaszt kiradiazta. A négyes feleletet sem vallotta be. Olyan házi feladatokat, amelyekről azt gondolta, hogy nem tudja jól és szépen megoldani, letagadta.

Terápia: Helyreállítottuk a bizalmat anya és gyermeke között. A gyermek egyedül végezte otthoni tanulmányait, az apa vagy anya megnézte munkáját, ha szükség volt rá, közben is segítettek. Az iskolai eredményekről 3-4 hétig nem számoltatták be. K. maga kezdett mesélni az iskoláról. Idő közben megbeszéltük vele a mese és a valóság közti különbséget. A verések és a fenyegetések megszűnése után egy-két hónap múlva megszűntek a hazugságok is.

2. számú eset: Vincze A. 12 éves állami gondozott. Panasz: az iskolában és az otthonban megbotránkoztatóan hazudozott. 6 hónapos korától csecsemőotthonokban és nevelőszülőknél nevelődött. Jelenleg jól fejlett, idegrendszerileg ép és egészséges.

Környezetismeret: Anyja 6 hónapos korában elhagyta. 3 éves korában örökbe akarták fogadni, ehhez kérték az anya hozzájárulását. Nem járult hozzá. A nevelők elbeszéléséből "emlékeznek" anyjára. Apjáról nem tud semmit. Eddig négy nevelőszülőnél volt. Most is saját kérésére került megyei gyermekvédő otthonba.

Pszichológiai status: Értelmileg retardált. Lemaradása kb. 1 év. Tulnyomó részt reproduktív intelligencia jellemzi. Elégséges rendű tanuló. Adottságai alapján a hiányt könnyen bepótolhatná. Az iskolában nem végez kitartó munkát. Órák alatt elábrándozik. Kissé szentimentális. Zaklatott érzelmi élet jellemzi. Akarata legyengültnek látszik. Tekintélyeket, tartós ideálokot nem ismer. Aktuális lelkiállapotsainak megfelelő elképzeléseit idealizálja és ezekről beszél társainak, mint megtörtént jelenségekről "fantáziál" pl. elmondta, hogy meglátogatta édesanyja - aki szőke, kontyot viselt - az édesapja orvos és nem sokára hazaviszi. A városban megállította egy 30-35 év körüli férfi, cukrászdába vitte, meghívta a lakására, minden jóval kínálta és a végén kiderült, hogy az édesapja. /Ábránd-hazugság./ - Máskor arról mesélt, hogy az édesapja repülő tiszte.

Diagnózis: retardált személyiség. Értelmileg kb. egy éves lemaradás. Érzelmi és morális vonatkozásban kissé gyermekded. Hazugságai ábrándvilágából származnak és ebbe merésül. Reális célok nélkül él.

Terápia: Gyermekotthonba helyezték. Fejlett közösségbe került, ahol szeretettel fogadták. Meghallgatták ábránd-hazugságait, társai pedig meséltek terveikről, munkájukról. Hetenként két alkalommal foglalkoztunk vele. Szabó Magda: "Mondják meg Zsófikának" c. könyvét dolgoztattuk fel. A végén vele fogal-

mazták meg Zsófiika titokban maradt apai üzenetét. Résztvett az óra, a szakkörök munkájában, és a kézilabda válogatott tagja lett. A terápiát lényegében a célt adó közösség, a munka, a játék, a sikerélmények és élethelyzetnek reális, bátor értékelése adta. Megértette, hogy szégyenkezés nélkül tudomásul vegye helyzetét.

A két eset bemutatása után és más tapasztalataink alapján összefoglaljuk a hazugságról ismert fontosabb pszichológiai és pedagógiai tennivalókat.

a/ A kisgyermeket gyakran hazugsághoz vezetí a valóság ismeretének hiánya és ezek képzelettel való helyettesítése. Így jönnek létre a konfabuláló történetek, amelyeket hiba lenne hazugságnak nevezni. Első számú esetünkben a magáramaradt gyermek hazugságaival találkoztunk.

b/ A hazugságok leggyakoribb oka a félelem, a rettegés, a kényszer, a védekezés. A hazugság nagyon gyakran védekezést jelent a környezettel szemben. Az első számú esetben a magáramaradottság mellett a félelem is közbejátszott "hazugságai" kialakulásához.

c/ Az elhagyott, magáramaradt, pszichés traumákkal küzdő gyermekek menekülnek sajátos "ábránd-hazugságok"-ba.

d/ Felnttek és társak példái indukált hazugságokat hoznak létre. Egyszerűen "ráragad" a gyengébb jellemtulajdonságu gyermekekre a hazugság. Különösen azon gyermekekre jellemző, akik családjukhoz fűződő bizalmas kapcsolatok hiányában nem tudtak kellő erkölcsi bátorságot meríteni a valóság, az igazság bátor követésére.

e/ Dicsekvésből, kérkedésből, többit-tudásból származó nagyzó hazugságok.

f/ Pontatlanságból, megismerési nehézségekből és felületességéből adódó önkényes, vagy szándékos hazugságok. A probléma más-

dik része a felületességből, pontatlanságból eredő hazugságok, bár képesek lennének a valóság megismerésére.

g/ Környezeti értelmek komplex hatásából eredő önámításos, mások becsmérlését, megkínosítását célzó hazugságok. A személyiség neurotikus zavarát mutató jellemtorzulás egyik formája.

A "hazug" gyermekek nevelésének néhány pszichológiai problémája

a/ A hazugságok megítélésében első lépés az okok megkeresése; kettéválasztani a fantáziát, a meseszülte "hazugságokat", a félelmi hazugságoktól és a céltudatosoktól. A képzeleti, álmodozási, életkori fejlettségtől miatt történő meséket ne minősítsük hazugságnak. Terápiájuk a valóság pontosságára való ráirányítás.

A szerongásos hazugságok legtöbbször megszűnnek a félelmek elmúltával és emberi kapcsolatok erősödésével. Továbbá érdeklődést keltő feladatokkal kell megbizni az ilyen tanulókat. Tevékenységi formákon keresztül segíteni kell őket a tényekhez való ragaszkodásban.

b/ A hazugságok megelőzésének és terápiájuk legfontosabb alapeleme a bizalmon, őszinteségen, megértésen alapuló erkölcsi biztonság kialakítása. Szülők és nevelők rekonszenven, őszinteségen alapuló kapcsolataik megelőzik a hazugságokat.

c/ Az életkori sajátosságok figyelembe vétele arra figyelmezteti a nevelőt, hogy 5-6 éves korig "fantázia-hazugságokra" gondoljon és megszégyenítés nélkül vezesse rá a gyermekeket fejlettségüknek megfelelően a valóság összefüggéseire. A valóság összefüggésére való felhívás természetes módon - kioktatás nélkül - történjen. A realitásra történő ráirányítást olyan szituá-

cióba ágyazzuk, hogy egyuttal fejlesszük a gyermek ismeretét, erkölcsi, lelkiismereti színvonalát.

A nevelőnek, szülőnek legyen meggyőződése, hogy minden gyermek erkölcsi, lelkiismereti szintje, életkorának megfelelően emelhető. Tagadva Zulliger álláspontját, aki azt állítja, hogy a gyermek magával hozza lelkiismeretalkító képességét, a "normatív törvény"-t. Szerinte vannak olyan gyermekek, akiknek nincs lelkiismereti képességük és akik így természetből fogva hazugok és aszociálisok. Ahhoz, hogy a gyermekek lelkiismerete fejlődjön - szerinte - szükséges, hogy "szeretetre való képességgel" rendelkezzenek. Akinak ez nincs, az ösztönösen egoista tipushoz tartozik, nem nevelhető és soha nem fogja megtanulni, hogy embertársai iránti felelősséget és lelkiismereti kötelezettséget érezzen. Az ilyen állásfoglalás a gyermekek egy részét elszakítja a nevelőktől, ezért is káros.

Ahány hazug gyermek van, valamennyit más-más módon lehet igazmondóvá tenni. Az egyiket könnyebben, a másikat nehezebben, de mindegyik nevelhető.

d/ Lényegesnek tartjuk, hogy a szülők, de a nevelők is szeretetükkel ébresszék fel, indítsák el gyermekeikben, tanítványaikban a kötelességérzés, a felelősségérzés motivumait. Meséken, történeteken keresztül akár tudatosítani is lehet, sőt szükséges is, hogy valakit szeretni, valakitől szeretetet kapni kötelezettséggel jár. A gyermeket "gyönyörködő-szeretetben" részesítő szülő nem tanítja meg gyermekét a "szeretni-tudásra", legfeljebb csak szeretet utáni vágyra. Az ember életében a szeretet sem rendeltetés nélküli. Életkoronként újból és újból motivumokat kell ébresztetni a "szeretni-tudás"-ra. Ezen megfogal-

mazás magában foglalja az alkalmazkodás pszichés formáit is. Elsősorban az önuralmat.

Segítsük a gyermeket példaképek, távlatok kialakításához. A céltalanul, vonzalmak nélkül élő gyermekek akarat-folyamataik gyorsan elakadhatnak és védekezésül a látzszategyensúly kedvéért hazudozóvá lehetnek. Gondoskodjunk arról, hogy a gyermekek tevékenységi motivációját rendszeresen befolyásoljuk, különben könnyen eltérnek a fő célkitűzésektől.

e/ Testi vagy lelki traumák miatt konfliktusok különböző mélységeiben élő gyermekek hajlamosak lehetnek hazugságokra, mert önmagukhoz, másokhoz és a munkához hibás képzeteik alakultak ki, amelyek megzavarják az önfenntartás és jellem összhangját. A megfélemlített, a csalódott és öntudatában megsértett gyermek gyűlölködővé, közömbössé "kérgessé" stb. lesz. Mindezekből azt a megállapítást vonhatjuk le, hogy a konfliktusokban élő gyermeket meg kell szabadítani szorongó gátlásaitól, valós vagy vélt túlkompenzált ellenérzéseitől, ki kell mozdítani negativizmusából. Módjai: közvetett módokon pl. beszélgetés egy hasonló könyvről, történetről, a nevelő egyszerűen önmagára tereli a gyermek figyelmét, ezzel szuggesztíve erősíti a gyermekben dőlő pozitív ellentétes erőt. Pl. a füzeteket vele szedeti össze és együtt mennek a tanári szobáig stb. Közvetlen: amikor a nevelő a gyermekben a kölcsönös belső szimpátiát érzékeset felkeltette, sor kerülhet csalódásnak, konfliktusának - egyenlő jogú felekként - történő megtanácskozására és gondolatébresztő tanácsok adására. Vitatkozva Homburgerrel, tagadjuk, hogy ezen gyermekeket boldoggá teszi és kielégíti őket belső magányos életük. Véleményünk szerint a maguk módján örömmel veszik ha kiragadjuk őket ezen irreális világból.

f/ A terápia egyik legjobb módja az őszinte közösségi közvélemény az igazmondásért, a pontosság etikájáért folytatott következetes értelmi, érzelmi küzdelem. Az iskoláskorú tanuló jellemfejlődését nagy mértékben befolyásolja a közösség hangulata és közvéleménye. A nevelőn mulik, hogy spontán eszközökkel eszmei offenzívát tudjon indítani. 11 éves gyermekotthoni tanulókkal megbeszéltük, hogy az igaz embert bátor igazmondás jellemzi. Mindenki kis kartonból "becsületlapot" rajzolt magának és fekete vonalakkal jelezte a valóságtól szóban, cselekedetben való eltérést. Szombat esténként név nélkül sapkába dobták feljegyzéseiket és összekeverték. Az első szombaton feszült figyelemmel kísérték a jelenetet, amikor összeszámoltuk a fekete vonalakat. 30 fő 497 esetben tért el a valóságtól. Ugy döntöttünk, hogy a papírokat elégetjük. Négy héten keresztül végeztük. Az utolsó két héten 50-60-ra csökkent a valóságtól való eltérés.

g/ A lopás belső szorongással együtt jelenik meg. A szorongás levezetésének egyik fontos formája a cselekvés. Feladat tehát cselekvéses megbízások adása.

5. Gyermekkori lopások. Ahhoz, hogy helyesen tudjuk értékelni a gyermekkori lopásokat, mint pre-neurózisos személyiségzavarokat, meg kell vizsgálnunk a "lopós" gyermekek nevelésének néhány problémáját.

A lopásokat a következőképpen csoportosíthatjuk: "gyermekded" jellegű lopások, amelyek a gyermekek ösztönös birágyvágyából adódnak /1-5 éves korig legjellemzőbb/. Életük ezen szakaszában csak részben alakultak ki bennük a társadalom erkölcsi normáinak ismerete. Az ilyen jellegű cselekedetekben az ösztönös birágyvágy, és gátlás közötti harcban a subcortexből induló ingerek válnak

erősebbé. Ezen cselekedeteket nem szabad lopásnak minősíteni.

Egy 3 éves kisfiu esetét mutatjuk be, akinek szülei jó anyagi körülmények között éltek és minden szükséges játékeszt megadtak a gyermeknek. Mégis előfordult, hogy a játszótéren elvette társai játékát. Más alkalommal az óvodából melegítője ned-rágjában hazavitte a színes műanyag kockákat.

Egy három és fél éves kisleány színes papírt, üreggolyókat és gombokat gyűjtött. Bármikor ilyen tárgyat látott, oly erős szükségét érezte a birtoklásnak, hogy e vágyát nem tudta legyőzni. A gátló feltételes reflexek még kialakulatlanok voltak, úgy hogy a motivumok harcára nem kerülhetett sor.

Négy éves kisfiu a szomszédból nyulat "lopott". Egy másik kisfiu három éves korában egy háromkerekű kerékpárt "lopott". Az utóbbiakat nem szabad lopásnak minősíteni. Fejlettségi színvonaluk nem teszi lehetővé, hogy erkölcsi gátlások és önkontroll az inger és a válasz közé beiktatódjon.

Tennivaló: az eltulajdonított tárgyat a gyermekkel vissza kell vinni anélkül, hogy a gyermeket megszégyenítsék. Második mozzanatban tudatosítjuk benne, hogy más emberek tulajdonát képező tárgyakhoz nyulni nem szabad. Ha következetesek vagyunk, megérti, hogy más tulajdonához nyulni tilos.

A lopások második fajtája a tudatosan, megfontolás alapján történő eltulajdonítások. Bár ismeri a gyermek a tilalmat, tudja, hogy más tulajdonát képező tárgyhoz nyulni nem szabad, és mégis elviszi.

Vizsgáljuk meg a lopások okait. A lopó gyermekek döntő többsége a környezetileg sérültekből tevődik ki. A kecskeméti állami gondozott gyermekek között az alábbi felmérést végeztük:

100 gondozottból 6 hónap alatt 79 gyermek követett el apróbb lopásokat. Ugyanennyi idő alatt ugyancsak 100 gyermekből, akik családjilag rendezett körülmények között éltek, csak 8 "lopott".

Lopások leggyakrabban a lumpen családok gyermekei között fordulnak elő, akikben a morális gátlás kiépítettsége a leggyengébb. Az alkoholista szülők gyermekei pedig gyakran rákényszerülnek a lopásra, hogy szükségleteiket fedezzék. Az elvált, a rossz családi életet élő szülők gyermekeiknek egy része az "enyém, tiéd" fogalmával nem törődnek kellően. A látott durvaságok, lazaságok szinte transzfer módjára áttérjenek a tulajdonviszonyokra is és fellazulást eredményeznek. Azon családokban, ahol a társadalmi normákat lazán értelmezik vagy lázadnak ellenük, vagy éppen felül helyezik azon magukat, a gyermekek könnyebben megengednek maguknak kisebb-nagyobb lopásokat. A túlszigorúan vagy liberálisan, túl elnézően, vagy fejelem nélkül nevelt gyermekek között is gyakori a lopás. A szeretet, megértés, gyöngédség nélkül élő, a brutálisan vert, gyermekek pedig "pótkioldást" szereznek maguknak. A túlzott anyagiasság, a kapzsiság, a túlzott pénzimádat is szülője lehet a lopásoknak.

Az első ok tehát a szülők és testvérek rossz példája. Második az erkölcsi normák tudatos kialakításának hiánya, továbbá a lopásra készítés, a rossz családi életet élő családok gyermekeinek konfliktus-keltette aktuális szenzációszavara, túl erős szoros, vagy túl liberális kényeztetés nevelés, szeretet, ideálok és eszmény nélkül élő szülők anyagi kapzsisága.

A lopások megszüntetéséhez az alábbiakat javasolhatjuk:
/megjegyezzük, hogy néhány gyermek, annyi eset, annyi terápia

megoldás szükséges/.

a/ Megelőzés. A legkisebb korban, amikor a gyermek már tárgyakkal foglalkozik, tudomására hozzuk, hogy más tulajdonát elvenni tilos. Minden új helyzet előtt megismételjük tilalmunkat. Ugyanakkor irodalmi példákon keresztül is bemutatjuk a lopás hibás voltát. Arra ügyelünk, hogy tudatosításaink soha ne legyenek feltűnően kioktató jellegűek.

b/ Lopások esetében mindig tisztázni kell az okokat, és az aktuális személyiségállapotot. Nem azért, hogy elnézők legyünk, hanem a helyes és okvetlen igazságos eljárásért, amelyben a gyermekek megszabadulhatnak hibáiktól. Kárt okoz a hosszan tartó faggatás, méginkább az önérték megalázása és megszegyenyítése. Ezek a módszerek a gyermekeket hazugságokba kergetik. Legtöbbször eredményes a dolgok olyan beállítása, hogy "hibát követtél el, amitől te is meg akarsz szabadulni, hisz neked is kellemetlen, sőt idegen is tőled a lopás". Szükséges, hogy a gyermekekben is katartikus állapotot keltsünk, különben a büntetés nem hoz megfelelő eredményt. Inkább néhány napig halasztgassuk az ügyet, vissza-vissza térve rá és a gyermekekkel, a közösség tagjaival együtt szabjuk ki a büntetést, amelyben a gyermekek érezzék meg a közösség jó szándéku javító segítségét. A gyermek ne összeroppanva, kétségbeesve kerüljön ki a bajból, hanem megújulva.

c/ A lopások okainak felderítése közben vizsgálat alá vesszük a gyermekek szűkebb és tágabb környezetét, mert csak ezzel együttműködésben lehetséges végleges eredményhez jutnunk. A lopási esetek körülményeinek feltárásával egyidőben és utána kialakítjuk a szükséges egyéni és csoport-terápiát. Ilyenek: egyéni beszélgetés, játék, bábozás, dramatizálás, feladatok megbízások elvégzeste-

tése és értékeltetése. Esetleg csoport-terápiát alkalmazunk, amelyet például óráközi szünetben is végezhetünk. A katartikus lelki állapot befejezése napján pl. a nagy szünetben körjátékot játszunk, és az adott gyermeket küldjük elsőnek a kör középebe, amikor okvetlen megtiszteltetést jelent számára. A tanítási óra folyamatában egy jó feleltéért, okos megjegyzéséért pedig megdícsérhetjük. A válságban élő gyermek személyiségét ezzel magunkhoz kapcsolhatjuk, hogy pszichés küzdelméhez pozitív indítékokat tudjunk adni.

d/ Az osztályközösség, az óra bevonása minden esetben lényeges, amennyiben a közösség fejlett az úgy egyénre szabott méltóságteljes megértésére, értékelésére és leereszkedés nélküli őszinte segítségadásra. Ha ezen feltételek nem biztosíthatók, akkor ezt az igen fontos tényezőt ki kell hagyni eljárásunkból. Ugyanez vonatkozik a szülőkre is: Csak akkor közöljük velük problémáinkat, ha a gyermek segítségére tudnak lenni.

A lopások harmadik fajtája a "kleptomán" eltulajdonítások. "A lopások nem mindig azért következnek be, hogy az elloptott tárgyat birtokolják, elhasználják, vagy hogy azzal feltűnést keltsenek, hanem pusztán a félelem - és élvezeti izgalom kedvéért, amelyet a tiltott megszerzés kelt. Az ilyen "kleptomán" lopásnál a tárgy értéktelen lehet, vagy a tett után értéktelenné minősül, amit el is lehet dobni. Ezek a gyermekek erősen szenvednek ennek a zavarnak a következtében és pszichoterápiás kezelésre szorulnak."* Az ilyen jellegű lopások esetek a neurózisok körébe

* Dr.G.Clauss-Dr.H.Hiebsch: Gyermekpszichológia c. könyvnek függelékében Dr.H.Böttcher: A gyermek- és ifjúkor patopszichológiája. 322. lap. Akadémiai Kiadó, 1964.

tartoznak. A "kleptomán" lopások okát organikus elváltozásokkal is magyarázzák, ami feltételezhető, de legtöbbször a környezeti ártalmak okozta szorongások késői automatizmussairól van szó. Ezen esetekben pszichiátriai és pszichológusi segítséget kell kérni a gyermek személyiségének rendezéséhez.

6. Értelmi fejlődésükben lemaradt gyermekek. Azon gyermekek, akik kulturálatlan, ingerszegény környezetben nevelődnek, szellemi fejlődésükben visszamaradnak. Az értelmi lemaradás foka az áldébilításig súlyedhet. Ilyen esetekben a gyermek szellemi fogyatékosnak tűnik. Gondos vizsgálat rövid időn belül kideríti a gyermekek normális értelmi képességeit.

Vizsgáljuk meg az elhagyást és elhanyagolást, mint károsítást.

A gyermekek elhagyásának okai között még ma is leggyakoribb a leányenyaság. Csongrád-megyében 1963-ban pl. 503 gyermeket vettek gondozásba, ebből 48 leányanya gyermeke volt.

Ritkábban ugyan, de találkozunk olyan anyákkal is, akiknek időközben házasságuk felbomlik, vagy a vélt házasság nem jön létre. Ezen kívül az okok között megtaláljuk még a felelőtlenséget, könnyelműséget stb. A tehetetlenség és az elvetemültség ilyen lelki állapotában egyes anyák meg akarnek szabadulni gyermeküktől.

Az elhagyás leggyakoribb formája, amikor az anye szülészeti klinikán, vagy csecsemőotthonban hagyja gyermekét. A gyermekek elhagyása 0-2 éves és 6-12 éves korban a leggyakoribb.

Az előzőnél gyakoribb eset a gyermekek elhanyagolása.

Okai legtöbbször a rendszertelen életmód, a betegség, a munkakerülés, az iszákosság, a válás, a primitív, kulturálatlan élet, erkölcsatlenség stb.

Az elhagyás és elhanyagolás személyiségfejlődésre való hatását példázzák a következő esetek:

1. számú eset: K. Zs. 3 éves kisleányt 1962-ben vettek gondozásba a községi tanács. Nyolcan voltak testvérek. Az apa állami gazdasági dolgozó, aki hetenként egyszer vagy kétszer látogatta meg - akkor is részegen - családját. Havonta 4-500 forintot adott a család fenntartásához. A gyermekek ruházata hiányos, ágyneműjük minimális volt. A községi tanács időnként segélyeket juttatott a családnak, de ez nem segített a rendezetlenségen. Az anya néhány év óta erkölcstelen életet élt. Időnként egy-egy férfivel 2-3 napra is elment, ilyenkor a nagyobb testvérek vigyáztak a kisebbekre. Ha a szomszédok észrevették a gyermekek egyedüllétét, akkor élelemmel támogatták őket. Az egyik alkalommal az anya 8 napig volt távol. Ekkor rendelték el a gyermekek állami gondozásba vételét.

K. Zs. vizsgálati anyagából: testileg leromlott, menni alig tud, vézna, gyengén fejlett, kb. másfél éves lemaradás tapasztalható nála.

Értelmi fejlettsége: szókincese 30-40 szó, a beszédet leggyakrabban mutogatással helyettesíti, fő játékformája a szaladgálás. Néhány tárgy nevét ismeri, főleg a táplálkozás köréből. Egy-két szavas mondatokban beszél. Érzelmileg is súlyosan gátolt. Mindenkitől fél. Ha ismeretlen ment a családhoz, a takaró alá bujt, addig onnan nem jött elő, amíg az idegen el nem ment. Könnyen sir. Nem barátkozik, egyedül testvéreiben bizik és hozzájuk ragaszkodik.

Az állami gondozásba vételkor súlyos retardálódást tapasztaltunk, amelyet a kulturálatlan és ingerszegény környezet ala-

kitott ki. Mindezekhez kapcsolódott egy elég súlyos dadogás is.

2. számú eset: N. V. 4 éves kisfiú. Anyja a szülőotthonban hagyta el. A esecseotthonból 6 hónapos korában nevelőszülőkhöz vitték. Tíz hónapos korában örökbefogadták. Két éves volt, amikor nevelőnőjének is gyermeke született. Ekkor N.V.-t visszaadták állami gondozásba. Újabb nevelőszülőkhöz került, ahonnan bevizelés és dacosság miatt küldték vissza a gyermekotthonba.

Az ekkor lefolytatott vizsgálat alapján értelmi fejlettségében feltűnő egyenetlenséget tapasztaltunk. A súlyos érzelmi gátoltság és a bevizelés is pszichikus okokkal volt magyarázható. A vizsgálatok továbbá megállapították, hogy időnként éjszakai felriadások is előfordulnak. Könnyen gerjed haragra, ilyenkor vad, dühös kirohanások jellemzik. Gyermektársaival ritkán játszik, ebben az esetben minden játékot verekedéssel fejez be.

Az elhagyás és az elhanyagoltság gyakoribb károsító hatásai:

a/ Ingerszegény környezet miatt a pszichikum minimális információkat kap a külvilágból, ami miatt a pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok retardációja alakul ki. A visszamaradottság jellemző lehet általánosan az egész személyiség-strukturára, de lehetséges, hogy csak egyik vagy másik pszichés folyamatban vagy tulajdonságban nyilvánul meg észrevehetőbben.

b/ Az ingerszegény környezet hatással önmagukban is torzítón hatnak, de legtöbbször a kevés számú ingerből is sok az antiszociális jellegű hatás. Így még valószínűbb a személyiség torzulása. Ennek megnyilvánulása is lehet az egész személyiségre vonatkozó, de szintén lehet csak részleges is.

c/ A primitív környezet hátrányos az értelmi-, erkölcsi-, esztétikai- és testi fejlődésre egyaránt, amennyiben nem segítik a gyermek adottságait és kibontakozását.

d/ Az elhanyagottság tudatosodása is károsan befolyásolja a gyermekek reflex-folyamatait, viszonyulását, viselkedését környezetük tagjairól, a felnőttekről, esetleg az egész társadalomról. /Ez is egyik forrása lehet az antiszociális vagy ritkábban társadalomellenes beállítottság kialakulásának./

Gondos, szeretetteljes irányítással néhány év alatt elérhetik az életkoruknak megfelelő értelmi színvonalat.

Pre-neurózisos személyiségtalaj jöhet létre a kortársaiktól lemaradt azon gyermekekben, akik családi körülményeik miatt tanulmányaikban lemaradtak és 2-4 évnél fiatalabb gyermekekkel kell egy osztályba járniuk. A legtöbb gyermek tiltakozik az ellen. Ha rákényszerítik kompenzációs zavarok alakulnak ki bennük. Pl. negyképűség, cigarettázás, feleselés a tanárokkal, trágár beszéd, hőködés, esetleg bohóckodás. Belső pszichés gyengeségeiknek leleplező külső megnyilvánulásai ezek a viselkedési formák. Helyesebb az ilyen tanulókat összevont osztályokba tömöríteni, és magántanulásra irányítani.

7. A különálló. Azokat a gyermekeket, akik gyermekotthoni csoportközösségek keretein belül tartózkodnak, de a közösségek életén - önmaguk vagy társaik, szüleik hibájából - kívül rekednek, kívülállóknak, vagy különállóknak nevezzük. A kívülállókkal senki nem törődik, és senki nem foglalkozik velük, nem hallgatnak rájuk. Minden gyermek személyiségfejlődése számára lényeges, hogy szüleinek, tetteinek a közösségen belül egyenlő

sulya és értéke legyen. A figyelembe nem vétel, az elutasítás a gyermekeket visszaveti személyiségfejlődésükben, egyesekben pedig sajátos szerep, viselkedést hoz létre. Ilyen pl. az osztály bohóca. Legtöbbször gyenge teljesítményű, néha testileg is fejletlen. A bohóckodásban találja meg azt a területet, amelyben kielégítetlen érvényesülési vágya teljesülhet. Hasonló helyzetből adódik, hogy a gyermekből az osztály réme lesz. Semmibevevési ellenérzését durvasággal, kegyetlenséggel vagy ravaszsággal bosszulja meg. Ha ravaszságait és agresszióját a felnőtteken gyakorolja, akkor arcátlannak vagy éppen pimasznak nevezik.

Sajátos szerepre kárhozott a csoport "bűnbakja". Ez olyan gyermek, aki nem tud kellően védekezni, de több olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyek miatt társai szívesen, sőt játékosan rajta töltik ki örömeiket és bosszújukat.

8. Nyüzsgő, nyugtalan és figyelmetlen gyermekek. A nyugtalanok, a nyüzsgők társaikkal számos kapcsolatot alakítanak ki, de hosszabb és mélyebb baráti viszonyokat nem tudnak létrehozni. Gyakran okoznak összeütközéseket, zavarodásokat környezetükben. Több típusuk ismert. Pl. a szeleskedők, a zsörtölődők, a kötekedők, a minden lében kanál gyermekek.

9. Az agresszív gyermekek. Olyan gyermekekről van szó, akiket a családban verve, szidalmazva, gorombán neveltek, az iskolában sem kapják meg a kellő szeretetet, sőt teljesítményeik miatt ott is állandó kudarcot szenvednek. Egy részük erőszakoskodó, verekedő, rendzavaró és tragár beszédű lesz. Van olyan, aki végül rájön a gonoszság izgalmára és minden alkalmat kihasznál arra, hogy agresszív lehessen társaival szemben. Pl. szíve-

sen csipkelődnek, esetleg kinozzák gyermektársaikat. Ebben nem csak élvezetet keresnek, hanem gyűlöletük belső feszültségét is levezetik.

10. Tulzott büntudatban élők és az önmegcsonkolók. Az erkölcsi normák és a vallási tanítások dogmatikus pedantériája sajátos büntudatot hoz létre egyes gyermekében. Erkölcsi érzékenységük olyannyira túlfokozódik, hogy önvádjaik szinte egymást érik. Ha kellő megértő bizalomban nem részesülnek, amelyekben feltárhatják gyötrő gondjaikat, neurózisossá válhatnak.

11. Tulzott életigények. Részletesebben az elkényeztetést, mint ártalmat mutatjuk be.

E téma vázlatos problémafelvetésére vállalkozhatunk csupán. Napjainkban mind gyakrabba váló jelenség az egyes gyermekek elkényeztetése, és ellenőrzésük elmulasztása. A tulzott engedékenység szintén a személyiség zavarát eredményezheti. Gyermekotthonainkban évről-évre növekszik az ugynevezett "jól szituált szülők" elnevelt, problémás gyermekeinek száma.

Röviden ismertetünk egy esetet: J.K. 14 éves fiú. Apja külkereskedelmi dolgozó, anyja tisztviselő. Jelenlegi munkakörük előtt segédmunkások voltak kb. 2 500 Ft-os jövedelemmel. Mostani havi jövedelmük 6-7 ezer forint. Megváltozott anyagi körülményeikhez mértén nem változott kellően kulturáltságuk színvonala és benne szocialista emberi tudatuk, így életvezetésükben törés következett be. Könnyelműen kezdtek élni, a "pénz nem számít" jelszóval. Gyermekük ezen időszakban kezdett serdülni. Résztvett kirándulásaikon, mulatozásaikon. Minden óhaját és kívánságát teljesítették azzal a felkiáltással, hogy "legalább neki legyen gondtalan gyermekora".

Amíg az apa külföldön tartózkodott, az anya más férfiakkal folytatta szórakozásait. Ettől az időtől már céltudatosan kedveskedett gyermekének, hogy cinkosává tegye. A 14 éves gyermeknek motorke-rékpárt vettek, havi 3-400 forint zsebpénzt kapott. Iskolai kötelességeivel szemben könnyelművé vált, soha senki nem ellenőrizte, és év végén megbukott. Könnyelmi barátok társaságába került. A fiú később már pénzért asarolta anyját. A galerivel együtt tartóztatták le garázdaság, erőszakosság és többrendbeli lopás miatt. Az "Ifju Gárda" ifjusági otthonba került. Személyiségzavaraiból néhányat emelünk ki: sem tanulni sem dolgozni nem szeret, nem is akar, életcélja nincs, eszményképe a galeri vezére volt, de mivel beárulta, belőle is kiábrándult. Szeretőképtelen, cinikus, emberi kapcsolatok felvételére az otthonba kerülés szakaszában alkalmatlan volt. Tiszteletlenség jellemezte, engedelmisséget csak "betyárbecsületből" vállalt. Érzelmileg rideg lett, az sem érdekelte, hogy szeressék. Lényegesnek csak azt tartotta, hogy a társaság középpontjába kerülhessen, hogy mindenki őt csodálja. Értelmi, érzelmi élete beszűkült, jellemfejlődése is súlyos torzulásokat szenvedett. Ünbecsülése, mások becsülése és erkölcsi értékrendszere is eltorzult.

A tulzott kényeztetés néhány károsító hatását a következőkben foglalhatjuk össze:

a/ Az elkényeztetett gyermekek egy része értelmileg leszűkül, küzdő- és alkalmazkodó képessége csökken. Különösen kisebb gyermekekénél fordul elő, hogy olyannyira jól érzik magukat a "meleg", mindentől védett családi "fészekben", hogy nem kívánnak onnan kilépni. Például nem járnak szívesen iskolába,

ott nem tudnak társaikkal kellő kapcsolatokat teremteni, túlzottan "én-központuakká" lesznek. Könnyen megsértődnek, nehezen viselik el a sikertelenséget. Az ilyen gyermekek, ha nem válhatnak társaik között vezetővé, vagy nem választják meg őket és nem történik az amit ők óhajtanak, eltávolodnak a közösségtől, elmagányosodnak, esetleg agresszivekké, hazudozókká, ridegekké lehetnek. Kívánságaik teljesítése előtt nem ismernek akadályt. De önmaguk nem küzdenek érte.

b/ Egyes szülők különböző elfoglaltságukra hivatkozva felmentik magukat gyermekeik rendszeres napi- és munkarendjének, emberi kapcsolatainak irányítása és ellenőrzése alól. Az ilyen gyermekek önmagukra hagyatva eddigi "erkölcsi tőkéjüktől" és más iskolai baráti, rokonai stb. hatásoktól függően fejlődnek helyes vagy helytelen irányba.

c/ Más szülők pedig túlzott anyagi juttatásokban részesítik gyermekeiket. Ezzel legtöbbször megoldottnak válik a velük való foglalkozást is. Túlzott önállóságot biztosítanak a még vezetésre szoruló kiskorúaknak. Nem adják meg gyermekeik személyiségfejlődéséhez szükséges irányítást, szeretetet, nem segítenek nekik "gondjaik", problémáik megoldásában. A gyermekek a túlzott önállósággal nem tudnak élni, elhagyottakká lesznek. A szülők és a gyermekek eltávolodnak egymástól, nem osztoznak egymás örömeiben, gondjaiban, emberi kapcsolataik lazává válnak. Minél gyengébbek a gyermekek és hozzátartozóik emberi kapcsolatai, annál könnyebben esnek áldozatul környezetük ártó hatásainak.

d/ Az elkényeztetéssel ellenkező jelenség a túlzott erőszakos szigor és a szükségtelen pedantéria. Az ilyen szülők gyermekeik akarat megnyilvánulásait erőszakosan vissza szorítják,

minden lépésüket szakadatlanul irányítják, vagy túlzott igényeikkel túlterhelik. Az így "tulnovelt" gyermekek személyiségfejlődése neurotikus irányba terelődhet. Gyakori tünetei görcskészségen alapuló tic /mimikai izmok akaratlan rágása/, a köröm rágása, a dac, az akaratgyengeség, a histeroid magatartás, az alattomoság, a durvaság és az időszakosan kitörő agresszió stb.

Jó módu, vagy jó móduvá lett szülők egy része "gond nélkül" kívánja felnevelni gyermekét. Szükségleteiknél és kultúrális igényeiknél nagyobb összegű zsebpénzt kapnak, a család mindennapi munkájában sem vesznek részt, sőt családtagjaik kiszolgálják őket. Ezen gyermekek többsége nem szereti a munkát, hero módjára élnek a családjuk nyakán. Az öltözködésben igényesekké lesznek, esetleg az itatra is részoknak. Ifjú korukban tanulás, később munka nélkül szeretnék "pánzes állást". Mivel ez nem mindig sikerül, antiszociális magatartást vesznek fel. Túlzott igényesség jelentkezik néha nehéz elhanyagolt körülmények között élő gyermekek esetében is. Az előzők általában túl is értékelik önmagukat, az utóbbiak elég gyakran csökkent értékűségi érzéseikkel terhelték. Igényeik kielégítésére bandákba verődnek és antiszociális cselekedetekre vetemednek.

12. Az állhatatlan szerelmesek. Rossz családi életkörülmények között felnövő, korai nemi zavarokat átélő, vagy gyermekotthonokban család nélkül nevelődő gyermekek között - ifjúkorban - elég gyakori az udvarlók gyors változtatása stb. Pl. Sz.G. 16 éves leánynak két év alatt 14 udvarlója volt. Sz.I.-nek ugyancsak két év alatt 19 fiu udvarolt.

Tegyük vizsgálat tárgyává a fiatalkoruk ellen elkövetett nemi ártalmakat, mint károsító okokat.

Az érett egészséges felnőtt emberben a szexualitás igényét biológiai, fiziológiai és pszichés összeszövődések komplexuma indítja. Mozgásformája az, hogy a külső hatások a belső született adottságokon keresztül nyilvánulnak meg. A felnőtt ember szexuális állapot utáni kielégülése örömet, boldogságot, kiegyensúlyozottságot eredményez. Olyan kielégülést indít a személyiségben, amely pszichikus erőt megújultan szebb, nemesebb tevékenységre serkenti. A szexusnak ezen "ujjáteremtő" tendenciája csak megfelelő gyermek- és ifjúkori környezeti hatások eredményeképpen jöhet létre. Amennyiben a szexus-személyiség kialakulási folyamatának bármely fázisában durva, erőszakos /trauma/ környezeti beavatkozás történik, a fejlődés helyes irányát, a fentjelzett felnőtttséghez való jutást megzavarja, torzítja.

Bemutatunk néhány erőszakosan megzavart szexus-fejlődést:

1. számú eset: N.J. 8 éves leány /1954-ben született/.

Panasz: A rendőrség küldte vizsgálatra, mert apját feljelentették, hogy kislányával több ízben kölcsönös masturbációt, fellátót végeztetett. Vegetatív státus szerint a gyermek testi-szervezete normális, vegetatív eltérés nem mutatható ki.

Pszichológiai státus: érzelmileg súlyos mértékben izgatott, zaklatott, szorongó és bizonytalan. A vizsgálat kimutatta, hogy súlyos akut érzelmi konfliktusban van. Az elszorított szemé-
lis jellegű ingerek, izgalmak következtében érzelmi életének rendje, eddigi tartalma felborult. Bizonyos helyzetekben, nemcsak, hogy az anyjával egyenrangú az apával való kapcsolatban, hanem az anyjával szemben előnyösebb helyzetben van. Az apával való sorozatos szexuális ténykedések állandó izgalomban tartják, és ezek az apával szembeni érzelmi reakciómódokat

teljes mértékben megzavarták. A vizsgálat folyamán a súlyos érzelmi állapotot paradox módon palástolta, állandóan mosolygott és szükségtelemül is nevetgélt. Az apját rossz embernek nevezte, mert állítása szerint bántotta őket. Anyjához ambivalens beállítottsága mellett jelen helyzetben rendkívül szorosan, szinte görcsösen kötődik. Értelmileg véve reprodukív intelligenciájú, képességei alig közepes szintűek, inkább szorgalommal képes iskolai tanulmányait négyes rendűen elvégezni. Fogalomkinccse az életkornak megfelelő szint alatt maradt. A jelen körülmények értelmi teljesítményét még csökkentették és egyenlőtlené, ingadozóvá tették.

Környezeti státusz: A szülők házassága eredetileg szerelmi házasság volt, azonban a férj alkoholizmusa miatt mind többször és többször zajlottak le a házastársak között hangos, durvahangu veszekedések, botrányok, amelyek nem egyszer verekedéssé fajultak. A veszekedések fő oka a férj paranoid jellegű féltékenysége volt. A férj több esetben gyilkossággal fenyegette meg feleségét. Több esetben előfordult, hogy gyermekek szemeláttára folytattak szerelmi kapcsolatot. Amikor az apa betegállományban otthon volt, és az anya dolgozni ment, kislányát az ágyba parancsolta. A kislány nagyon félt tőle, de nem mert apjával ellenkezni. Ilyenkor az apa szexuális "játékot" játszott vele. Mindez meglehetősen hosszú időn át /másfél év/ tartott, amikor is az anya válopert indított férje ellen. A férj öngyilkossági szándékából revolverrel tarkón lötte magát, de nem halt bele sérüléseibe.

Ezen esetben a 8 éves kislánnyal elmebeteg apja mintegy

egy éven keresztül sorozatosan visszatérő szexuális érzéseket követett el. Az egyébként is súlyos környezeti ártalomhoz hozzákapcsolódott a kislány személyiségfejlődését megzavaró érzelmi trauma. Értelmi élete is leszűkült, érdeklődése iskolai tanulmányai iránt csökkent. Érzelmi elbizonytalanodása súlyos szorongó állapotot hozott létre, amelyből a koravénség jellemzői alakultak ki. Mindez a személyiségstruktúrán belül aláásta a fejlődésben lévő egyéni biztonságérzést, az apába vetett bizalmat, összezavarta az anyához való érzelmi kapcsolatait.

2. számú eset: V.K. 9 éves fiú. Panasz, homoszexuális elcsábítás.

Vegetatív státusz: A klinikai vizsgálat szervi eltérést nem derített ki, testi és szervezeti fejlődése életkorának megfelelő.

Környezeti státusz: A család általában rendezetlen életet élt. A szülők házassága rossz volt, elváltak. Az apa alkoholista, ideges, munkakerülő, könnyelmű, családjával nem törődő volt már az elválás előtt is. Az elválás után is egy házban laktak. Az apa több esetben változtatott állást. Egy esetben sikkasztott, amiért nyolc hónapi börtönbüntetésre ítélték. Az anya ideges, türelmetlen. Az apai nagyszülők nevelik a gyermeket és testvérét. Azon ritka alkalmakkor, amikor az apa a családjával együtt volt, gorombán verte a gyermekeket.

Szexuális jellegű trauma akkor érte a fiút, amikor iskolába ment. Egy ismeretlen férfi cukrot ígért neki, majd a lakására hívta. Lakásán csokoládéval kínálta, majd moziba vitte. Mozi után pénzt adott neki. Később ez mind többször megismétlődött. Az egyik alkalommal ismét felhívta a lakására. A fiú

elmondása szerint "a bácsi levét köztetett és megcsapta a fűtüllőmet". Ilyenkor 10-20 forinttal ajándékozta meg. Három-négy eset után a "bácsi" azt kérte tőle, hogy ő is tegye ugyanazt. Elmondta azt is, hogy némely esetben 2-3 gyerek is volt a lakáson. Gy. mintegy 20-30 esetben találkozott a nevezett "cukros bácsi"-val. A kapott pénzt elajándékozta és cukrotk vett rajta.

Pszichológiai státusa: Értelmi képessége általában jónak mondható. Az utóbbi időszakban több panasz érkezett róla az iskolából. Időközben a tanulmányi eredménye egy egészszel csökkent. Érzelmileg súlyos mértékben szorongó, az ismert körülmények miatt zárkózottá lett. Minden szabadidejét azóta is az utcán tölti.

Ezen esetben a testileg jól fejlett és pszichikusan kisé zavart gyermek a csábító "kedvességének" áldozata lett. A gyermek elmondta, örült annak, hogy a "bácsi" őt szereti. A "bácsihoz" fűződő kapcsolata teljesen felborította személyiségfejlődésének további menetét. Ez olyan fokú volt, hogy amikor a rendőrségi beavatkozás miatt "a báccival" kapcsolata megszünt, nemcsak az érzelmi élet teljes zűrzavara alakult ki, hanem súlyos izgalmi állapotba is került. A személyiségfejlődés kedvezőtlen előzményei után az életkorának nem megfelelő, magában is természetellenes, sorozatos szexuális jellegű inger, izgalom a fiú személyiségének normális fejlődését megakadályozta.

Gyermek- és ifjúkorban az életkorának, illetve fejlettségi szintnek nem megfelelő, a környezet felől ható szexuális jellegű ingerek a személyiségfejlődésre kedvezőtlen hatást gyakorolnak. Egyrészt zavar keletkezik a speciális nemiségfejlődés egészséges folyamatában, másrészt zavar keletkezik a személyiség

pszichikus folyamataiban, állapotaiban és tulajdonságaiban. Az ilyen brutális jellegű ártalmak tehát megzavarják az egész személyiség fejlődését. Legtöbb esetben megzavarják és előnytelenül módosítják a későbbi felnőtt nemi érettséget is. Gyakorik a különböző típusú neurózisok is.

Az adott életkornak nem megfelelő szexuális inger-izgalmak az alábbi megnyilvánulásokat, mint zavarokat hozhatják létre:

- a/ vegetatív betegségek produkálása,
- b/ az életkorhoz nem illő túl korai szexuális megnyilvánulásokat, vagy specifikus nemiség kialakulását, amely lehet csak átmeneti, vagy fixálódott, egész élet folyamán megragadó,
- c/ általános magatartási zavarok kialakulása, ilyen pl. tanulás koronálása, csavargás, öngyilkosság, némely esetben kriminalitás.

A továbbiakban megvizsgáljuk, hogy a gyermek- és ifjúkori szexualitásokat mely külső tényezők torzítják. Ilyenek erőszakos nemi közöszlős, homoszexualitásra csábítás, szülők szexuális életének nyilvánossága a családban, ha túlzott gyakori az ilyen jellegű beszélgetés, filmek és regények ilyen vonatkozásu túlzásai stb.

A szexuális zavarok megítélése. A környezeti ártó hatásokra kialakult gyermek- és ifjúkorúak szexuális jellegű panaszai megítélésében lényeges, hogy az adott fejlődési szakaszban a kóros fejlődési folyamat eredményeként a személyiségstruktúra egészén belül mennyire foglal el központi helyet és érdeklődést. Milyen a témára való figyelemrétérőződés a gyermek gondolkodásá-

ban. Lényeges a gyermek személyiségfejlődésének előző fejlettségi szintje. Mennyire tudja szexuális érdeklődését más tövénységgel legyőzni vagy perifériális területre szorítani. Szüleihez, testvéreihez, ismerőseihez kialakult erkölcsi kapcsolatának színvonala. A gyermek érdeklődésének, pályaválasztásának kialakultsága. Mennyire tudja az adott szexuális probléma "megszólíva tartani" a gyermek egész személyiségét. Ha az előző személyiségfejlődés folyamán a gyermek kedvező helyzetben volt, a szexuális trauma enyhébb ártalmat, esetleg csak átmeneti zavart eredményez. Ilyen esetekben kellő és gyors beavatkozás következtében a gyermek a történeteket gyorsan "elfelejti". Azok a gyermekek, akiknek személyiségfejlődése előzőleg is zavart volt, legtöbb esetben súlyosabb károsodásokat szenvednek. A szexuális trauma okozta speciális zavar ilyenkor legtöbbször betetőzi a személyiségfejlődés zavarát. Gyakran nehéz eldönteni, hogy az aktuális személyiségzavaron belül a szexuális traumának milyen szerepe van.

A bajmegelőzés eredményessége érdekében szükséges tudni, hogy a gyermek- és ifjúkorban a nemiség egészséges fejlődését megzavarhatják: a/ az életkorhoz viszonyítva túlkorai, gyakran ható ingeretek, melyek ezen életkor inger-izgalom-oldás-válasz reflex-folyamatban mintegy mereven beépítik a nem kívánatos ingerforrást és túlzottan begyakoroltatva rögzítik a nemi jellegű örömforrásokat, b/ az olyan ingerhatások, amelyek az adott életkor által kellően fél nem dolgozhatók, meg nem érthetők, c/ olyan ingerhatások, amelyek a szülőkkel kapcsolatos ideális példa és eszme-összeomlásokat eredményezhetik, d/ olyan gyakori inger-válasz folyamatok, amelyek "csömör" állapotát váltják ki, e/ minden olyan szexuális jellegű inger káros, amely nincs

összhangban a testi- és pszichikus nemiség kölcsönösen egybe-
kapcsolódó fejlettségével.

Az eszményi szerelemi érzés utáni türelmetlen vágy és a
biológiai szeretkezés közötti ingadozás jellemzi őket. Család-
juk élettapasztalatai alapján vágyódnak a szeretet és a szeret-
kezés átélésére, de közelébe jutva vagy átélve meg is retten-
nek tőle. Majd újból gyötrő szeretési vágy veszi őket hatal-
mukba, ismét elbuknak, később újra kezdik. "Örök körforgásban"
élnék a szeretet a szerelem vágya, a kiábrándulás és a meguntás
között.

13. Az "önvezetés" hiányának zavarai. Hosszú időn ke-
resztül elszorvedett környezeti ártalmak vagy a gyermekotthon-
ban nevelkedett gyermekek egy része ifjává érésükor, hiányos
"önvezetéssel" indul az "életbe". E probléma vizsgálata során
a következő megállapításokhoz jutottunk. Minden embert egy ön-
magát irányító pszichés rendszernek is fel kell fogunk. Az
"önmagát irányító" rendszer kifejlődése teszi lehetővé az em-
ber számára a folyton változó környezethez való legálmányaltabb
alkalmazkodást. E folyamatban az ember állandóan módosítja ön-
magát. Ugy fogjuk fel, hogy a gyermek állandó információkat kap
a külvilágból, ezt önmagában tudatosítja. Az információra mez-
gősítja lelki sajátosságait és rajtuk keresztül visszaválaszol.
A környezetből újabb információk érkeznek, amelyeket újra feldol-
goz, és ismét válasszol rájuk. A szakadatlan információ-felvétel-
ben, visszahatásban és visszacsatolásban a személyiség egy sajá-
tos önmagát vezérlő rendszerre válik. A válaszrendszerek ideg-
rendszeri alapja a reflex-folyamat, több ezer egymásba kapcsolódó

feltételes reflexről és dinamikus sztereotip láncból áll.

Azok az ifjak, akik a társadalom minennapi életétől eltérően vagy tőle éppen elszárva nevelődtek /családi elkényeztetés, befelé fordult gyermekotthoni nevelés stb./ azekben hiányosan alakul ki az önmagát vezérlő rendszer. Ebből adódóan kevésbé vagy pontatlanul tudnak csak eligazodni az emberek között, viselkedésük esetlegessé válik. Végző esetekben hol bizalmatlanok, hol hiszékenyek, hol naiv módon "szélhámosok", más esetekben erőszakoskodók stb. Önmaguk és környezetük között a megfelelő egyensúlyt nem tudják fenntartani. Mindebből a személyiség labilitása, albizonytalanodása, esetleg elszűlése következik.

14. Éjszakai bevizelés. /Enuresis nocturna/ A csecsemőkoron túl mind kevesebb azon bevizelő gyermekek száma, akiknél a tüneteket elsősorban organikus sérülés indította volna el. Tapasztalataink szerint az enuresis nocturna az esetek elég nagy többségében pszichés zavarokat, érzelmeket, indulatokat fejez ki testi tünetekkel. Több esetben előfordult, hogy 2-5 év közötti gyermekek a családi élet zavarai miatt lettek bevizelőkké. Az enuresisben szenvedő gyermek családjában mint okot megtaláljuk az iszákosságot. A továbbiakban vizsgáljuk meg az iszákosságból eredő ártalmakat.

A felnövekvő nemzedékben környezetük iszákossága okozza a legtöbb és a legsúlyosabb károsodásokat. A gondozottaknak mintegy 40-50 százalékát iszákosságból eredő okok miatt kell kiemelni a családi környezetükből. Jelenleg a családokban él 15 ezer veszélyeztetett gyermek 50 százaléka szintén az alkoholizmusból eredő brutalitás veszélyeinek van kitéve.

Vizsgáljunk meg erre vonatkozóan néhány országos adatot: Az idült alkoholisták létszáma 1963-ban a Magyar Vöröskereszt becslése szerint 80 ezer fő. Ezekből /1963/ 16 ezer vett részt önkéntes, és 4 ezer kényszer-elvonókúrán. Az alkohol időszakos fogyasztása következtében országosan több mint 40-50 ezer gyermek van kitéve alkalmi ártalmaknak.

Az alkoholizmus súlyos velerájóra a család anyagi elhanyagolása. Állításunkat az alábbi statisztika maggyőzően igazolja. Az alkoholra költött keresetek évi átlaga a következő képet mutatja:*

Az 501-1000 ft. jövedelműek	365 ft-ot költenek havonta italra	48,7 %
1001-1500 ft.	" 416 ft-ot költenek havonta italra	33,3 %
1501-2000 ft.	" 619 ft-ot költenek havonta italra	35,4 %
2001-2500 ft.	" 656 ft-ot költenek havonta italra	29,2 %
2501-3000 ft.	" 779 ft-ot költenek havonta italra	31,6 %

Az alkoholra költött összegek különösen az alacsonyabb fizetésű dolgozóknál megengedhetetlenül magasak. Káros az egész társadalomra és veszélyezteti a családok anyagi, erkölcsi konszolidáltságát.

Az alkoholizmussal kapcsolatosan megvizsgáltunk néhány jelenséget.**

Szeszfogyasztásunk alakulása az utóbbi években: /az egy főre eső átlag/ égetett szesz, bor, sör, együtt: 1950-54 között 44,1 liter, 1955-59 között 56,7 liter, 1960-ban 69,2 liter,

* Statisztikai Évkönyv 1962. 194. lap.
** Vukovich György: Az alkoholizmus demográfiai vonatkozásai Demográfia, 1961. 237. lap.

1961-ben 68,9 liter és 1962-ben 71,3 liter. E számok az ország javuló életszínvonalának emelkedését mutatják ugyan, de sok nyugtalanító kísérő jelensége van. 1963-ban a 18 éven felüli jogerősen elítéltek büncselekményeik nagy részét italos állapotban követték el. Hivatalos személyek elleni erőszakot elkövetők 58,1 százaléka, garázdálkodásért elítéltek 73,2 százaléka, szándékos emberölésért elítéltek 49,7 százaléka ittasan követte el büncselekményét.

A házassági bontóperek 25-30 százalékánál az egyik ^{fel}alkoholizmusa a válók.

Budapesten az üzemi balesetek 28-40 százaléka ittascág miatt következett be. Közismert, hogy a közlekedési balesetek nagy százaléka is iszákosságból keletkezik. Iványi /1959/ szerint az évi 3500-4000 halálos baleset 62-67 százalékában szerepelt okként alkohol.*

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az alkoholizmusnak milyen károsító hatása van a felnövekvő nemzedékre.

Elgondolkodtató, hogy 1959 óta a kiskorúak veszélyestettsége 1961 végéig országosan 2 százalékkal nőtt, amelyben jelentős szerepe van az iszákosságnak.

Néhány példával bemutatjuk a szülők túlzott alkoholfogyasztásának egyes gyermekekre tett hatását. Bedő M. ipari tanu-

* Pszichológiai Szemle 1962. 4. szám. 451. lap. Keller /1960/ szerint az USA-ban 5 millió alkoholista van. Mackay /1959/ szerint Ausztráliában 100 ezer alkoholista van. Tongue /1959/ szerint Franciaországban a férfiak 7 %-a napi 3 liter bort iszik. Friedrichsen /1958/ szerint 121 alkoholista közül 66-nak volt csupán normális EKG-je. Delay és munkatársai szerint az alkoholizmus az agy működésében EEG útján kimutatható krónikus elváltozásokhoz vezet.

ló /1964/ a következőket mondja el életéről: "Ameddig csak életre visszaemlékszen, a rettegés képei jelennek meg előttem. Tíz éves lehettem, amikor apám állandóan részegen jött haza. Egy éjszakát pedig soha nem felejték el. Ha álomban fölédéződtek az emlékek, még 6-7 év múlva is kiabáltam, felugráltam ágyamból. Társaim csillapítottak le. Azon az emlékezőtes éjszakán apám összetörte a butorokat, ütött, rugdosott bennünket, végül anyáknak is nekiesett, őt is ütlegelte. Testvéreim sikoltoztak. Apám vad dühében káromkodott. Amikor mindent összetört, felkapta a baltát és anyán felé rohant. Anyám elugrott a balta csapása elől, és fellökte apámat. Mi gyermekek pedig az ablakon keresztül menekültünk el. Másnap öcsém ismeretlen körülmények között a Dunába fulladt. Ettől kezdve anyán is ivott. Éjszaka férfiakat fogadott, majd 1-2 hétre el-ement hazulról. Apám is ritkán járt haza, mindig más-más nőt akart hazahozni, de mi sírtunk, átkozódtunk és a nők elmentek /nyolcan voltunk testvérek/. Egyszer anyán egy férfivel elment. 100 forintot hagyott otthon, hogy lássam el testvéreimet. Két hét múlva elfogyott a krumpli is. A szomszédok kihívták a rendőrséget és elhoztak bennünket. 11 éves korom óta gyermekotthonban élek négy testvéremmel. Kettő többször volt börtönben, apám ma is részeges, anyán 1963-ban meghalt. Én egy év múlva varrónő leszek. Az otthonokban sok jó emberrel találkoztam, de valami mégis fáj belül és hiányzik életemből. Több fiú akart már udvarolni, aminek először örültem és reméltem, hogy ezen kapcsolatban megtalálom azt, amit elvesztettem. Később megrohantak az emlékek és valami rémület, idegenkedés fogott el. Talán ha dolgozom, családot alapítok és boldog leszek, megnyugszom."

Konkrét gyermek-esetben láthatjuk, hogy az alkohol milyen mély erkölcsi zűllésbe döntheti az embert. Egész családokat kergethet anyagi és erkölcsi veszélybe. Azt is láthatjuk, hogyan osik széjjel egy nagy család. Egy becsületes anya a kétségbeesés, a súlyos traumatikus események során elveszti személyiségének eredeti szerkezetét, tartását és teljesen elzúllik. A társadalom gondjaiba veszi a gyermeket, de a konkrét példa is azt mutatja, hogy ennek ellenére egyesek mégis antiszociálisak, sőt társadalomellenesek lesznek. A személyiségükben helyes irányban fejlődők is mélyen magukban hozzák a traumatikus élményeiket. /Ez az eset is a gyermekvédelem prevenciójának előtérbe helyezését sürgeti./

Kovács V. ipari tanuló a következőket írta emlékeiben: "1948. július 27-én születtem. Hat éves voltam, amikor anyukám meghalt. Egyet soha nem tudok elfelejteni, hogy anyukának rövid élete alatt olyan rettenetes sorcsa volt. Anyukám hosszú ideig betegeskedett. Apukám fizetése legnagyobb részét elitta. Alig adott haza egy keveset. Apuka hontként egyszer-kétszer jött haza, legtöbbször részegen. Ilyenkor is megverte, sőt megrugdosta anyukámat. Egyszer operáció után betegen feküdt, apám kirángatta az ágyból, megverte és akkor is rugdosta. A másik rettenetes emlékem: anyukám már baldoklott, apám akkor hurcolkodott el tőlünk. Egy hét múlva jött hazam amikor már anyukát eltemettük. Később mostohamát hozott. Mostohám először kedves volt, később még az ételt is sajnálta tőlünk. Ő is vert bennünket. Gyakori volt, hogy mindketten részegesek voltak és bennünket ütöttek-verték. Egyszer verés közben kimene- kültem és feljelentettem őket a rendőrségen. Azóta /8 éve/

állami gondozott vagyok és 1965-ben szakmunkás leszek. A gyermekotthonokban anyagilag gondtalan életem volt, mégis mindig gondterheltnek éreztem magam. Iskolában gyakran kaptam büntetést azért, mert nem figyeltem. Időnként rámtörték az emlékek és velük voltam elfoglalva. E miatt egyszer már a varrógép tüje is átszurta a kezemet. Gyakran számomra érthetetlen okok miatt nyugtalan és ingerlékeny vagyok, ilyenkor durván megbántom társaimat, legszívesebben elfutnék dühömben. Ünnepeken még ma is nagyon sokat sírok.

A bemutatott eset egy tragikus sorsú család történetéből ragadtott ki néhány mozzanatot. A traumatikus családi ártalmak a gyermek pszichés folyamatait károsították elsősorban. Időnként személyiségének egyensúlyi helyzete megbomlik és időlegesen képtelenné válik életvezetésében, a morális tendenciáknak érvényre-juttatására.

Az alkoholista személyiség néhány jellemző sajátosságának hatása a családra

Az alkoholizmus az egyén sajátos, konkrét életkörülményei alapján, az egyén személyiségének szerkezetében súlyos változásokat eredményez. A szovjet orvosok /Lerman 1958/ morális egyensúlytalanságnak tekintik. Myerson /1953/ egészen korai csecsemőkori ártalomnak tartja. Glover /1956/, Radó /1933/, Simmel, Rosenfeld /1960/ szerint a személyiség képtelen teljesen kifejlődni, megrögzül egészen korai fokon, és így azután példánul orális kielégüléseket keres. Ezen megállapítás a betartási fogadja el az alkoholista ember személyiségzavarának. Igaz, hogy legtöbb alkoholista infantilis személyiség, de nem

azért, mert gyermeki személyiségében visszamaradt, hanem alkoholisták életmódja tette azú. A huzamos ideig tartó konfliktus-helyzetek az alkoholisták egy részét pszichopátia személyiségekké teszik. Mások depresszívakká lesznek és sérült idegrendszerük állandó stimuláló "normalizáló" működést fejt ki. A depresszív feszülés és a "normalizáló" stimulálás utáni vágy circulus vitiosus sztereotípiát hoz létre, melyből az alkoholista nem tud kijutni. Már Janet /1918/ utal arra, hogy az alkoholisták értelmileg beszűkülnek és kényszeresen nehezen elviselhetők lesznek önmaguk és környezetük számára.

A szakirodalmi adatok közül Faragó-Liebermann /1957/ kiemelik az alkoholista személyiség diszharmonikus voltát. Vizsgálataik alapján az alkoholista cortex-subcortex reláció eltér a normálistól. A subcortex túlsúlya miatt állandó az indulati feszültség. A feszültség levezetése sztereotíp, de időszaksan el is tér tőle és az örök rettegésben tartja környezetét.

Saját vizsgálatunk is azt mutatta, hogy husz esetből 18 önállótlan, elbizonytalanodott és szuggesztibilis személyiség. Következetességre alig alkalmasak. Viselkedésük kiszámíthatatlan.

A felsorolt sajátosságok érthetővé teszik, hogy az alkoholista legtöbbször rosszul érzi magát családjában. Józan állapotában a súlyos érzelmi diszharmonia miatt menekül az önvád elől. Ittasan vagy feloldódottabb vagy agresszív.

Nemcsak a család anyagi helyzete válik kiszámíthatatlanná, hanem az alkoholista érzelmi élete is hullámvá, a gyermekek számára követelhetlenné lesz. Szélsőséges indula-

tok és ellágyulások váltják egymást. Cselekvéseit mindinkább ösztönei és szenvedélyei határozzák meg. Tevékenységének mind gyakoribb rövidzárlatai a diszocialitás felé sodorják, esetleg térszállomellenessé tenetik.

Az alkoholizmusból származó tipikus környezeti
és pszichés ártalmak

a/ A krónikus alkoholista szülők gyermekei anyagilag bizonytalan, kiszámíthatatlan életkörülményeik miatt és a pszichés feszültség hullámzó dinamikájából szenvednek legtöb-
bet. A létbizonytalanság és a család életvezetésének követhetlensége a legkárosabb tényező, amely a személyiségzavarok legkülönbözőbb formáit hozhatja létre.

Az ilyen környezetben "nevelődő" gyermekben kedvezőtlen morális elképzelések alakulnak ki a felnőttekről, bizonytalanság, féltékenység, tartózkodás, bizalmatlanság, elfordulás, glutasítás, tekintély-, póda-, ideál elvasztás következhet be náluk.

b/ Egyes esetekben az alkoholista szülők durvák, kegyetlenek, dühösek, verekszenek, vagy ellenkezően bossánatkérők, ígéretők, hazudnak gyermekeiknek, hogy önmagukat igazolják előttük.

c/ Az alkoholista szülők amorális viselkedésükkel, beszédeikkel, és szerűtlen körülményeikkel gyermekeiket erkölcsileg véglegesen támasztalansággá taszítják.

d/ Amíg a józan anya a támasz-biztonság kapcsolatával egyensúlyozni tudja a gyermek személyiségét, a zavarok nem

válnak krónikussá. Leggyakrabban azonban a józan fél is elveszti pszichés egyensúlyát. Ő is kiszámíthatatlanná, támasz- és biztonság nyújtására képtelen emberré válik.

e/ Az alkoholista szülők ittas állapotban néha gyermekeiket is itatják. Ezen esetekben az ártó hatás közvetlen érvényesül. A gyermek értelmi fejlődése megreked, érzelmi élete leszűkül, sőt esetleg szomatikus károsulások is létrejöhetnek.

z/ Alkoholista családban a gyermekek leggyakoribb károsodását a félelem okozza. A biztonság hiánya, a durva ingerek hatása miatt létrejövő szorongások, az ezekből származó dádolás, körömgágás, éjszakai bevizelés stb. mind a félelem következményei lehetnek. Kamaszkorban jól lezűdnek az ugynevezett aktuális személyiségzavarok. A gyermekek ilyenkor időszakosan szorongók, máskor agresszívek, féltelenek, nehezen alkalmazkodók stb. A serdülőkorral jelentkező ingerlékenység, érzékenység felerősödhet feltűnési igényre, szertelenséggé. "Életvezetési" zavarok miatt elbizonytalanodnak. Érzelmi kapcsolataikat, szexuális vágyaikat hol elfojtják, hol féltelenül szabadjára engedik.

g/ A támasz és tekintély nélkül maradt gyermekek egy része megveti szüleit, sőt esetleg valamennyi felnőttet ellenségnek tart. Más esetekben átveszik szüleik agresszív magatartását, kóruszó módszereiket, verekedőkké, hazudozókká válnak. A gyermekek egy harmadik része csökkenő értékűnek érzik magát, pszichés konfliktusaitól nem tud megszabadulni és e miatt jut válságba. Az ilyen ártalmakkal károsított gyermekek

komoly problémát jelentenek a nevelőnek és a gyermekpszichológusnak. Szembélyiségük rendezése azon is múlik, hogy a nevelő beavatkozása előtt a szavak mily mértékben torzították a gyermekek lelki folyamatait és tulajdonságait.

Gyógyításukat még ma is leggyakrabban csak gyógyszeres eljárásban látják. A gyermekpszichológusok tudják, hogy pl. az esti folyadék megvonása megvédheti esetleg az ágyat, de nem hozza rendbe a gyermeket. Megoldás tehát a környezeti feltételek rendezése, az okok megszüntetése és pozitív emberi kapcsolatok jelentenek. Gyakran használtuk Ilms Zulliger - svájci pszichológus - javaslatát, hogy az esti és hajnali vizelés előtt adjunk a gyermekeknek cukrot. A kondicionálás e módja jól bevált, amennyiben más módszerekkel komplex együttesben használtuk.

15. Éjszakai felriadás /pavor nocturnus/. Az ideges tünetek különféle féltelmi megnyilvánulásokról állnak. Ezek közül leggyakoribb az éjszakai felriadás. Okait a környezeti ártalmakban /ljesetgetés, verés, a szülői részegeskedése, durva bánásmód, elhagyás, válás stb./ kell keresnünk. Az éjszakai felriadás egyik gyakori okát, a rossz házasságot és a válást részletesebben mutatjuk be.

Ha a gyermekek értelmileg, érzelmileg pozitív kapcsolatokat alakítottak ki szüleikkel, ha súlyosabb és hosszabb konfliktusok nem zavarták meg életfelfogásukat, feltétel nélkül elfogadják szüleik életformáját, parancsukat, amirre nem utócsúzik őket. Erkölcsi felfogásuk és cselekvő gyakorlatuk alapköveit a családi élet tartalmából és formájából

merítik. Az együttélés hétköznapi esetei, napi példái hatnak leginkább a gyermekekre és határozzák meg személyiségfejlődésüket.

A veszokedő házastársak legtöbbször megfolekednek indulataik közepette gyermekeik jolozlótéről. A gyermekeket ha el is távolítják, azok a jeleneteket a második vagy harmadik szobából titokban hallgatják. Megvizsgáltunk 100 válófélben lévő család veszokedési időpontját. Megállapítottuk, hogy azok 85 százalékában este zajlottak le. Mivel ez a gyermek elalvás előtti ideje, ekkor legkárosítóbb a negatív hatás, mert az éjszakai pihenést is megzavarja és a reggel sem hoz kellő pinentséget.*

A veszokedő családok gyermekeinél első tünetként a túlzott fáradékonyságot, koncentráciási nehézséget, onlékezeti és gondolkodásrendszerbeli zavarokat tapasztaltunk. Később depresszió, élet és munkakezd elvesztés, szorongás jelei mutatkoznak.

Az első fázisokban a gyermekek megkísérik családjuk békéjét visszaállítani. Ha az egyik szülő őszintén kapcsolódik gyermekéhez és a gyermek benne támaszt talál, megmentette a pszichés egyensúlyvesztettségtől.

Az is gyakori, hogy a szülők versenyeznek gyermekeik szeretetért. E szeretetversengésnek számtalan okát tapasztaltuk: a/ amikor az egyik fél valóban gyermekeiben keres vigaszt, b/ amikor valamelyik fél bosszúból akarja élettársától elidegeníteni gyermekét, így akar fájdalmat okozni neki, c/ számítás-

* 1985-ban 2720 ongyilkosság és 12.000 ongyilkossági kísérlet történt. Többségük a családi élet viszályai miatt követték el tettüket. E súlyos drámai helyzetnek évenként több ezer gyermek van kitéve.

ból, mert a válásnál meghallgatják a gyermeket is és ez eldönt-
heti, hogy kinek a hibájából mondják ki a válást, d/ a tartás-
díjtól való félelem, e/ a család elleni büntudat önzveklése
miatt ajándékozva gyermekeit.

A harmadik fázisban a gyermekekben megrendül a szülők
iránti bizalom, tekintély-vesztettség, szorongás áll be. Mind-
ez tiszteletlen magatartásban, szófogadatianságban, a felelős-
ség csökkentésében, az ambíciók hanyatlásában, tanulmányi rom-
lásban nyilvánul meg. Később kialakulhatnak a reaktív depressz-
zió tünetei is.

A családi légkör másik ártalma a válás. A válások szá-
mának alakulásában a statisztika elgondolkodtató növekedést
mutat:

1936-ban hazánkban	felbontottak	5 754 házasságot*	
1949-ben	"	"	12 556 "
1953-ban	"	"	9 021 "
1955-ben	"	"	15 989 "
1957-ben	"	"	17 854 "
1961-ben	"	"	17 481 "
1962-ben	"	"	17 382 "

Évenként több ezerrel nő azoknak a gyermekeknek a szá-
ma, akik elvesztik a kiegyensúlyozott családi légkör adta
személyiségfejlődés legfontosabb feltételeit. Országosan jelen-
leg mintegy 100-120 ezer az elvált szülők gyermekeinek száma.

Gyermekotthonaikban is elég magas az elvált szülők
gyermekeinek az aránya. Pl. a Szeged, Rigó utcai gyermekott-
hon 82 tanulójaiból 25-nak /31 %/ elváltan élnek szülei. Az

* Statisztikai Évkönyv 1957. 122. lap, 1961. 18-19. lap
Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1963. 18. lap.

"Ifju Gárda" Ifjúsági Város Gyermekotthonban /Szeged/ 44 tanulóból 17 elvált szülők gyermeke /39 %/. Az országos gyermekotthoni létszámnak is mintegy 30-35 százalékát tesszik az elvált szülők gyermekei.

Az elválás körülményei a rossz családi élet ártalmához hasonlóan károsíthatják a gyermeket. Gyakori, hogy a szülők versenyeznek gyermekükért, igérettel és ajándékkal csábítgatják el őket egymástól. Különösen becsenérik egymást a gyermekeik előtt, hogy bizonyítsák saját hibátlanágukat. Ilyenkor legtöbbször mindkét szülő hitelet veszt. Követeléseik esetén a gyermek egyik szülőtől menekül a másikhoz, hogy feladatai elől kibújjon. Előfordul az a helyzet is, hogy egyik szülőnek sem kell a gyermek. A felesleges gyermekben sajátos személyiség-tulajdonságok alakulnak ki. Ilyenek, kíméletlenség, görvaság, közömbösség, cinikusság stb. Az előzőkkel ellentétes az ólotunt, a zárkózott, a passzív, az álmodozó, a félszeg, a hiszmatlan, a szenvedélyekbe menekülő gyermek.

A gyermekvédelem feladatkörébe utalhatjuk azt a teendővel is, hogy a való szülőknek kellő felvilágosítást nyújtson a válás gyermekekre káros pedagógiai és pszichológiai hatásairól.

Súlyos kimenetelű veszélyt szokott jelenteni azon szülők magatartása, akik házastársuk iránt őrzett gyűlöletüket átviszik gyermekükre. Ezt példázhatja a következő eset:

36 éves asszony 12 éves fiát hozta nevelési tanácsadónkhoz /Időggondozó és Lélektani Állomás Kecskemét/ lopás, csavarás, séfogatatlanság, nagyon rossz tanulmányi eredmény miatt. Az anya semmi jót nem tudott mondani fiáról, csak azt hajtogat-

ta, hogy "egészen olyan mint az apja". Az anamnézis során kiderült, hogy az apa 15 évvel idősebb az anyánál. Elválásuk előtt hat éve örök veszekedés közepette éltek, de a férj, aki súlyos alkoholista és pszichopata, eddig nem volt hajlandó válni. A fiú a következő esetet mondta el: "Negyedik általános iskolás voltam, apu akkor is, mint mindig részegen jött haza. Ha nagyon részeg volt, annak örültünk, mert rácsett a haverőre és nyomban elaludt. Ha csak félig volt részeg, akkor nagy bajok következtek. Egyszer éjszaka 2-3 óra között jött haza. Sorzasztó volt a tekintete, fogait csikorgatta és ránk parancsolt, hogy hozzuk be a kamrából a benzines kannát, mert leönt bennünket és meggyújtja a lakást. Addig ütött mindkettőnköt, amíg a kannákat be nem hoztuk. Térdreesve, borsalmas félelmek közepette, összetett kézzel könyörögtünk apáknak, hogy csak most kegyelmezzen meg nekünk. Anyu váratlanul hátulról apánkat feltaszította és mi elmenekültünk." A hasonló súlyos pszichés traumatikus élmények egész sora érte a nevezett gyermeket. Züllötté, mégis a következő eset után lett: "Anyu nagyon szeretett bennünket, és mindig segített rajtunk. Amikor apa elhagyott bennünket attól kezdve jól éreztük magunkat. Egyszer megláttuk, hogy anyut valaki hazakísérte és a kapuban megcsókolták egymást. Ezen időtől kezdve anyu sokszor este 10-12 órakor jött haza. Anyu is mást szeret, hisitott belénk a kétségbeesés érzése." A fiú elmondta, hogy időszakosan erős szorongást érez, s ilyenkor nem gondol másra, csak a lopásra. A lopás közben érzett izgalom hasonló ahhoz az érzéshez, mint amikor apja le akarta ütni benzinnel. Világosan áll előttünk egy kényszer-neurózisos eset kialakulása és okainak komplex összetevői. A fiút 1963-ban javítóintézeti

nevelésre utalták betörés és többrendbeli nemi erőszak megkísérlése miatt.

Azon elvált szülők gyermekei, akik új otthont találnak, és személyiségfejlődésük szubjektív feltételei is biztosítódnak, jól érzik magukat. Ebből következik, hogy az elvált szülők gyermekeit ért károsodásokból nem következik szükségszerűen személyiségkárosodás.

Az alábbiakban közöljük 100 családban élő és 100 elvált családból való 10-14 éves gyermek válaszát példaképükről:

Családban élő gyermek válaszai:		Elvált szülők gyermekeinek válaszai:
nincs példaképe	8 %-nak	29 %-nak
anyja a példaképe	39 -"-	12 -"-
apja a példaképe	37 -"-	9 -"-
rokon, testvér stb.	6 -"-	31 -"-
tanár, tanító	6 -"-	10 -"-
nősrők	5 -"-	6 -"-
nevelőszülő	8 -"-	3 -"-

A példaképek bizonyos mértékig befolyásolják a gyermekek eszmei és erkölcsi tevékenységének irányát és jellemfejlődésük alakulását. A példaképek nélküli gyermekek személyiségének neurotizálódása sokkal gyorsabban alakulhat ki.

A családi élet felbomlása számos személyiségzavar létrehozója lehet. Sajátos eset K. Julia 13 éves kislány története. Apja tanító volt, anyja pedig gyógyszerész. Az anya csorelnes lett egy orvosba és a felesége lett. Leányát is magával vitte. Julika nem tudott megbarátkozni nagyszülei, beképzelt, dicsőítő mostohájával. Julika visszament szerény, halkszavú, melegezi-

vi édesapjához. Az apa boldog volt leányával. Egy év múlva azonban az apa is megnősült. Julika ellenségesen fogáta mostoháját, Mostohatestvérére pedig féltékeny volt.

Julikánál a következő tünetek jelentkeztek: tanulmányai-
ban visszaesett, napokon keresztül tétlenül ült könyvei előtt,
bezárkózott szobájába és álmódzott. Szófogadatlan és makacs
lett. A szülő fő problémának csak a tanulmányi eredmény csökke-
nését látta.

Gyermekotthonba kerülésekor az hívta fel rá a figyelmet,
hogy egy-két órán belül neves, közvetlen érzelmi kapcsolatot
kötött nevelőjével és társaival. Feltűnt az is, hogy túl nyá-
jas volt pajtásaihoz. Esetünkben egy túl szeretet-éhes gyermek-
kel találkoztunk, aki csak gyengén szeretőképes. Érzelmi sérü-
lése álmódzásba kergette és valahányszor szeretetet érzelt,
hozzátapadt szerete tárgyához. Bizonyos idő után egyetlen em-
bert sem talált olyannak, anilyennek álmódzásaiban elképzelte
őket. Elvesztette érzelmi és erkölcsi értékmegítelő jártasságát
és ezzel az egész személyiség alkalmazkodó képessége csökkent.
Az ilyen típusú gyermekek fizikailag is és szellemileg is ellus-
tulnak, rendetlenekké, külsőleg is elhanyagoltakká lesznek.
Tanulmányi eredményük legtöbbször leromlik. Amennyiben megfe-
lelő nevelési hatásrendszerek nem érik, alkalmazkodásukban
asozciálissá válnak.

A felriadás legáltalánosabb megnyilvánulási formája:
alvás közben a gyermek felriad, morev tekintettel néz egy
pontra és közben sikoltoz, értelmetlen szavakat mond, geszti-
kulál, esetleg fulladásos reakciók jelentkezhetnek. Idősebb
gyermekeknél /9-10 éves kortól/ előfordul, hogy alvás közben

felkelnek és járkálnak /noctambulizmus/. Másik sajátos megjelenési formája az éjszakai fogcsikorgatás, hánykolódás.

A nevelőnek elsősorban természetesen a szorongást okozó tüneteket kell megszüntetni és pozitív hatásokkal felváltani, miközben orvosilag is gyógykezelik. Általában jól bevált módszer a csoportos vagy egyéni terápia pl. a bábjátékos, álarcos stb. terápiák. Továbbá szükséges a gyermekek baráti kapcsolatainak, közösségi viszonylatainak rendezése. Az okok megszüntetésével a terápiától függően a felriadás bizonyos idő múlva nyomtalanul elmúlik.

16. Beszédzavarok. A gyermekek 1-2 százaléka dadog, hebeg, hadar vagy selypit. Azt tapasztaltuk, hogy fiuk között több a beszédhibás, mint a leányoknál. A beszédzavarok 3-4 éves korban jelentkeznek leginkább. Vannak gyermekek akik csak felinduláskor, vagy csak egyes szituációkban dadognak. A beszédhibás gyermekek környezetében mindig megtaláljuk a neurozist keltő tényezőket /erőszakosság, idegesség, türelmetlen szülői környezet, hibás nevelői hatások stb./. A beszéd-impulzussal együtt a beszéd- és légzőszervek görcsös állapota lép fel, ezért a zavarokat mint sajátos automatizálódásokat fogjuk fel. Ez akaratlagosan nehezen törhető át, hiszen az automatizmus igen szoros kapcsolatban áll az izmok feszülésével, itt tehát inkább több felengedettség, gátlások megszüntetése vezet eredményre.

A beszéd folyamatának zavarai észrevehetően különböznek a hangképzés zavaraitól, amelyek leggyakrabban a sziszegő hangoknál lépnek fel. Ezeknél hátrányosabban hat a gyermekekre a dadogás. A beszéd folyamatának szaggatottságában az "önérvényesítés",

néha csak a magatartás, más esetben az életmód nehézségei fejeződnek ki. Megjegyezzük még, hogy a beszéd nemcsak a gondolatokat fejezi ki, hanem az érzelmeket is közi. Ha túl sok érzelmet akar a gyermek egyszerre kifejezni, ez is akadályozhatja a beszédet, különösen ha mind az impulzus, mind pedig a gátlás nagy mértékű. A beszédhibás gyermek zavarát mélyíti még a nevetésességtől való félelem is.

Terápia: a környezet rendezésével egyidőben a beszédnevelést kell elkezdeni. Legtöbbször szükséges légsési és mozgásterápiát is alkalmazni. Elmaradhatatlan az is, hogy a gyermeket önbizalomhoz juttassuk.

17. Hibás automatizmusok. Okát ott találjuk a családi légkör értelmében, amelyből az árvaságot és a félárvaságot mutatjuk be.

Ez általunk megvizsgált gyermekotthonban a gyermekek közül /otthononként/ árva 10-20 %, félárva pedig 20-30 %. E felmérési adatok általánosságban megfelelnek az országosan jellemző százalékos arányoknak is.

Az árván, félárván maradt gyermekekben legtöbbször erős pszichés elbizonytalanodást, érzelmi-szeretet-kapcsolathiányt tapasztalunk. Olyannyira, hogy az esetek elég nagy százalékában az így átélt pszichés trauma az egyedül-maradás, a "hovatartozás" hiánya káros befolyást gyakorol személyiségfejlődésükre. A tragikusan erős élmények hatására az emlékszemek feltételez-reflexkapcsolatai oly mélyen rögzülnek a gyermekek tudatában, hogy a mindennapi élet élményei gyorsan felidőzik a rögzült asszociációs sorként és feltáruznak súlyos élményeikkel kapcsolatos

emlékeik.

A kecskeméti gyermekotthonban történt, hogy egy vasárnap délután a városból sirva jött haza három kisleány. Beszélgetésükből kiderült, hogy az utcán szüleikkel sétáló gyermekek látása felébresztette bennük édesanyjuk és az édesapjuk hiányát.

Neurózissá csak hibás, a gyermekek életkori sajátosságait figyelembe nem vevő szeretet, törődés nélküli rideg gyermekotthonokban ~~itt~~ és iskolákban válnak a gyermekek. Az árvaságból és a pszichés traumatikus ártalomból nem következik szükségszerűen a nehezen nevelhetőség és a neurózisos személyiségzavar. A gyermekotthonokban a gyermekek több megértést, szeretetteljesebb biztatást és közvetlen tanár-gyermek kapcsolatot igényelnek a nevelőktől. A gyermekek támaszt várnak a felnőttektől, mert az adja "lépéseikhez" a biztosságot és a bátorságot. Így alakulnak ki bennük életük tervei, így tudják legyőzni önmagukban az elavult, régi gyermekeset és keresik a nemesebb újat, a felnőttiséghez közelebb állót. A tanárok pedagógiai szeretetteljes törődése a gyermekek pszichés fejlődésének egyik lényeges előfeltétele. A gyermekotthonban a tanárok és a gyermekek "emberközeli" kapcsolata jelenti a "valahova tartozás" érzését, a pszichés támaszt, amely a személyiség fejlődésének szubjektív feltétele.

Ugyancsak kritikus helyzetbe kerül az olyan félárva gyermek, amelyik egyedül marad valamelyik szülőjével, és a szülő házasságon kívül tart fenn szerelni kapcsolatot, vagy mostohát vissz a családba. Sok függ a mostohaszülő jellemétől, gyermekezesetétől, az édes szülő és a gyermek előzőleg kialakult kapcsolat-erejétől és jellegétől. Ha a gyermek pl. sokáig élt egyedül

özvegy szülőjével és ahhoz szokott, hogy annak érzelmeit, gondolkodását egyedül birtokolja, az "idegennék" nehéz helyzete lesz. A mostohák az első időszakban általában feltűnően kedveskednek a gyermekeknek, majd később fokozatosan türelmetlenekké válnak és ezzel a gyermekek kiszorulnak a családi élet periferiájára. A mostohák egy másik csoportja ugyancsak "leveszi a gyerekekről a kezét" a békesség kedvéért. A gyermek pedig eseng a szülő régi osztatlan szeretetéért, de ezt külsőleg nem mindig árulja el. Amennyiben nem kapja meg a kívánt szeretetet, mind dacosabbá, szorongóbbá válik. Ha ez az állapot nem rendeződik, súlyos fejlődési zavarhoz, esetleg ideges és gyakran diszszociális állapotokhoz vezethet.

Bemutatunk két esetet: 1. Cs. Mária 12 éves kislány. Apja 1956-ban disszidált. Édesanyja 1958-ban öngyilkos lett, nagymama pedig ezt követően egy év múlva meghalt. Önző, rideg nagymama gondozásába került. A kislány tanulmányi eredménye a szülők életében jeles rendű volt. Az anyja halála után közepesre csökkent, sőt igazolatlan órái is szaporodtak. A rideg nagymama a bajok szaporodásával szigorúsággal próbált eredményt elérni. A gyermek pszichés feszültsége természetesen még tovább mélyült. Gyermekotthonba kerülésekor hypermotilitást állapítottunk meg. Az iskolai és gyermekotthoni foglalkozásokon nyugtalanná, feltűnően izgó-mozgóvá vált. Helyváltoztatásait szinte kényszerűen hajtotta végre. Tulzott mozgásosságával egy időben arcán célszerűtlen izomcsoport-mozgásokat is észleltünk /tic/. Később ugyanezt tapasztaltuk vállmozgásán is. Arc kifejezését gyakran láttuk gondterheltnak.

és a
Az elárulás tragikus körülmények okozta pszichés sé-

rülések neurotikussá tették Cs. Máriát. Gondolatai középpontjában a gyászos események évek múlva is "kényszerűen" uralkodtak és kiszorították a külvilág más hatásait. Tanulmányi eredménye is ezért romlott le. A tragédiát fokozta, hogy ezen kétségbeesett labilis lelkiállapotában nem talált szeretetteljes megértésre, aki visszaadta volna céltalannak, értelmetlennak látszó életének új reményeit.

2. E. Annamária 13 éves leány. Apja elhagyta családját, anyja súlyos szívmitét következtében meghalt. A 70 éves nagymama nevelte. A nagymama tehetetlenné válása miatt került otthonba. /Kecskeméti Nevelőintézet./ Vizsgálati anyagából a következőket emeljük ki: Annamária megérkezése első pillanatától kezdve felnőtt módra viselkedett, látszatra jól alkalmazkodott, problémamentesnek tűnt. Nagyfokú zárkózottsága és az első iskolai elégtelen felelet hívta fel rá a figyelmet. Vizsgálataink kiderítették, hogy a belső szorongások hatására szótlaná, társatlaná lett, s érdeklődése is leszűkült. Árvasága közben "mindent elkövetett", hogy szeretetet kaphasson. A beteg és állandóan síró nagymamával néha napokig nem tudott beszélgetni. Az előzőkből és idegrendszeri adottságaiból következően pszichikusan befelé forduló, zárkózott, gátolt, túlérzékeny, a felnőttekkel szemben "drakossá" vált. Mindez olyan mértékig felerősödött nála, hogy kioltotta a korábbi szeretet iránti igényét. E kisleány esete tipikusan mutatja a támaszvesztettségből, a szeretetéből eredő közönyt és elfásultságot.

Mindkét esetben súlyos trauma által létrehozott személyiségzavart, neurózist figyelhettünk meg.

A neurózisossá vált gyermekek nagy belső feszültségben élnek. Ennek külső vetülete vagy nagy nyugtalenség, /első esetünk/ vagy éppen ellenkezőleg a normális spontán aktivitás kisebb, néha extrém gátlása /második esetünk/. Az ilyen gyermekek gyakran szorongóvá, hallgataggá, zárkózottá válnak, esetleg beszédük válik nehézkesé, vagy ádagóvá. Az esetek többségében - felnőtteknél és gyermekeknél - a gátoltság nemcsak a külvilágtól elzárkózásban nyilvánul meg, hanem kiterjed belső értelmi fejlődésükre is. Az ilyen gyermekek saját problémájukat helyezik középpontba, és ezzel személyiségük belső tartalmi és energiái leszűkülnek. A szorongó ember - ellentétben a közfelfogással - nemcsak könnyen ingerelhető és hangos indulatkitörésekre hajlamos, hanem lehet éppen szófukar, túlzottan zárkózott, túlságosan inaktív. Szélsőséges megnyilvánulása az ugynevezett elfásultság, látszólagos teljes közömbösség a környezettel szemben.

~~Legalacsonyabb fokú és~~ A reflexekhez legjobban hasonlít a Tic". Tícen rövid akaratlan, gyakran és ugyanugy visszatérő izommozgást értünk. Ezen mozgásokat akaratlagosan alig tudjuk megszüntetni. Leggyakoribb az arcon, a szem környékén, a száj szélén jelentkező tic. Tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a tic megjelenése, fokozódása vagy csökkenése a pszichikum belső feszültségével, esetleges túlfáradásával stb. kapcsolatos.

A hibás automatizmusok másik csoportja a körömrágás. Legtöbb esetben olyan gyermekeknél jelentkezik, akiket környezetük túl szigorúan nevel, csalekvési területeiket leszűkítik és túl magas követelményeket támasztanak velük szemben.

Nevelési javaslat: a környezet rendezése, a gyermek beillesztése a közösségbe, játszótársak bekapcsolása, napi séták, rendszeres torna, kirándulás és szeretetteljes emberi kapcsolatok. A fentiekkel egyidőben védelmet, biztonságot és önbizalmat adunk a gyermek számára.

B/ Pszichoneurózisok

A magasabb idegtevékenység zavaraiiban megnyilvánuló bántalmak közül a neurózisok a leggyakoribbak. Ha a problémát történeti fejlődésében vizsgáljuk, a különböző korokban materialista és idealista szemlélettel találkozunk, amelyek különböző módon értelmezik a neurózisok keletkezését, terápiáját és prognózisát.

Iassan hódított tért a fiziológiai megalapozottságu pavlovi iskola neurózis-felfogása. A pavlovi tanítás szerint a neurózisok alapját, lényegét a kérgi folyamatok dinamikájának különböző egyensúly-zavarai alkotják. A zavarok az izgalmi, gátlási ingerületek és az átkapcsolási készség túlfeszítésének következményei.

Szükségessé vált, hogy a pre-neurózisokat elhatároljuk a neurózisoktól, és mindkettőt a pszichózisoktól.⁺

a/ A pre-neurózisok belső, de legtöbbször környezeti ártalmak hatására létrejött személyiségzavarok, amelyek a pszichés zavarok és tulajdonságok csak egy-egy területét érintik erősebben, a személyiség iránya és annak globális egyensúlyozó képessége megmarad.

A neurózis az egész személyiséget fogja át, megváltoztatja a pszichikus sajátosságait, de a külvilággal megmarad a reális

⁺ A felosztást Nyirő Gyula: Pszichiátria és Hárdi István: Elmekórtan c. munkáik figyelembe vételével végeztük.

értékitelő /néha torz/ viszonya.

A pszichózisos beteg a külvilágtól, a környezettől ~~le-kisebb~~
~~nyegében~~, vagy nagyobb mértékben szakad el.

b/ A pre-neurózisos és neurózisos gyermekek érzik zavarait, szenvednek tőle, sőt tüneteiket el is tulozhatják. A pszichózisokban szenvedő embernek legtöbbször nincs betegség- vagy zavarbelátása.

c/ A pre-neurózisoknál és neurózisoknál az idegrendszer egy-egy részének funkcionális zavara jön létre, ami kihat az egészre, de nem torzítja szükségszerűen. A pszichózis az egész idegrendszert érinti. Elsősorban az agykéreg működésének alapvető zavarát jelenti. Így a személyiség sokkal súlyosabban sérül, mint a neurózisoknál.

d/ A pre-neurózisos gyermek tünetei és az azt kiváltó okok annyira közel állnak egymáshoz, hogy az ok megtalálása majdnem közvetlen, néha a nevezettek meg is tudják fogalmazni. A neurózisoknál már távolodnak egymástól az okok és tünetek, vagyis át-
tevéődnek az egész személyiségtartalomra, az azok meghatározta mechanizmusokra. A pszichózis tartalma, élménye és tünetei között viszont ritkán található összefüggés.

A pre-neurózisokat és a neurózisokat külön tagolva tárgyaljuk, bár konkrét eseteikben való elkülönítésük alig lehetséges. Jelen tanulmányunkban pre-neurózisnak nevezett személyiségzavarok komplex és elmélyült esetei neurózissá válhatnak. A különválasztást elsősorban a tárgyalhatóság kedvéért és némi differenciáltságért láttuk szükségesnek.

1. Neuraszténia. Neuraszténián ideggyengeségnek nevezett aktuális személyiségzavart szoktak érteni, amelynek jellemző

tünete az idegrendszer fokozott ingerlékenysége és fáradékony-sága. A neuraszténias állapotok az idegfolyamatok heveny vagy hosszantartó túleröltetése következtében lépnek fel. A túleröltetést fokozhatja biológiai zavar, hosszantartó fárasztó fizikai munka, pihenés nélküli szellemi munka, különösen pedig tartós lelki konfliktus. Nem véletlen, hogy a környezeti ártalmakat elszennvedett gyermekek között számos a neuraszténias eset.

Jellegzetes tünetei: az idegrendszer ingerlékenysége mind testi, mind lelki folyamatokban megnyilvánuló fáradékony-ság, de legszembe-tűnőbb az akaratlagos folyamatok zavara. A neuraszténias gyermekek túlerzékenyek, gyorsan reagáló, gyakran túlértékelnek olyan jelenségeket, amelyek tárgyilagosan szemlélve jelentéktelenek. Különösen érzékenyek az interoceptív érzéletekre, amelyeket gyakran hipochondriás túlértékeléssel dolgoznak fel. Így panaszkodnak háti, szívtáji stb. fájdalmakról. Az érzékszervek ingerlékenyek, azért kellemetlen számukra az erős fény, a zaj és a fájdalmak. Gyakran panaszkodnak fejfájásról, szédülésről, más vonatkozásban könnyen elkeserednek és elvesztik életük célját. A neuraszténias gyermekek figyelem-koncentrációja, sőt időlegesen emlékezetében a felidézés pontossága és gyorsasága is megváltozhat. A neuraszténias zavarokat tüneteik szerint: hipochondriára, vegetatív neurózisra és szexuális neuraszténiára szokták osztani.

A hipochondriás zavarokban szenvedők kisebb része irányul betegségre, inkább emberi kapcsolataikat túlozzák el. Az állami gondozott gyermekek egy része befelé forduló, befolyásolhatatlan vagy éppen gyengén vezethető lesz. Társas kapcsolataikat felnagyított sérelmeik megzavarják, ebből adódóan zárkózottakká

vagy éppen intrikusokká lehetnek.

Vegetatív neurózisos panasz esetén étvágytalanságról, gyomorégésről, puffadásról, savanyu felbűfögésről, hányásról panaszoknak. Keringési zavarok pl. bővebb veritékezés, szívtáji nyomásértékelés, bőrkiütések, viszketések, hideg- és meleg hőhullám váltakozása. Nagyon lényeges, hogy az átt felsorolt bármely tünet kellemes élményhatásokra teljesen eltűnik, majd a lelki állapot romlásával ismét visszatér.

Terápia: egyéni foglalkozás, szeretetteljes bánásmód, életcélok kitűzése, feladatok elé állítás és bekapcsolás a közösségi élet munkájába.

2. Hisztéria. Nyirő professzor a hisztériát fejletlen lelkiállapotnak tartja, amelyben az egyén magatartását az idegrendszer rétegei, az érzelmek, indulatok, ösztönök határozzák meg. Ebből következik, hogy érzelmileg erősebb ingerekre ősi primitív formában válaszolnak. Nyirő professzor továbbá azt is kifejti, hogy nem tartja betegségnak. Hárdi professzor viszont súlyos pszichoneurózisnak tartja. A primitív reakción túl ide sorolják a tulzott befolyásolhatóságot, a merev ellenségeskedést, a túlfokozott dacot, az elfojtást, a színlelés egyes formáit, valamint a betegségbe menekülést a különböző görcsös rohamokat, bénulásokat és érzékzavarokat.

Pavlov iskolája a következő - valóban tudományosan elfogadható - magyarázatot adja: éber állapotban az agykéreg a körülöttünk lévő jelenségeket az analitikus és szintetikus működésekkel dolgozza fel. A cortex a kéreg alatti központokra negatív indukcióval hat, bentől affektusok csak a kéreg gátolt állapotaiban törhetnek fel közvetlenül. Így az egészséges ember

a külvilág tárgyairól helyes képet kap és adekvát érzelmi reakciókkal felel. A hisztériás betegnél különböző okok miatt az agykéreg gátolt állapotba kerül és ezzel a subcorticális központok felszabadulnak és pozitív indukciók útján azok működése fokozódik. Feltehető, hogy a cortex továbbított inger a subcortexben olyan erős kémó-dinamikai erőt indít el, hogy ez hozza létre a cortex görcsös állapotát. Így jönnek létre a legkülönbözőbb affektív kitörések, görcsös rohamok, kaotikus magatartások. Így tehát az első jelzőrendszer kerül kéros tulsulyba, s ez befolyásolja egyes vagy esetleg több szerv időleges működését.

A hisztéria jellemzéséhez és szemléletes bemutatásához az alábbi megnyilvánulási területeket emeljük ki:

a/ Testi tünetek, amelyek legkülönbözőbb mozgás- és érzészavarokkal járnak. Motoros zavaroknál legtöbbször a végtagok bénulnak meg minden reflex-tünet nélkül. Gyakorik a zsibbaságos tünetek is. Zsigeri tünetek~~ek~~ közül a hányás, a csuklás, a légzés, az emésztés és a szívpanaszok a leggyakoribbak.

b/ Pszichés tünetek, a külvilág különböző izgalmaira, ingereire, hisztériás rosszullétek jöhetnek létre. A rosszulléteket különböző megnyilvánulások előzhetik meg. Pl. látási-, hallási zavarok, nevetés, sírás stb. A hisztériás karaktert nagyfoku szuggesztibilitás, magatartásbeli és hangulati labilitás, feltűnéskeltés és magamutogatás jellemzi. Érzelemlága felszínes, sekélyes, néha gyermeki fokon mozgó.

3. Kényszerneurozisek. E személyiségzavarokon a kényszer-, a szorongási- és félelmi, várokozási neurozist szokás érteni. Lényegében kényszerképzetekből, gondolatokból és cselekedetekből

áll. Általában olyan egyének betegszenek meg, akiknél a második jelzőrendszer dominál az elsővel szemben, de hiányzik belőlük a kellő önbizalom, tele vannak kétkedésekkel és szorongással. Ide tartoznak a legkülönbözőbb fóbiák, egyes betegségek-től való félelmek.

4. Traumás neurózisok. A környezetileg ártalmazott gyermekek között gyakori ez a típusu zavar. A traumás neurózis egyik fajtája súlyos fizikai sérülések hatására jön létre /balesetek, háborus bombázás stb./. Jelenleg vizsgált területünkön a leggyakoribb zavart a környezeti ártalmak okozzák. Pl. a dühöngő apa, a verekedés, a durva bánásmód, az elmagányosodástól való félelem stb. A legtöbb szorongásos neurózis pánikreakciót vált ki.

A neurózisok leggyakrabban összetett formában jelennek meg, kapcsolódva más tünetekhez. Tiszta formában ritkán fordul elő. A neurózisok megjelenése függ az egyén idegrendszeri adottságaitól, életkorától, környezetéhez való kapcsolódásától és a traumatikus ártalmak erősségétől. Ahogy keletkezésük többféle ártalomból fejlődik ki, ugyanugy terápiájukat is komplex módon kell megoldani. Az ilyen gyermekek terápiáját minden esetben pszichiátriai segítséggel kell végezni. A neurózisos gyermekek nevelésének csak legáltalánosabb módszereire utalunk: a/ az ártalmazó környezet azonnali rendezése vagy a gyermek kiemelése, b/ a zavar fokától függően egyéni terápia alá helyezendő vagy lehetőség esetén gyermekközösségben kell elhelyezni, c/ megértő, szeretetteljes gondoskodás, gyengédség, határozott követelés, d/ életcél megláttatása, e/ állandó tevékenység, f/ a követelmények alkalmazása közben azok tudatosítása és érzelmi kapcsolataik szélesítése, g/ a zavar sajátosságainak

megfelelő étrend, h/ a zavar sajátosságainak megfelelő napi-
rend, rendszeres torna, kirándulás és játékok, i/ a zavarok
sajátosságainak megfelelő egyéb eljárások.

Pszichopátias reakciók /diszharmonikus lelki állapot/

A pszichiátriában a pszichopátias reakcióknak három
fajtáját szokták megkülönböztetni :

a/ Affektív primitív reakciókhoz a túlzott, nagy inten-
zitású, egyoldalú érzelmi, indulati megnyilvánulások - düh,
pánik - tartoznak. Neurotikus gyermekeken - gyermekotthonban -
nap, mint nap megfigyelhetjük e zavarokat.

b/ Reaktív depresszió alatt a kevésbé differenciált ember
primitív reakcióit értjük. Súlyos élmények a személyiséget két-
ségbeejtő helyzetbe kergetik. Később kisebb ártalmak is felidéz-
hetik kétségbeesési érzésüket. A kétségbeesési állapot után,
pszichés "fájdalmak" csökken, majd minden iránt közönyös lesz
"eltompul". A következő fázisban ismét visszafordul környezeté-
hez és a legkülönbözőbb módon rekompenzálja önmagát: munkában,
szórakozásban stb. keres vigaszt.

c/ Az impulzív cselekvéseket legtöbbször organikus talaj-
jal magyarázzák. A személyiségzavaroknak van egy ehhez hason-
ló, de még nem elmebeteg, hanem pszichotikus szinten megvaló-
suló állapota. Az elnevezést átvettük a pszichiátriától, de
neurózisos személyiséget értünk alatta. Ilyenek:

1. Porionómia, ami terv, cél-nélküli vándorlásból, csavar-
gásból áll. A pszichotikus talajon való létrejövés lehetőségét
éppen e zavar igazolja azzal, hogy 1954 előtt a gyermekottho-
nok növendékeinek, mintegy 10-15 százaléka szökésben volt,

Amióta a gyermekotthonok szocialista tartalmu nevelési szelleme megvalósult, ez a százalék minimálisra csökkent. Velük együtt csökkent a poriomániás gyermekek száma is. E jelenség amellet bizonyit, hogy a környezeti ártalmak segítették létrehozni a poriomániás állapotokat. Megjegyezzük még, hogy e jellemzők gyakran kapcsolódnak szexuális zavarokhoz.

2. A pirománia főleg fiataloknál előforduló káros megnyilvánulás. A legraffináltabb módon gyujtogatnak.

3. Kleptománia alatt idegen tárgyak eltulajdonítását vagy ellopását értjük. Ellenállhatatlan kényszert éreznek a tárgyak eltulajdonítására, cselekedetük végrehajtása közben gyakran szexuális feszültségük támad. A lopott tárgyakat legtöbbször eldobják, vagy elajándékozzák.

A pszichológiában ismeretes olyan felosztás is, amely a pszichopátia fajtákat aszerint osztályozza, hogy a lelki élet mely területen történik az egyensúlyvesztés. Nevelőmunkánk során az alábbi pszichopátriákkal találkozunk leggyakrabban:

a/ Emelkedett élethangulatu gyermekek csoportját túlzott vidámság, üres tevékenykedés, hangoskodás, dicsekvés, hizelgés és szentimentalizmus jellemzi. E gyermekek általában feltűnően nyugtalanok, mozgékonyak. A gyermekotthoni közösségben társaikat szívesen csufolják, "ugratják", bosszantják, mérgesitik stb. Általában gyorsan barátkoznak, és ugyanilyen gyorsan fel is bontják kapcsolataikat. Hibáikat azonnal megbánják, nevelőik kérésére mindent megígérnek, de rövid időn belül elfelejtik ígéretüket is és megbánásukat is.

b/ Süllyedt élethangulatu gyermekek csoportját a féltékenység, a szorongás és egy részüket a csendes bosszuállás jellemzi,

Társaiktól általában félrevonultan élnek, nehezen illeszkednek be a kollektívába. Az iskolában zárkóztak, nem figyelnek, a tanulásban gyorsan elfáradnak. Ők maguk is szenvednek félszegségüktől és időszakosan, átmenetileg jelentkező emlékezeti, gondolkodási zavaruktól, amely legtöbbször csökkent értékűségben is jelentkezik náluk.

c/ A tulérzékeny gyermekek önmagukban is bizonytalanok, ok nélkül elégtelenségi érzéssel küzdenek, ami végül is csökkent szellemi teljesítőkéességüket és viselkedésüket is zavartá teszi.

A külső vagy belső ingerre adott válasz között szubjektív hatásra aránytalanság feszül. E feszülés nem oldódik fel, ami idők folyamán még csak fokozza a neurotizálódást. Szubjektív hatásokra feladataikat megoldhatatlannak látják, sikertelenségeikért legtöbbször magukat okolják. A gyakori sikertelenség után kivonják magukat a közös munkából, megijednek a feladatoktól és sajátos "önmarcangoló", kisebbségi önértékállapotot alakítanak ki önmagukban.

d/ A kedélytelen gyermek szeretethiányban szenvedő pszichopátiás személyiség. Minden gyermek szeretettel kapcsolódik környezete tárgyaihoz és személyeihez. A kedélytelen gyermekben ez a szeretet-viszony fejletlen vagy éppen torzult. Társai közt felismerhető durvaságáról, kegyetlenségéről, örömtelenségéről stb. "Szórakozva" kinozza az állatokat, esetleg gyermektársait is. Felismerhető még fantáziaszegénységéről, és irigységéről. Sem játékszerekkel, sem társaikkal nem tudnak játszani. Sokat vitatott, hogy ezen gyermekek értelmileg fogyatékosak-e vagy sem. Saját tapasztalataink azt mutatják, hogy az értelmileg

ép gyermekek között ugyanugy található kedélytelen, mint az oligofrének között.

e/ Gyenge akaratú gyermekek közé azok tartoznak, akik motivumaiktól nem tudnak megszabadulni, illetve csak igen nehezen jutnak el az elhatározásig és még nehezebben a cselekvésig. Ebből adódóan kötelességeiket csak a felnőttek közvetlen jelenlétében végzik megfelelően, más esetben tanulmányaikat és munkájukat elhanyagolják. Másik csoportjuk a folyton változó külső és belső ingerek hatására időről időre változtatják elhatározásaikat, de a végrehajtásig a legritkább esetben jutnak el. A gyenge akaratú gyermek mindig a legfőbb élménytől hagyja magát befolyásoltatni. Az ilyen gyermekeknél nemcsak az akaratú folyamatok károsulnak, hanem zavar észlelhető a személyiség valamennyi tulajdonságában is. Az akaratú tulajdonságok és a folyamatok károsultságainak sajátos strukturális szerkezete hozza létre a gyenge akaratú pszichopátiás gyermeki személyiséget.

A pszichopátiás gyermekekről még el kell mondanunk, hogy szellemileg legtöbbször épek, sőt egyesek az egyetemet is el tudják végezni. Sajátosan átélt zavartudatuk van, amelyet minden erővel igyekeznek elkendőzni. Megjegyezzük még, hogy a felsorolt típusok csak a legszembetűnőbbek, "tisztá formájukban" a legritkább esetben találkozunk velük. Majdnem minden esetben más-más neurózis-fajtához kapcsolódnak. Pl.: ha a kisebbségi komplexumhoz paranoiás /üldöztetéses mánia/ zavarok kapcsolódnak, akkor egy mindenkiben ellenséget kereső személyiséggel állunk szemben.

Ifjusági otthonokban találkozunk a pszichopátiások egy sajátos típusával a hatalmi mániásokkal. Az ilyen gyermekek gyorsan hatalmuk alá hajtják gyermektársaikat esetleg egész környezetüket.

Epileptoid reakciók

Az epilepszia az idegrendszer organikus sérülése. Ezen megbetegedés tüneteire nem térünk ki. Az epilepsziáról sem, mint organikus megbetegedésről szólunk, hanem a betegségállapotra ráépülő epileptoid reakciók néhány jellemzőjéről. Epilepsziás rohamok előtt, vagy látens feszültségek esetében gyakori a szemképrázás, a fülzugás, a hang-, a szó hallása, megsemmisülési félelem, dühkirohanás, a hirtelen boldogság, emlékezés-csalódás, gondolatrohanás stb.

Az epilepsziás gyermekek egy része szellemi fejlődésükben visszamarad, kisebb részük pedig szinte elbutul. Legtöbbször emberi magatartásukban is zavarok mutatkoznak. Gyakori az agresszív, a zárkózott, a histeroid, a mániás, a kényszeres, a fóbias, az üldöztetési zavarokkal stb. küzdő epileptoid típusú gyermek. Az epilepsziás gyermekek egy része agressziójukat társaik ellen fordítják, másik részük pedig önmaguk ellen fordulnak. Az utóbbi esetben egyesek pl. véresre csipkedik magukat, mások nem táplálkoznak kellően, tüvel szurkálják testüket, felvágják ereiket, öngyilkosságot kísérelnek meg stb.

III.

A gyermekotthoni nevelőmunka személyiségalkító
hatásának néhány neveléslélektani problémája

Az előző fejezetben kifejtettük, hogy az állami gondozott gyermekek nagy része - környezeti ártalmak miatt - fejlődésében megzavart sajátos aktuális személyiség. Az ilyen gyermekeket hiba lenne patológiás eseteknek tekinteni. Ugyanilyen hiba lenne - nevelésükben - számitáson kívül hagyni a sajátos aktuális személyiség szerkezetből adódó speciális neveléslélektani feladatokat. A gyermekotthonok nevelési célkitűzései azonosak/a sokoldaluan művelt szocialista ember/ az általános- és középiskolai nevelés feladataival. A gyermekotthonok sajátos gyermektípusainak szocialista személyiséggé fejlesztéséhez, az általánosan alkalmazott neveléslélektani elvek és módszerek mellett a gyermekotthoni nevelés speciális koncepcióját is meg kell teremteni.

Már maga az a tény is sajátos helyzet elé állítja a gyermekotthont, hogy a növendékek többségét szülői és családi hatások nélkül, vagy "élő szülők árváiként" kell nevelni.

A gyermekotthoni nevelésnek is legfőbb eszköze és célja; közösségi embert nevelni a közösségben, a közösség által, a közösség számára. A gyermekotthoni nevelés sajátos pedagógiai és pszichológiai feltételek között törekszik a tanulói személyiség fejlesztésére, és azzal összefüggésben az esetleges személyiségzavarokból adódó fejlődési nehézségek leküzdésére. Ezért a gyermekotthoni nevelés feltételei között pszichológiai meggon-

dolásból különösen nagy jelentőségre tesz szert: a/ a nevelő-növendék viszony helyes kialakítása, b/ az egyéni bánásmód következetes érvényesítése, c/ otthonosság biztosítása, d/ a hospitalizáció megszüntetése.

1. A megfelelő nevelő-növendék viszony alakításának kérdései a gyermekotthonban

A gyermekotthonban élő gyermekek leginkább szüleiket hiányolják. Hiányzik életükből a szülők gondoskodása, védelme, szeretete, biztatása, példaadása, a családi együttélés meghittsége, melege, öröme és boldogsága. Mindezeket, sőt egész személyiségfejlődésükhöz szükséges objektív, szubjektív feltételeket és körülményeket a nevelőközösségnek, illetve az egyes nevelőknek kell megteremteniük.

A gyermek mindazon igényeit, amelyek kielégítését szüleitől várná, vagy ahogyan a szülőhöz kapcsolódna, mindezt nevelőjétől szeretné megkapni. Éppen ezért a gyermekotthoni nevelő legfontosabb sajátossága, hogy alkalmassá váljék a szülő szerepének ellátására, illetőleg annak minél teljesebb pótlására. Tegye lehetővé a gyermek számára, hogy szülői kapcsolatát átültethesse, átvigesse nevelőjére. Ezzel teremődik meg a nevelő és a gyermek kapcsolatának az a megfelelő atmoszférája, amelyben a nevelő kívánalmait tanítványa készséges örömmel hajtja végre. Ezt feltétel nélküli pszichés kontaktusnak nevezük.

A fentiek alapján a nevelőhatások a gyermek tudatán keresztül többféle válaszreakciókat eredményeznek. A legmagasabbrendű válasz az, ha a gyermek belső indításból működik együtt

a nevelőhatással. Ez azt jelenti, hogy a gyermekotthoni nevelő által nyújtott célok és követelmények a gyermekben először belsővé, azaz sajátjává válik. A külső nevelőhatások a tanulóknban belső indítóerőkké alakulnak.

A törvény feltárja a külső nevelőhatások és a belső fejlődési erők dialektikus egységét. E ponton ragadható meg a külsőnek belsővé való alakulása, az objektívnek szubjektívbe való átcsapása. A fejlődés közvetlen hajtóerői a belső ellentmondások, amelyek végső fokon a külső nevelőhatásból származnak. A gyermekotthonban felnövő gyermek elsősorban nevelőjétől kapja ezen nevelőhatásokat, egyben a pedagógus igen fontos szerepét is jelenti.

A gyermekotthoni nevelő csak akkor érhet el eredményt, ha megfelelő alapot talál a gyermek belső, egyéni és életkori adottságaiban. A nevelői hatás eredményességének feltétele az, hogy a társadalmilag szükséges célokból és tartalmakból azt és olyan színben lehet megvalósítani, amilyen az adott gyermekotthoni gyermek személyiségfejlődési sajátossága.

Előző fejezeteinkben kifejtettük a személyiség "önmozgásának" szerepét. E vonatkozásban ez olyan feladatot ró a nevelőre, hogy nyerje meg a gyermekeket a közös törekvések aktív együttműködésére, öntevékenységre. A nevelő tevékenységének legközpontibb fokmérője az, hogy a hatás a gyermekben milyen aktív együttműködést vált ki. A gyermekotthoni nevelő fontos feladata; úgy állítsa fel a célokat és követelményeket, hogy elérésükre a gyermekek is törekedjenek.

A gyermekotthoni pedagógus nevelői hatásfokát növeli,

ha mint a közösség szerves tagja, megbizottja, a gyermekközösségben meglévő hatástöbbletet felhasználva végzi munkáját. A nevelő részese a szélesebb körű társadalomnak is és a kis gyermekkollektívának is. Nevelői hatásfokát növeli ha mindkettő nevében lép fel.

A gyermeket nemcsak a nevelő hatásai érik. A gyermekotthoni gyermekben sokféle régi és új élmény él azok közül, amelyek károsították, vagy károsítják személyiségét. A hatások különböző értékűek, mélységűek, erejűek, irányuak, célzatuak. Helyes tehát a gyermekeket ért hatásrendszerekről beszélni. A gyermek ugyanakkor sajátos körülményrendszerben él, a volt károsító család, az iskola, a barátok, az órs, a nevelők közt. Megvan a saját személyisége, amelyen keresztül feldolgozza a hatásrendszereket, nevelési helyzetnek nevezük. A nevelőnek a hatásrendszerekben, körülményrendszerekben és egy konkrétan adott nevelési helyzetben igen sokrétű probléma-komplexum figyelembe vételével úgy kell motiválni a gyermeket, hogy személyiségét fejlesztve, gazdagítva, helyes irányba terelve mozgósítsa.

A gondozott gyermek "totális védelemre" szorul a gyermekotthonban. A nevelő azzal, hogy biztosítja a gyermek számára az otthon légkörét, tiszteli személyiségét, segíti tanulását, tanácsaival türelmesen, önfeláldozóan, szeretettel fejleszti személyiségét, megvédi a személyiségére káros hatásoktól. Betegség esetén óvja, gyógyíttatja. A nevelő a gyermek "jelenévé" "jövőjévé" és "sorsává" válik, anélkül, hogy megfosztaná őt önállóságától. A nevelő tehát egész személyiségével nevel.

A továbbiakban vizsgáljuk meg^a gyermekotthoni nevelő fontosabb tulajdonságait.

Elsőnek röviden vizsgáljuk meg Justné⁺ pedagógus személyiségtípusait. 1. Az aktív és művész jellegű a dottságokkal rendelkező pedagógus személyiség. 2. A passzív művész pedagógus. 3. Az aktív nem művész. 4. A passzív nem művész pedagógus személyiség. A szerző megjegyzi, hogy mindegyik változat reprezentálja a gyakori "tudós" típust is. Justné sajátos, tudományosan nem indokolt módon a művész és a nem művész típusokban látja a pedagóguspálya legjellemzőbb, legfontosabb ismertetőjét.

Justné által felvázolt pedagógus típusokat a szerző helyesen a tanulók közösségé szervezésének alkalmasságában vizsgálja. Nem érthetünk egyet abban, hogy a pedagógusban meglévő spontán, művészi vonzóerőben látja, ^{elősorban az alkalmasságát annak} amely közösségé szervezi a gyermekeket. Az álláspont központba helyezi a nevelő született spontán vonzóerőt és ezzel háttérbe szorítja a tudatos pedagógiai törekvések első számú lehetőségét. A nevelő - a szerző esetében - vagy rendelkezik a született művészi tulajdonságokkal, vagy nem és ez dönti el közösségi tevékenységének sorsát. A-nélkül, hogy tagadnánk az említett sajátosság fontosságát, mégis döntőbbnek látjuk, hogy a nevelő a társadalom megbízásából tudatos pedagógiai elvek segítségével a gyermekek közösségé szervezése közben alakítsa ki alkalmasságát a gyermekcsoportok vezetésére.

A szerző nem említi a pedagógus magasszintű szocialista eszmei elhivatottságát és meggyőződését, pedagógiai kulturáltságát. A tudást is, mint másodlagos jellemzőt említi csupán.

+ Justné Kéry Hetig: Az iskolai osztályközösség kialakítására ható tényezők. 56. lap, Akadémiai Kiadó, 1953.

Mielőtt a saját és a szakirodalomban ismert nevelői személyiségjellemzőket összefoglalnánk, beszélnünk kell arról, hogy vajon melyik lelki alkat a legalkalmasabb pedagógusnak, hisz Justné is erre próbál feleletet keresni. Részben ez az oka annak, hogy ~~sz~~ utkeresését hibás alapállásúnak kell tekinteni. Van-e külön nevelői típus? A pszichológusok erről sokfélét írtak. Szondi Lípót szerint az a jó nevelő, akiben az ő ösztön-tana szerint az önkitágító, önátadó ösztön erős. Spranger szerint a "szociális" típus a jó nevelő. Nézetünk szerint egyik temperamentum típus, vagy jellemtípusk sem nevezhető speciális nevelő típusnak. Az előző nézetek a statikus karakterológiai törekvések mellékhatásai. A mi személyiségfelfogásunkból az következik, hogy valamennyi személyiség szerkezetű emberből lehet jó nevelő. Ugyanis ahány személyiség, annyi nevelő egyéniség formálható. Egy nevelőtestület tagjai tehát sokszínű személyiségű emberek lesznek, amely csak előnyére szolgál a gyermekek közösséggé és személyiséggé formálásában.

A pedagógus személyiségének legfontosabb jellemzőit az alábbiakban fejtjük ki:

a/ Pedagógiai szeretet és nevelői hivatásérzet. Csak az a nevelő lesz képes tanítványait a kitűzött cél irányába vezetni, aki érdeklődéssel, lelkesedéssel végzi nevelői munkáját, aki szereti a gyermekeket, és meggyőződése, hogy minden normális gyermeket szocialista személyiséggé lehet fejleszteni, a személyiségzavarban "szenvedőket" is. Önmaga személyiségét állandóan fejlessze, legyen igényes önmagával szemben. Érezze megtisztelő felelősségét a gyermekek sorsáért. Tanítványai előtt mindenkor példakép lehessen. A gyermekotthoni nevelő sokat

emlegetett tulajdonsága a növendékek iránti megértés és szeretet. A megértés azt jelenti, hogy a nevelőnek bele kell tudnia élnie magát a növendékek lelki életébe, törekvéseibe stb. A gyermekszereteten a fejlődő tanulók iránti megbecsülést, vonzódást, tiszteletet, aggodást, cselekedeteik feletti örömet stb. mondjuk. A követelés, a szigor és a szeretet elválaszthatatlanul összetartoznak. A gyermekotthoni nevelő egyik legfontosabb tulajdonsága a gyermekek szeretetteljes megértése, személyiségük fejlődéséért való állandó tevékenysége.

b/ Eszmei-politikai fejlettség. Gyermekotthonaink egyik leglényegesebb feladata a tanulók szocialista, dialektikus-materialista világnézetének megalapozása. A nevelőnek fejlett, tudományos marxista-leninista világnézettel kell rendelkeznie. A szocialista társadalmi élet meggyőző, lelkes tolmácsolója legyen a gyermekotthonban. Társadalmi tevékenysége főleg abban nyilvánuljon meg, hogy a gyermekotthon növendékeit szocialista közösségbe szervezi, bemutatja életünk fejlődésének eredményeit és rendszeresen kiveszi részét az uttörőmozgalom munkájából. Csak eszmeiségtől áthatott ember tud nevelni, akiben erős a meggyőződés.

c/ Sokoldalú képzettség, magasszintű általános műveltség. A nevelőtanárnak szaktárgya ismeretén túl széleskörű tájékozottságu embernek kell lennie. Általános- és középiskolás szinten valamennyi tantárgyban tudjon segítséget nyújtani tanítványainak. Ezen kívül értsen valamilyen szakköri munkához is, pl. fotózás, főzés, kézimunka, motorszerelés stb. Szaktárgya irodalmában állandóan tájékozódjék, kísérelje figyelemmel a folyóiratokat, a napi sajtót, a rádiót és a televíziót. Az

utóbbiak állandó alkalmas indítást szolgáltatnak beszélgetések kezdeményezésére.

d/ Pedagógiai és módszertani felkészültség. A gyermekotthon nevelőjének olyan elméleti és gyakorlati pedagógiai, pszichológiai ismeretekkel kell rendelkeznie, amely birtokában képessé válik a gyermekotthoni növendékek korrigációs nevelésére is. Pedagógiai, pszichológiai ismereteit állandóan gyarapítsa, hogy újabb és újabb személyiségzavarban élő gyermekeket kollektív és egyéni terápiában tudjon részesíteni. A nevelőnek, hogy a nevelőhatás "hatásos" tolmácsolója lehessen, legyen megfelelő "közlőképessége". E megállapítás általában is igaz, mert a nevelő szerepe a társadalomban "közvetítés". A gyermekotthonban ez méginkább igaz, mert a környezet eszméit és követeléseit teljesen ők közvetítik a növendékek felé. E feladatnak olyan nevelő tud eleget tenni, aki "beleélőképes", aki meg tudja érteni és szeretni a családból kiszakadt, károsított gyermeket. A megértést és szeretetet meg kell tisztitanunk bizonyos hibás szentimentális maradványoktól. A közvetítés jelenti egyrészt a tudás átadásának képességét, a jó előadásmódot. A közlőképesség más vonatkozásban az érzelmek és az akarat kifejezését és kisugárzását is jelenti. Ezt a hatást a gyermekotthoni nevelők tudatosan is ismerjék és ennek megfelelően alakítsák önmagukat.

A nevelő módszereit, eszközeit színes, változatos formában, a legeélirányosabban kell használnia. Ilyen eszközök: természeti tárgyak bemutatása, összefüggések észrevéttetése, emberi létesítmények ismertetése stb. Ezen eszközök megfelelő nevelési célok szolgálatába való állításával sajátos feladatokat is meg kell oldania a nevelőnek. Ugyanis számos tényanyagot kell be-

mutatnia a gyermekeknek, amelyeket a családban élő gyermekek spontán módon megszereznek, amelyekben a gyermekotthoni gyermekek nem részesülnek.

A nevelőotthoni nevelő a nevelési módszerek művészi alkalmazója legyen. E módszerek leggyakoribb formái: meggyőzés /példa, eszménykép, bírálat, önbírálat, etikai beszélgetés, előadás, vita, beszámoló, ankét stb./, gyakorlás /szoktatás/, követelés /serkentés, kényszerítés, gátlás/.

A gyermekotthoni nevelő a gyermek egyéniségét messzemenően tartsa tiszteletben. A siker titka éppen abban van, hogy a nevelő milyen módon közeledik a gyermekekhez. Hogy a nevelő igazi pedagógus legyen, őszintén szeretnie kell a gyermekeket és becsülnie kell a gyermekek egyéniségét. A szocialista gyermekotthoni nevelő személyiségének lényeges vonása a szereteten alapuló pedagógiai tapintat, amely a szocialista humanizmusra épül és jellemzője a nevelő egész erkölcsi magatartásának. Nevelői tapintaton a helyes cselekvés iránti érzéket értjük, azt a jártasságot, amely által a másokkal való érintkezésben mindig megtaláljuk a helyes eljárást a különböző pedagógiai szituációk megoldására. A pedagógiai tapintat megkönnyíti a nevelő számára a tanítványokkal való helyes kapcsolat kialakítását. A helyes bánásmód kialakításához és a tanulói személyiség korrigációs fejlesztéséhez elengedhetetlenül szükséges a gyermekek sokoldalú megismerése.

2. Az egyéni bánásmód néhány pszichológiai problémája a gyermekotthonban

Elsőnek értelmezni kívánjuk a bánásmód és a foglalkozás

különbségét - mivel ez a gyermekotthoni nevelők szemléletében eléggé tisztázatlan - és összekapcsoltságát. Egyéni bánásmódon az általános pedagógiából származó normatív, szintén általános alapelvet értünk, amely fontos meghatározó szerepet játszi a pedagógus tevékenységében és gyermekhez való viszonyában. Egyéni foglalkozás alatt, az egyéni bánásmód általános elvének egy-egy megvalósulási módját értjük. Az eddigi fejtegetésből következik, hogy a kettő elválaszthatatlanul össze is kapcsolódik. Az egyéni bánásmód elvei meghatározzák az egyéni foglalkozás konkrét eseteit vagy rendszerét. Az egyéni foglalkozások hatással vannak a bánásmód elveinek kialakulásában.

A gyermekek közösségben közösségi emberré nevelése nem zárja ki, sőt feltételezi a tanulókkal való egyéni foglalkozást. A pedagógus minden esetben mint a közösség tagja lép fel, és természetesen a gyermek személyiségének fejlesztésére törekszik. A tanulókkal való egyéni bánásmód a gyermekotthonban több formában valósul meg. Egyik forma az önkormányzati tevékenységen keresztül válik lehetővé, amikor minden gyermek résztvesz a közösség munkájában, a kollektiva minden gyermek tevékenységét értékeli, megdicséri, elmarasztalja, tanácsokkal látja el. A gyermekotthonban a nevelőnek még jobban figyelembe kell vennie a közösségen keresztül az egyénre ható tevékenységi formákban az egyes gyermekek pszichés zavarait. Ennek figyelembe vételével kell megterveznie az egyéni foglalkozást. A nevelő minden esetben úgy lép fel mint a közösség, a társadalom tagja és megbízottja. A közvetlen nevelő-gyermek kapcsolatot az is szükségessé teszi, hogy ezek a gyermekek szülők nélkül nevelődnek, sőt mindegyik más-más lelki zavarral küszködik. A körül-

mények szükségessé teszik, hogy a nevelő a gyermekekkel életkoruk igényeinek megfelelően rendszeresen visszatérő időszakokban egyénileg is foglalkozzék. ^{gyermek} Kisiskolás korban pl. naponként, óvodáskorban 3-4 naponként, kisiskoláskorban legalább hetenként, felsőtagozatos korban kb. kéthetenként szükségük van a gyermekeknek a nevelővel való személyes egyéni találkozásra, külön foglalkozásra, hogy személyiségüket megfelelően tovább tudja építeni és ezzel önnevelésüket is biztosíthatja.

A nevelő-gyermek kapcsolatnak, a foglalkozásnak életkoronként más és más a tartalma és formája. A kisgyermek-és óvodáskorban még csak azt igényli, hogy a nevelő vagy a gyermekfelügyelő naponként játszon vele, hogy séta közben megfoghassa a nevelő kezét, hogy időnként megsimogassák a haját, hogy esténként néha mesét mondjanak, a nevelő ültesse ölébe, hogy néhány percet a felnőtt csak vele törődjön, érezhesse, hogy a felnőtt számára most ő a legfontosabb. Az egyéni foglalkozás ezen életszakaszban szeretetteljes gondoskodásban, törődésben, szükségletei kielégítésében, ismeretei gyarapításában stb.-ben jelölhető meg.

Kisiskoláskorban az egyéni foglalkozások mélyebb emberi tartalmat igényelnek /bár megtaláljuk a külső jellegű igényeket is/. Ilyenek: közös játék, beszélgetés a gyermeket érdeklő témáról, pl. lepkékről, virágokról, törpékről, gépekről, vadászkalandokról, utleírásokról stb./ ezek a közvetett kontaktustartás módjai. Továbbá beszélgetés a gyermekek életéről, tanulmányairól, barátairól, testvéreiről, egy-egy konkrét esetről, ami az adott gyermeket az utóbbi időben érdekli, céljairól, elképzeléseiről, gondolatairól, amelyek legtöbbet foglalkoztatják,

szüleikről, a helyes beszédről, viselkedésről stb. Ezen találkozások lehetnek közvetlen tanácsadások, de lehetségesek közvetett igényü kapcsolattartások is. Pl. az udvaron vagy a folyosón, ahol a nevelő találkozik a gyermekekkel beszélgetést, csoportos tanácskozást, esetleg játékot kezdeményeznek stb. Ezen találkozások szubjektív hatása többszörösen felfokozhatja a gyermekek önbecsülését, küzdését és hibáikkal szembeni harckukat.

Serdülőkorban a nevelő-gyermek kapcsolatra ritkábban van szükség, de mélyebb emberi problémákat kell megbeszélniük. Pl. fiuk-lányok kapcsolata, az első szerelem, az ember származása, pályaérdeklődés, miért van állami gondozásban stb.

A nevelő-gyermek kapcsolat legtöbbször beszélgetés formájában realizálódik. A gyermek mindig érezze spontánnak e találkozásokat és beszélgetéseket. Lehetséges, hogy beszélgetéseik hónapokon keresztül is folytatódnak valamilyen, a gyermeket érintő kérdésben kicserélik gondolataikat. A beszélgetés minden esetben mély nevelői tapintatot igényel. Az egyéni foglalkozás módszere lehet könyv olvastatása, film, televízióadás megbeszélése. Betegség esetén a nevelő meglátogatja a gyermeket, továbbá amikor a gyermek bajban van, a nevelő minden körülmények között legyen segítségére. Olyan emberi kapcsolatba kell kialakulni, amely alkalmas a pszichés zavarok megváltoztatására és a gyermek személyiségének irányítására.

A nevelő-gyermek találkozókra a gyermekeknek szükségük van és ha ezt megkapják, személyiségzavaruk gyorsabban oldódik fel, személyiségük biztonságosabbá válik és belső ellentétes motivumaik harcában a közösségi követelmények gyakran kerülnek

előtérbe. A gyermeknek gyakran szüksége van a felnőttek tanácsára, különösen azokéra, akikben bizik. A gyermek sikerei esetén a nevelő elismerő szavai aktivizáló hatásúak. Ilyen módszer még a biztatás, a serkentés, a meggyőzés stb. Ha lehetséges, a nevelő legalább egy alkalommal hívja meg növendékeit lakására és ott beszélgessen el velük életük céljáról, terveikről. /Ugyanis lehetséges, hogy a gyermekek egy része még egyáltalán nem látott családiában berendezett lakást./ Az egyéni beszélgetésekből ugyanakkor a gyermekek legbensőbb sajátosságait is kideríthetjük és ezek újabb lehetőséget adnak számunkra személyiségük sokirányú fejlesztéséhez. Elítéljük azt a gyakorlatot, hogy a gyermekekkel csak akkor foglalkoznak, amikor hibát követtek el. Az egyéni bánásmód tehát segíti a tanulók mélyebb megismerését, közvetlen és közvetett segítséget ad személyiségük sokoldalú fejlesztéséhez. A tanulókkal való egyéni foglalkozás körébe tartozik a tanulmányi anyag számonkérése, a korrepetálás, a szakkörben való foglalkoztatás, a gyermek olvasó emberré nevelése, önképzésre szoktatása stb.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a gyermekotthoni növendékekkel való egyéni foglalkozás néhány sajátosabb lehetőségét:

Egyéni-és csoport játék, mint pszichoterápia. Alkalmas diagnózisok kiegészítésére is, de ugyanakkor kiváló lehetőségeket teremt a személyiségzavarban "szenvedő" gyermekek konfliktusainak tevékenységben történő feloldására is. A játékban a gyermeki személyiség valamennyi területét tevékenykedtetjük; a mozgástól, az érzelmen keresztül a személyiségük tulajdonságáig. Mindezeket olyan komplex élményszituációban éli át a gyermek, amely a megismerés egyik legalkalmasabb formája lehet. A neve-

lőnek ismernie kell azon játékokat, amelyekben az adott életkoru gyermek legjobban beleéli magát és amelyek legalkalmasabbak diagnosztikai célok felhasználására. Ugyanis minden játékban más és más személyiségtulajdonságok kapnak hangsúlyt. Az adott helyzetben történő magatartás tehát fontos lehet a nevelő számára. Ugyanezt mondhatjuk terápiai célokra történő felhasználásá esetére is. A nevelőnek természetesen ugy is ismernie kell a játékokat, hogy az adott személyiségzavarban "szenvedő" gyermekeknek melyek ajánlhatók. A játék a legkiválóbban alkalmas arra, hogy minden erőszakoltság nélkül - játékos tevékenységen keresztül - rendezzük a tanulói személyiséget.

A játéknak jelentős szerepe van az érző és a mozgató szervek koordinációjának begyakorlásában. Továbbá a játéknak lényeges eleme a mozgási szervek differenciálása.

A játéknak pszichológiai hatása a legjelentősebb. A játékoszó gyermek nemcsak izmait működteti, hanem szellemi képességeit is állandóan "munkában" tartja, az érzelmek egész áradata lepi el, törekszik bizonyos cél /vágy/ elérésére /tehát akar is/.

A gyermek játéka közben bőven szerez ismereteket, miközben játékszerével bibelődik, vagy amikor játékot szerkeszt.

A játékba merült gyermek tele van örömmel, a szabad tevékenység felelő érzésével és "gondtalanságával". A játéktevékenységhez kapcsolódó érzelmek kétféleképpen keletkeznek: egyrészt a törekvés érvényesülése által, másrészt a megismerés által.

A játéktevékenységnek az akarat kiművelésében is nagy szerepe van. A játéktevékenység akaratkialakító szerepe a tevékenység akarásában, a célgondolat kialakításában nyilvánul meg. Továbbá a szabályok megtartásában, a kitartó célratörésben, mások

legyőzésében. A játéktevékenységben megmutatkozik a gyermek igen sok személyi vonása: viselkedésmódja, engedelmissége, képessége, jelleme, irányultsága stb.

A játék a gyermek életében már igen korán kialakítja a kollektív érzést. Minden közösségnek szokásai, törvényei vannak, amit az oda belépőnek be kell tartania. A játékon keresztül "nő bele" a gyermek a szokások, a törvények "birodalmába" és tanul meg együtt élni, együtt örülni társaival, megosztózni, együtt érezni velük és segíteni nekik stb.

A gyermek játékába vegyül esztétikai érzék is. Maguk a játékok is, a játékeszközök is esztétikai érzéküket fejlesztik.

b/ A munka pszichoterápiái felhasználása. A személyiségzavarban "szenvédő" gyermekekkel való egyéni foglalkozás egyik igen fontos eszköze a munkaterápia. A munkaterápia fontosságát és eredményességét jelzi az a tény is, hogy intenzív alkalmazására több országban /Szovjetunióban/ rendelet kötelezi az idegrendszert. A munka, mint produktív tevékenység sajátosan az emberre jellemző és kedvező körülmények között komoly megelőző és személyiségrendező /"gyógyító"/ hatása van. A helyesen vezetett és megválasztott munka az idegrendszeri tevékenység korrigálását segíti kialakítani. A személyiségzavaroknak megfelelően kell megválasztani a munkát. Tapasztalataink szerint a megfelelően előkészített, az életkornak megfelelő szervezett munka a legreménytelenebbnek látszó züllött gyermek pszichikumában is megteremti a korrigációs lehetőségeket. Jól ismert az a tapasztalat, hogy a neurotikus gyermek munkaterápia hatására türelmesebbé, kiegyensúlyozottabbá lesz, a gátolt aktívabbá, a kudarcélménnyel küszködő számára életörömet jelent, stb.

A gyermekotthon feladata, hogy megfelelő munkalehetőségeket és feltételeket teremtsen. Ilyen alkalmak pl. az ifjúsági tsz., a kertészkedés, a szakköri- és műhelymunka és a különböző szakkörök.

A munka motivációkat indít el. Megkülönböztetünk külső és belső motivációkat. A motiváció az értelmi fejlődésnek egy része, amely a gyermeknél aktivan vagy látensen jelentkezik. A hiperaktív gyermeknél túlzott e motiváció, míg inaktív, indítékszegénynél a motiváció nagy része látens marad. Az elsivárosodott, közönyös, züllött gyermekeknél sem beszélhetünk a motiváció teljes hiányáról, hanem csak mély latenciáról.

YA munkaterápia alapján mutatkozó első javulás az, amikor a gyermek már nem helyezkedik szembe a kívülről jövő ösztönzéssel, sőt ennek hatására szívesen vállalja a tevékenységet. A javulás következő fokozata, amikor a külső ösztönzés belső motívummá, törekvéssé lesz. Munka közben és végén a gyermekben az önmagával, munkájával és ebből a dódóan környezetével való megelégedettség érzése keletkezik. A csökkent értékűek, a hiányos önbizalmúak fokozzák erőfeszítéseiket és a siker fontos érzését átélve egész személyiségük újrendezését segítik elő. A munka utáni sikerélmény kialakítja a személyis fontosság érzését. A munkacsoportban való részvétel lehetővé teszi, hogy felismerje munkáját, és megtanulja értékelni. A közösség az egyénre ilyen vonatkozásban is motiváló hatással van. A közös célnak, a közös szükségletnek, a közös munkának nagy aktiváló hatása van. Többek között kialakítja a nemes versengést, az egymásra utaltság érzését, egymás munkájának tiszteletét. A közösségi

érzés kialakulása út a személyiség egyensúlyozni tudása és a tulajdonságok rendeződése felé.

A tanulókkal való bánásmód és foglalkozás fontos feltétele a tanulói személyiség megismerése és nevelése.

A szocialista gyermekotthon nevelőjének egyik legfőbb feladata az intézetbe érkező, az ott élő gyermekek - állandóan fejlődő - aktuális személyiségének megismerése, hogy a leghatékonyabb nevelési eszközöket, módszereket tudja alkalmazni korrigálásuk és adottságaik maximális kiformalása érdekében. A tanulói személyiség folyamatos megismerése tehát nem öncélú tevékenység, hanem a tervszerű nevelőmunka egyik igen fontos alap-eleme.

A tanulói személyiség megismerését az alábbiak teszik szükségessé: a/ Az aktuális személyiségzavar pontos és oknyomozó feltárása, b/ az adott gyermekek pszichés sajátosságainak megismerése alapján válik lehetővé a tudatos korrigációs nevelés, c/ képességeik, érdeklődésük, irányultságuk maximális fejlesztése, d/ valamennyi gyermek egyéni megközelítése, e/ életkori sajátosságaik feltárása és figyelembe vétele, f/ megfelelő pályairányítás, g/ a nevelés tervszerűvé és céltudatossá tételé.

A továbbiakban szükséges még néhány fontosabb elvi probléma kifejtése:

a/ A gyermek személyiségének sajátosságai tevékenységükben alakulnak ki és ebben is nyilvánulnak meg. Ebből adódóan tevékenységükben, cselekedeteikben, tetteikben, magatartásukban, tanulásukban, játékaikban, feleletükben, önkiszolgálásukban,

önkormányzati tevékenységükben stb. elemzése közben ismerjük meg a gyermekeket.

b/ A tanulók személyiségének elemzése közben gondot kell fordítanunk egyensúlyvesztettségük, hibás magatartásuk belső motivumaiknak oknyomozó feltárására. E differenciált megismerés mutatja meg a személyiség irányultságát, fejlődésének múltban gyökerező indítékait.

c/ Az egyes tanulók megismerése soha nem történhet külön elszigetelt körülmények között. Mindig természetes helyzetben, közösségi tevékenység közben /tanulósobai foglalkozás, játék közben, hálósobában, játékszobában, társaival való kapcsolat közben stb./.

d/ A gyermeket személyisége fejlődése közben folyamatosan figyeljük meg. Ugyanis a személyiség soha nem mozdulatlan. A mozgás közben feltárható és jellemző összefüggéseket kell megismernünk. Természetes, hogy bizonyos állandóság is megragadható az egyes minőségi ugrások közti szakaszokban. Továbbá meg kell ismernünk az egyes életkori szakaszok adott gyermekekre jellemző sajátosságait.

e/ A tanulói személyiség megismerése eszköz abban, hogy a gyermek jó tulajdonságaira támaszkodva megtervezhessük benne személyiségének legelőnyösebb sajátosságait. E gondolatok nem zárnak ki más fontos elvi vizsgáladási szempontokat.

f/ A megismerés hosszabb ideig tartó kollektív /nevelőtestület/ munka eredménye lehet.

g/ A tanulói személyiség megismerése eszköz a tudatos nevelőmunka szolgálatában.

A tanulói személyiség megismerésének folyamatához ismer-

tetünk néhány gondolatébresztő szempontot:[†]

A/ Általános adatok a családról:

- a/ A gyermek neve, születése.
- b/ A családtagok száma és megoszlása /nagyszülők, szülők, gyermekek/.
- c/ A szülők foglalkozása, jövedelme, szociális körülményei /lakás, berendezés stb./.
- d/ A család beilleszkedése a lakóház, a rokonság, az ismerősök, az utca, a munkahely és az egész társadalom közösségébe.

B/ A gyermek testi, egészségi és idegrendszeri állapotának adatai:

- a/ Testi, idegrendszeri fejlődésében mutatkoztak-e eltérések a normálistól?
- b/ Pszichés fejlődésére kiható szervi betegségei.
- c/ Jelenlegi testi, idegrendszeri, egészségi fejlettségének jellemzői.
- d/ Közvetlen és távolabbi fejlesztési tennivalók.

C/ A család nevelő tevékenységének jellemzői:

- a/ Ismernünk kell volt családja életrendjét, amelyben feltételes reflexei, dinamikus sztereotípiái kialakultak.
- b/ Kik és hogyan foglalkoztak a gyermekkel? Hogyan

[†] Az ismertetett szempontok szerint végeztük a tanulók megismerését az "Ifju Gárda" Ifjusági városban /Szeged/ 1963-1965-ig. A szempontok elaprózottsága több nehézséget okozott, de helyes szemléletalkitással áthidaltuk a megakadást.

emlékszik ezekre a családtagokra?

c/ Tudnunk kell a gyermek volt családja kulturális színvonalának fontosabb jellemzőit /műveltségük, beszédjük, érzelmi életük stb./.

d/ Volt családjában a közösség szervezettsége, munkamegosztása. Volt-e szabadideje és mire használta?

e/ A család ideáljai, eszményei, törekvései, világnézete, beállítódása. Leggyakrabban használt nevelési módszerei.

f/ A családi élet felbomlásának okai. A gyermeket ért traumatikus ártalmak feltárása.

g/ A gyermek jelenlegi családi, gyermekotthonon kívüli kapcsolatai.

h/ Tennivalók a családi kapcsolatok fenntartása, esetleg megszüntetése érdekében.

D/ Értelmi képességeinek fejlettsége:

a/ Szellemi fejlettségének színvonala, a visszamaradás körülményei és mértéke.

b/ Egyéb képességeinek jellemző vonásai: olvasás, számolás, rajzolás, beszéd, figyelem, megfigyelése, emlékezetének jellege, képzeletének, gondolkodásának, problémafelismerő és megoldó képessége. A megismerő folyamatok és tulajdonságok visszamaradottsága vagy más jellegű értelmi zavarok.

c/ Tanulmányi- és munkateljesítménye. Mi okozza számára a legnagyobb nehézséget? Mennyit tanult és hogyan? A lecke-felmondás színvonala? A kötelező tanulmányi anyag érdemjegye a gyermekotthonban és az iskolában. /Esetleges különbség./ Osztályzatai, miből javított és miből rontott? Szakköri, politech-

nikai tevékenységének értékelése. Tanuláshoz és munkához való viszonya. Részvétele az önkiszolgálásban. Tanulmányi- és munkateljesítményi zavarok és azok okai.

d/ Konkrét és jövőbeli tennivalók, tevékenységi formák.

E/ Tevékenységének idegrendszeri típusa és

érzelmi vonásai:

a/ Megközelítően megállapítjuk idegrendszeri típusának domináló jellegét.

b/ Emócionális és magasabbrendű /intellektuális, morális, esztétikai/ érzelmeinek jellemző tulajdonságai, ragaszkodása, hűsége, szeretőképessége, egyensulya vagy ezek zavarai. Hangulatuk, kedélyállapotuk, indulataik, szenvedélyeik szerepe cselekvéseikben és viselkedéseikben. Érzelmi és intellektuális együttathatások jellemzése. Boldogság érzése. Érzelmeinek erőssége, mélysége, tartóssága és állhatatossága.

c/ Konkrét és perspektivikus tevékenységi formák.

F/ Jellemfejlődése:

a/ Általános jellemtulajdonságainak megnyilvánulásai tevékenységében /az akarat kitartása, küzdőképessége, állhatatossága/, becsületessége, igazmondása stb. Az általános jellemtulajdonságok zavarainak megnyilvánulásai, tennivalók a helyes irányú fejlődés érdekében.

b/ A gyermek kapcsolódása a közösség tagjaihoz, részvétele a közösség munkájában. Kikkel barátkozik? Uttörő vagy KISz-munkában végzett tevékenysége. Viselkedésének jellemzői társaival, szüleivel, tanáraival. Elősegíti-e az osztály, a csoport közösséggé fejlődését /aktív, passzív, romboló/?

Fegyelme, önfegyelme. Együttérzése közössége tagjaival, összetartozási érzése. Kikkel és miért barátkozik? Ragaszkodása, szeretete társaival szemben. A közösséghez tartozás belső motivumai. A közösséghez való alkalmazkodás zavarai.

c/ Önmagához való viszonya, felfogása önmagáról, életcélja, önértékelése. Önérzése, beképzeltsége, szerénysége, félszogsége, önértékcsökkenésének kihatásai, egoizmusa, preneurózisos személyiségjellemzői. Belső motivumai. Becsvágya, küzdőképessége, önfeláldozása, türeklépessége. Mint önmagát irányító rendszer jellemzői. Életrendje és más egyéni tulajdonságai.

d/ Viszonya a tanuláshoz és munkához. Öntevékenysége: alkotó, reproduktív, lelkes, lusta stb.

e/ Konkrét és perspektivikus tennivalók, tevékenységi formák.

G/ Személyiségének irányultsága:

Életcélja, érdeklődésének területei, tartóssága, mélysége és változékonysága. Emberi ideáljai, példaképei és eszményei. Élettörekvései. Világnézete, filozófiai felfogása. Képességeinek és más tulajdonságainak tendenciái. Fogékonysága az új iránt. Irányultságának zavarai.

Konkrét és perspektivikus tevékenységi formák.

A tanulói személyiség megismerésének alkalmai

a/ Viselkedését a gyermekotthon napirendjének teljesítése közben ismerjük meg. Pl. játék, tanulás, szakkör, kirándulás, étkezés, versenyek, ünnepélyek, szülői látogatások stb.

b/ Iskolai teljesítménye és viselkedése.

c/ Egyéni és csoportos foglalkozások közben. Megjegyezzük, hogy a gyermek sokoldalú megismerése csak komplex területeken az egész nevelőtestület kollektív megfigyelésének eredménye lehet.

Az "Ifju Gárda" Ifjusági Városban végzett kísérletünk alapján ismertetünk két személyiségrajz-részletet. /A kísérlet során a személyiségrajz formai kivitelezésében két ^{megoldás} ~~forma~~ alakult ki. Ezt mutatjuk itt be./

Cs.Sz. Ilona anamnéziséből megtudjuk, hogy 1949-ben született, 3 éves korában édesanyja meghalt. Ádesapja már anyja életében iszákos volt. Az apa elüldözte lányait hazulról azzal, hogy nem gondoskodott róluk, éhezettette és csavargásra kényszerítette őket. Állami gondozás után nevelőszülőkhöz helyezték /1956/. Nevelőszülei kanászok voltak. Az első időben jól bántak vele, később durván bántalmazták, kora hajnaltól késő estig dolgoztatták. Nem szerették, I.-t csak hideg számításból tartották. Gyermekvédőtől kapott ruháit is elszedték tőle. Ha ritkán pénzt vagy ruhát kért, durván szidták elhunyt édesanyját és "boros butykos"-nak nevezett apját. A gyulai, majd a főti és végül a szegedi gyermekotthonba került. Jelenleg másodéves varró-ipari tanuló. Három testvérével tart levelező kapcsolatot.

Testi idegrendszeri, egészségi állapota: A család primitívsege és teljes rendezetlensége miatt előéletéből semmi adat nem áll rendelkezésünkre. Jelenleg korának megfelelő fejlettségű és egészséges. Tulzott ingerlékeny, idegileg megviseltnek látszik. Nyugtalan, viselkedése néha "érthetetlen" a közvetlen körülményektől teljesen elütő.

Feladat: Megfigyelések alapján tisztázni a zaklatottság kiváltó pszichés okait. Továbbá beszélgetéses alapon is meg kell tudni konfliktus-élményeit és ennek megfelelően eljárni. Ujabb tapasztalat: ~~Itt~~ sokat foglalkoztatja multja. Az anyai szeretet, a családi élet hiányába nem tud belenyugodni. Végül tulságosan felzaklatja egy emlék: amikor nevelőszüleitől eljött a "néni" e szavakkal búcsuzott tőle: "légy átkozott, amíg csak élsz, soha ne tudj megnyugodni." Szükséges, hogy időnként "kibeszélje" magát. Ujabb feladat: barátnőt kell keresni. - Megállapítottuk, hogy pszichésen kezelhető, semmiféle idegrendszeri elváltozás nincs.

Értelmi képességeinek fejlettsége: A szülői és nevelőszülői környezet egyöntetűen ingerszegény volt. Alsótagozatos korában kétszer megbukott. Tanulmányait a gyulai gyermekotthonban kezdte meg rendszeresen. Súlyos visszamaradásokat kellett volna pótolnia. Ez nem sikerült teljesen. Túrelmetlen a tanulásban, kedvetlenül csinálja. Saját bevallása szerint soha nem szeretett tanulni. Gyengén olvas, még gyengébben számol, a négy alapműveletet sem tudja pontosan. Jelenlegi tanulmányi eredménye 2,2. Szakmáját szereti, jó motivációs alap. Mechanikusan tanul, figyelme könnyen elterelődik, lényeglátása feltűnően gyenge.

Feladatok: Szépirodalmi leányregényeket megszerettetni vele és naponként 1 órát olvastatni. /A könyveket sikerült vele megszerettetni, ezzel olvasása egy fél év alatt kifejlődött./ Kétnaponként fél órát számoltatjuk. /Az alapműveleteket készséggé alakítottuk, újabb számtani tanulmányait továbbra sem érti./ A helyes tanulás módszereivel megismertetjük, majd a lényegkiemelésre térünk át.

Temperamentuma és érzelmi élete: Kissé neuraszténiásan túlérzékeny, könnyen sir, a szangvinikus és a melankólikus típusok keveréke található benne. Érzelmi életére igen nagy hatást gyakorol még ma is előélete. Időszakosan környezete alig tudja befolyásolni. Ilyenkor emocionális rögzülései határozzák meg viselkedését, aki kiszámíthatatlan. Időszakosan makacs, vélt sérelmei esetében védekező álláspontra helyezkedik. A sikertelenség elcsüggeszti. Érzelmileg testvéréhez kapcsolódik, aki nem sokat törődik vele. Szereti szakmáját, az ott végzett munka örömet okoz számára.

Társait általában megbecsüli, de időszakosan megbántja őket. Igazi barátnője nincs.

Erkölcsei érzelmei jól fejlettek, kissé előítéletektől gátolt. Örül a szép ruhának, szeret csinosan öltözködni.

Feladat: J.M. szívesen barátkozna vele. Mindketten örülnének, ha barátnők lennének.

Időszakosan meghallgatjuk érzelmi problémáit, ha elmondja egyensúlya máris rendeződik. Az egyensúlyozni tudásra, önuralomra adunk tanácsot. Előretekintésre kell hangolni azzal is, hogy a jövőről beszélünk vele. Hangulati "zavarait" megbeszéljük vele. Kiszámíthatatlan, rapszódikus viselkedéséről leszoktatjuk, a hálószoba tagjait is beszervezzük e munkába. Makacsság esetén egyelőre magára hagyjuk. Testvérét elhívjuk az otthonba és megkérjük kéthetenkénti levélírással. Színházba visszük két alkalommal.

Jellemfejlődés: Akarata fejlett, bár néha felnőtt jelenlétére van szüksége, különben állhatatlan. Igazmondo, néha

multjával kapcsolatosan konfabulál. Szívesen vesz részt a KISz-munkában. Családvezető helyettesnek választottuk, de visszaélt a helyzetével. Időszakosan durván beszél. E problémát pontosan elemezni! Néha hangadó, de hibás irányban. Erős a kollektivitási érzése.

Önértékelésében ingadozó, hol túl szerény, hol öntelt. Néha becsvágyó. Munkában pontos, nagyszerű tűrőképessége van. Életrendje, életvezetése kialakulatlan.

Feladat: Új megbízást kap: varrónő-társaival foglalkozik, segít nekik, irányítja őket gyakorlati foglalkozás közben. Viselkedésükért is ő a felelős. Beszélgetünk vele önismeretéről és önértékeléséről.

Irányultsága: Szakmára történő beállítódása, érdeklődése helyes irányba történt. Világnézetében az alapkérdéseket materialista módon látja. Nem lát biztos ideált maga előtt, eszményei kialakulatlanok, zavarosak. Életrendje kialakulatlan, nincs elképzelése jövőjéről.

Feladat: Támaszkodva már kialakult szakmai érdeklődésére erősítjük benne jövőbeli elképzeléseit és terveit. Tovább kell fejleszteni olvasottságát, hogy előkészítsük az eszményekről való beszélgetés feltételeit. Beiratjuk a városi könyvtárba.

Továbbá bemutatjuk H. V. személyiségrajzának néhány részletét /II. éves ipari tanuló leány/.

Anamnéziséből: Szülei korán meghaltak, nagybátyja örökbe fogadta - ekkor 8 éves volt -, de nem érezte otthonának új családját. Nevelőapja alkoholista, nevelőanyja pedig idegbeteg volt. V. 9-10 éves korában már csavargóvá lett, néha napokra

is elment hazulról. Ezek után egyik testvére vette pártfogásába, de ott még tovább mélyült a gyermek válsága, amely elindult anyja halálakor. 12 éves korában súlyos erkölcsi ártalmazottság miatt vették állami gondozásba.

Testi, egészségi és idegrendszeri állapota. Gyermekkorára visszamenő adatok nem állnak rendelkezésre. 1964-ben idegösszeroppanással kórházban volt. Feltehető ok erkölcsi gátlástalanságára való rádőbbenés. Jelenlegi egészségi állapota kielégítő, jól fejlett, idegállapota időszakosan eltér a szokottól. Tulzottan ingerlékeny, és nyugtalan. Rosszul alszik.

Értelmi képességeinek fejlettsége: Tanulmányi tekintetben életkora, fejlettségi szintjétől lemaradt. Gyengén olvas és még gyengébben számol. Figyelmét könnyen és gyorsan tudja a tárgyakra irányítani, de rövid ideig tud koncentrálni. A jelenségeket felületesen figyeli meg. Ebből adódóan emlékezetében is a felszíni elemek ragadnak meg. Bevésése gyors, ismétlésre nem fordít kellő időt, bár megtartó képessége is jó. A jelenségeket gyorsan felidézi csak pontatlanul. Gondolkodásában a képszerű, szemléletesség uralkodik még ma is. Az eseményszerű tantárgyakat gyorsan megjegyzi, csoportjá-

Feladat, tevékenységi forma. Kosárlabda sportkörbe jár. Naponként egy órát sétál az intézet parkjában és állatokat etet. Ideggondozói diagnózis: neuropátia.

Megfigyeléseink: zaklatottsága felfokozódik meteorológiai frontátvonulások és egyéb konfliktusok esetében.

Feladat, tevékenységi forma: Ifjúsági leányregényeket megismertettük és megszerettettük vele. A mogyoró c. regényt ismerteti csoportközösségében. Három hónap elteltével sikerült olvasóvá tenni. Néhány hónap után egy olvasóankéton egy hősről kellett beszámolnia. A hős alakulása, formálása az elvonatkoztatott lényeglátó gondolkodásra készítette. "Egyszer vagyunk fiatalok" c. regény lényegesebb összefüggések szerinti ismertetésére vállalko-

ban a leggyorsabban megtanulja leckéjét. A jelenségek fogalmi kapcsolatainak feltárásában gyenge, nincs is hozzá türelme. Absztrakciós képessége fejletlen. Gondolkodásának átfogó ereje gyenge, visszamaradott, kritikus, de nem alapos.

Idegrendszeri típusa, érzelmei:

Érzelmei hirtelen keletkeznek, nagy erőt érnek el, konfliktus esetén, hiszteroid reakciókba csapnak át.

Könnyen megszeretteti magát, ő is gyorsan kapcsolódik társai érzelmeihez. Emberi kapcsolatait gyorsan meg is szakítja. Magasabbrendű érzelmei területén némi visszamaradottság és torzultság tapasztalható. Érzelmeiben jelenleg állhatatlan. Szerelmi érzelmei szalmalángszerűek és erősen szexuális igényűek. Érzékeny, könnyen sértődő, szeretetre vágyik. Esztétikai érzelmei kiemelkedően kifinomultak.

zott.

Féléven keresztül lecke-felmondásához néhány mondatos gondolategységkénti vázlatot ír. A későbbiekben csak szóbeli beszámolójában kérjük a gondolategységkénti vázlatot.

Műszakilag is felkészítjük a következő évi ipari tanulói megyei versenyre. Mérték utáni szabó-vizsgaletételére javasoljuk.

Feladat: Hiszteroid reakcióból adódó viselkedéseit tudatosítjuk. Felismertetjük magatartásának túloldalon említett hibáit.

A TV-filmek rövid mondani-valójáról időnként elbeszélgetünk vele. Elsősorban az emberek közti érzelmi kapcsolatokra térünk ki. Regényismertetéseiben a mélyebb emberi érzések felismertetésére irányítjuk figyelmét.

Előkészítjük mélyebb baráti, kapcsolat kialakítására.

Festészeti kiállítások és divabbemutatók intézeti felelőségnek ajánljuk.

Jellemfejlődése: Otthonba kerülésekor teljes akaratlabilitás jellemezte. Becsületérzése, igazságérzése benyomásai, hangulatai függvénye volt. Azóta mindkét területen lényeges előrelépés történt. A munkában kitartó, különböző helyzetek megítélésében mérlegelő. Társaihoz való viszonya még javításra szorul. Gyakran indulatos társaival is és a felnőttekkel is. Az utóbbi hónapokban mindjobban érezhető nála a társakkal való törődés és társai véleményének fokozatosan több és több szerepe van.

Betegsége idején társai gondozták, ápolták és szeretgették. Ez jelentett végleges fordulatot számára. Sirva mondta el, hogy bajban őt még soha nem szerették és nem segítették.

Önértékelése az első időszakban érzelmei függvénye volt. Ma mindinkább reálissá válik, nem minden esetben tud teljesen őszinte lenni, érzéseit, gondolatait eltitkolja. Az első időszakban önző volt, jelenleg fokról-fokra aktivizálódik a közösségben.

Tanulni nem szeret, csak kényszerből végzi, szakmáját viszont annál lelkesebben csinálja.

Irányultsága: Szakmai beállítódása a helyes irányba megtörtént. Példaképei, eszményképei élete

Feladat: A délutáni tanórák rendszeres kihasználását ellenőrizzük.

A KISz-szervezetbe való felvételét előkészítjük. Munkabrigád-felelősnek javasoljuk.

Kivánságára a betegszobában lévő betegeknek segítséget. Egy I. éves kislányt vett pártfogásába.

Feladat: Életcéljairól, jövőbeli elgondolásairól, törekvéseiről időszakosan

során mindezideig megbuktak. Törekvéseit még mindig első-sorban hangulatai határozzák meg és kevésbé elvei és meggyőződé-sei.

Életrendje, életvezetése elbizony-talanodott, kialakulatlan.

beszélgetünk vele.

Elsősorban a napi életrend készsége alakítására tö-rekszünk. /Füzetei, ruhá-zata, szekrénye stb./
Önvezető képességét az in-tézeti életbe való bekap-csolással, aktivizálással fejlesztjük.

3. A gyermekotthon otthonosságának néhány nevelésléketani feltétele

Az intézetbe került gyermekek abban valamennyien ha-sonlók, hogy hiányzik számukra a családi élet meghitt, meg-nyugtató, védettséget, bátorítást, örömet, az életnek értel-met és célt adó családi légköre. Ebből elsőként azt a felada-tot állítjuk a gyermekotthonok elé, hogy legyenek otthonosak, teremtsék meg növendékeik számára a legelőnyösebb miliőt, a személyiség fejlődéséhez legfontosabb otthonosságot. Az ottho-nosság nem valósítható meg önmagában, a szocialista nevelés egész folyamatán belül érvényesíthető csak. Otthonosságon az alábbiakat értjük:

a/ A gyermekotthon tárgyi, gazdasági berendezése felel-jen meg az otthonosság igényének. Az épület, a csoport-szobák, a hálósobák, a folyosók, a társalgó, a játszósoba, az ebédlő stb. legyenek izlésesek, esztétikusak. Nagy jelentőségük van a tágas, világos, barátságos, napsütötte szobáknak, a meleg, megnyugtató színűre festett termeknek. Elég gyakori, hogy fehér-re meszelik a szobák falait abból a megfontolásból, hogy így

könnyebb tisztán tartani, de nem veszik számításba a színek hangulatot befolyásoló hatását. Pl. ha egy északra nyíló ablakú szobát acélkékre festünk, kb. 2 C⁰-kal hidegebbnek érezzük, mintha pl. meleg vajszinü lenne. Az acélkék színűre festett szobák egyben ridegek is. A neurótikus gyermekeket pedig a tulélénk és erős színek nyugtalanná is teszik.

Ugyancsak növeljük az otthonosságot az intézet helyes, célszerű berendezésével. Különösen fontos, hogy a csoportszobákat ne iskolai osztályok módjára butorozzák be. Előnytelesen hat a miliőre, ha a gyermek délelőtt 5 órai iskolapadban való ülés után, ismét osztályteremben tölti délutánját is. A gyermekek kedvenc tartózkodási helye a hálószoza. Ezt helyes berendezése, mindig egészséges friss levegője, esztétikus külseje, szőnyeg, ágyterítők, diszpárnák, b abák, mackók biztosítják.

b/ A nevelő-gyermek és gyermek-gyermekkapcsolat miliője. Elsőként említjük a gyermek önkormányzatra épülő közösségi szervezettséget, életrendet, amely keretet és tartalmat ad a védelem, a biztonság érzését alakítja ki. A gyermekotthonok növendékei ugyanis mindannyian elvesztették külső védettséget, és ebből adódóan sajátos pszichés labilitásuk alakult ki. A védelem és biztonság érzése a közösségi tevékenység alapján alakul ki a tanulóknban, amikor velük is megtartatják és ők is megtartják az otthon házirendjét, napirendjét. Tudják, hogy mikor mit, és hogyan kell tenniük, továbbá azt is, hogy a helyes cselekedeteket értékelik, elismerik a közösségben, a hibásat pedig elítélik és kijavittatják.

A szervezethez mint közösségi keret és életrend egyben biztosítja a gyermek életkorának legmegfelelőbb elfoglaltsági formákat és tartalmat, amelyben a gyermekek jól érzik magukat, mert helyes nyugodt ütemet biztosítanak életüknek. /Pl. ha a gyermek tanulásával elkészült, mehet a játszótérre, ezermester szakkörbe, udvarra játszani, olvashat, sakkozhat, televíziót, falművet nézhet, bélyeget gyűjthet stb. A közös kirándulások, tornaversenyek, játékok, órasi gyűlések stb. biztosítják azt, hogy mindenkit mindig foglalkoztassunk vagy kötelező vagy választható formákban./

A fentiekkel egyidőben alakítjuk ki a nevelő és a tanulókat, valamint a tanulók egymás közötti érintkezésének beszédstílusát, hangnemét, az érintkezés esztétikáját. Az érintkezés esztétikáján az alábbiakat értjük: egymás egyéni életének, múltjának megismerése, minden tanuló személyiségének tiszteletben tartása, gyengédség vele szemben, eredményeinek, helyes érdeklődésének megbecsülése, elismerése, hibáinak javítása. Az udvarias viselkedés és beszéd mindenkinek legelemibb emberi önbecsülésből adódó kötelessége. Természetes, hogy mindezek megvalósításában a nevelők járnak elől jó példával /szerezteteljes érintkezés, baráti, apai vagy anyai segítőkészség, jó szó, biztató tanács, nyugodt következetes, megértő követelés/. A jó példaadáson túl a nevelők feladata az előzőket a közösség adta lehetőségeken belül következetesen érvényesíteni. Az érintkezés problémájához tartozik a közösség vidám, derűs, mindig jókedélyű hangulata. Ez a csoportterápia egyik legfontosabb eleme. A nevelőközösség tagjainak közvetlensége,

körültekintő, szeretetteljes törődése, gyengédsége teremti meg a pedagógiai szeretet légkörét az otthonban. A pedagógiai szeretet a tanuló megismerését, megértését, megszeretését, jó tulajdonságaira való támaszkodást jelenti, és ezzel is a szocialista emberré formálást segítjük.

Az otthon jó légköréhez hozzá tartozik, hogy minden egyes tagjában kialakítsa, felujítsa, újjáteremtse eddigi céljait, érdeklődéseiket, törekvéseiket, képességeiknek kibontakoztatásá iránti igényüket. Ehhez azonban előfeltétel, hogy az ártalmak okozta zavarokat megszüntessük. Ez elvezet a korábbi hibák őszinte belátásához is. Az élet értelmének, céljának, képességei kibontakoztatni akarásának érzése, látása, megfogalmazása nélkül nem érezheti jól magát a gyermek. Az otthonosság nemcsak melegséget, védelmet biztosít tagjai számára, hanem értelmet, célt, lendületet, energiát is ad, sőt közvetve felverte belső emberi értékekkel.

Az otthonossághoz még hozzátartozik az is, hogy a gyermekek érzéseit, gondolatait, vágyait, törekvéseit, munkáját, eredményüket az otthon kis közössége ugyanolyan fontosnak tartsa mint ők maguk. Érezze, hogy tanára és társai számára ő a legfontosabb. Örüljenek egymás sikereinek, sajnálkozzanak, adjanak tanácsot egymásnak sikertelenségeikben.

A fentiekből arra a következtetésre jutottunk, hogy az otthonosság nem külsőség, hanem a személyiséget és a közösséget formáló legbensőségesebb eszköz és eredmény, amelyben észrevétlenül és tudatosan fejlődik a gyermek összes lelki sajátossága. A gyermekek régebbi hibás viselkedései a belső feszültségek oldódásával fokozatosan megszűnnek és létrejönnek

új magatartási formáik. Az otthonosság tehát folyamat, közeg, amelynek minőségi állomásait és állapotát értékelhetjük csupán.

"Az ember csak azért rossz - írja Makarenko -, mert rossz társadalmi szerkezetben, rossz körülmények között él. Számtalan esetben voltam tanuja, amikor nehezen kezelhető gyermekek, akiket dezorganizátoroknak bélyegeztek és minden iskolából kizártak, mihelyt egy normális pedagógiai társadalom szervezetébe állították őket, megjavultak..."[†]

4. Rendezett családi környezet hiányából adódó élményszegénység kiküszöbölése a gyermekotthonban

A családi környezet ártó hatásai között az élményszegénység is figyelemre méltó problémát jelent. Az élményszegénységnek számos megnyilvánulását tapasztalhatjuk pl. lelassult értelmi fejlődés, fejletlen morális, érzelmi, esztétikai sajátosságok stb. A visszamaradás vagy lelassult fejlődés kiterjedhet az egész személyiségre vagy annak csak egy részére. A pszichés visszamaradások mindegyikében megtaláljuk az ismeretek, az élmények korlátozott lehetőségeit. Jelen esetben csak az ismeretszerzés hiányosságaiból adódó problémákkal kívánunk foglalkozni.

A gyermekek ismereteik jelentős hányadát a családban - annak szinte észrevétlen irányításával, - alakítják ki és gyűjtik össze. A rendezett családi körülmények között élő gyermekek a mindennapi élet hétköznapi tevékenysége közben számos eszközzel, tárggyal, jelenséggel, törvényszerűséggel,

[†] Makarenko: Művei V. köt. 324. lap.

szokással stb. ismerkednek meg. Ezzel szemben a rendezetlen körülmények között élő gyermekek fejlődéséhez nincsenek biztosítva ezek a feltételek. Nem ismerik meg az emberi kapcsolatok családi keretben kialakult formáit, szabályait. Ismereteik, tapasztalataik hiányosak lesznek. Gyakori az is, hogy élményeik tulságosan egyoldalúak, amelyekből törz általánosítások származnak. Az ilyen rendezetlen családokból, állami gondozásba került gyermekek többsége egy-két éves intelligenciái lemaradással kerül a gyermekotthonba. A gyermekotthonok sajátos feladata valamennyi gyermek ismeretbeli lemaradásának megállapítása és tervszerű pótlása.

Sajátos helyzet alakul ki a gyermekotthonokban is, ha a gyermek tevékenysége tulságosan leszűkül az otthoni élet tennivalóira. Ebből adódóan a gyermekek ismeretei tulságosan a gyermekotthonban folytatott praktikus tevékenységre korlátozódik. Előfordul, hogy 3 éves "csecsemőotthoni" gyermek nem ismeri a lovat, a disznót, a tehenet, a libát, sőt még olyan tapasztalatunk ^{van} is, hogy nem láttak élő "cicát". Óvodásotthonban felnövő gyermekek között gyakran előfordul, hogy nem ismerik a háztartási eszközöket, a fűszereket, az egyes ruhadarabokat, az időjáráshoz való alkalmazkodás módjait stb.

Ezek a jelenségek nem szükségszerű velejárói a gyermekotthoni nevelésnek, hanem csak egyes gyermekotthonok nevelési hibáiból adódnak. Jobb pedagógiai érzéssel, tervszerűbb nevelői munkával kiküszöbölhető a gyermekotthoni nevelés ilyen hiányai, pótolható a családi környezet egyoldaluságából adódó élményszegénység, sőt az ismeretszerzés tekintetében a normális

családi körülmények között élő gyermekek eredményei tul is szárnyalhatják.

Az objektív valóság tárgyainak és jelenségeinek szűköri ismerete, nemcsak észleleti és emlékezeti hiányosságokat jelent, hanem hosszabb időn keresztül hatva befolyásolja a gondolkodási folyamatok és sajátosságok fejlődését is. A gondolkodás ugyanis az észlelések szakadatlan folyamatában fejlődik ki.

A fenti hiányok pótlására, illetve megelőzésére az alábbi tennivalókat látjuk szükségesnek: a tanulók ismeretbeli hiányosságainak személy szerinti megismerését. Ebből megállapíthatjuk a csoportra általánosan jellemző közös hiányosságokat is. Az otthon életét, a gyermekek egyéni tevékenységi formáit ennek megfelelően úgy kell megszervezni, hogy a természet és a társadalom kérdéseiben életkoruknak megfelelően széleskörű tapasztalatokat, élményeket szerezhessenek. Ilyen ismereteket és élményeket biztosító lehetőségek: kirándulások, séták szervezése, ahol megismerkedhetnek a természet tárgyaival és jelenségeivel. Gyűjthetnek növényeket, virágokat, versenyezhetnek abban, hogy ki ismeri fel előbb a növényeket stb. Megfigyelhetik az erdő állatait, madarait, az időjárás, az évszakok változásait stb. Lakóhelyi séták címén szélesíthetik földrajzi ismereteiket, városnézések alkalmával megfigyelhetik az emberek viselkedését, az üzletek forgalmát, a mesteremberek tevékenységét, stb. Üzemlátogatások során megismerkedhetnek a környék üzemeivel, ipari létesítményeivel, a termelt szerszámokkal, a munka folyamataival stb. Mindezekből rövid feljegyzéseket készíthetnek, amelyeket alkalmanként megbeszélgetnek. A

"közlekedjünk helyesen" mozgalom keretében megfigyelhetik a különböző járműveket és a helyes közlekedés módjait stb.

A gyermekotthon adta lehetőségeket is használják fel ismereteik bővítésére. Ismerkedjenek meg pl. az otthon gazdaságával, időnként segítsenek a feladatok elvégzésében /konyhán, gazdaságban/. Legyen főző-, fa-, fém-, varró-, modellező stb. szakkör is, ahol szabadidejükben dolgozhatnak.

A csoportközösségek rendelkezzenek önállóan pl. ruházati ellátmányukkal, hogy e tevékenység közben megismerkedhessenek az árúk árával, a vásárlás örömeivel, gondjaival, a tervezés és a beosztás sajátos problémáival.

Közvetett lehetőségek: film, könyvek, képek, kísérletek, történeti elbeszélések, mesék, faliújság, önképzőköri pályázat, szavalóverseny, televízió, rádió, lemezjátszó stb. felhasználása. Az említett ismeretek pótlása soha ne öltöjön iskolás jellegű, lehetőség szerint a gyermekek számára mindig spontán, közvetlen játékos formában bonyolódjon le és mély élményekkel járjon. Ezt a problémát e gondolatok felvetésével korántsem fejtettük ki, csupán felhívtuk a figyelmet ezen terület néhány lehetőségére.

Az így pótolni kívánt ismereteket fokozatosan be kell kapcsolni a beszélgetések témakörébe, hogy a tanulók a megismert új fogalmakat gondolkodásukban alkalmazni is tudják.

Összefoglalás

Dolgozatunkban a környezeti ártalmak és személyiségzavarok szerteágazó vizsgálatából néhány, napjainkban is időszerű problémát emeltünk ki. Problémafelvetésünket a környezeti ártalmak által veszélyeztetett gyermekekről való gondoskodás történeti alakulásának vizsgálatával kezdtük, hogy a konkrét társadalmi, pedagógiai és pszichológiai kérdésből azokat emelhesük ki, amelyek a jelenlegi iskolareform-munkálatok igényei szerint a tanulói személyiség mindenoldali fejlesztéséhez a legszükségesebbek. Lényegesnek tartottuk, hogy az ártalmazott gyermekekről történelmileg kialakult gyermekszemléletet és nevelési tevékenységet elemző, értékelés tárgyává tegyük. A hasznos tapasztalatok felhasználásával - mint pl. a Tanácsköztársaság gyermekvédelmi törekvései - kíséreltük meg saját koncepciónk kialakítását. A múlt haladó eredményei és a jelen gyermekvédelmi tapasztalatai segítségével felvázoltuk elképzeléseinket a szocialista és kommunista gyermekvédelmi tevékenység körvonalairól.

Az e tájékozódás alapján kialakuló gyermekvédelmi szemléletünk birtokában, célkitűzésünk felé azzal közelítettünk tovább dolgozatunkban, hogy állást foglaltunk azokban az alapelvekben, amelyeknek szemelött tartását szükségesnek láttuk ahhoz, hogy a környezeti ártalmak és a személyiségzavarok viszonyának értelmezése megfeleljen személyiségszemléletünknek. Bemutattuk a személyiségzavarok kialakulását, a személyiségzavarok fogalmát, összetevőit, az egyes pszichikus folyamatokban és személyiségtulajdonságokban kialakult zavarok dinamikus szétáramlását

és kölcsönös kapcsolódását. Kimutattuk továbbá a pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok zavarainak kölcsönös összefüggéseinek törvényszerűségeit és a személyiségzavarok neurofiziológiai alapjait. Részletesen elemeztük a különböző ártalmak és személyiségzavarok főbb típusait s ezek összefüggésében kísérletet tettünk néhány neveléslélektani probléma megválaszolására.

Igy a történelmi elemzésből levont tapasztalatok, a szakirodalmi anyagok elemzése, a felmérések, a kísérletek, a sokévi nevelési tapasztalatok összegezése alapján kifejtettük elgondolásainkat a személyiségzavarok értelmezéséről, a gyermekvédelem tartalmi és fontosabb módszertani kérdéseiről.

Világosan látjuk azt a feladatot is, hogy koncepcióink valamennyi területének további fejlesztésére van szükség. A részletkérdések nagyobb mélységben való feltárása több kérdésben módosíthatja jelenlegi álláspontunkat is. Ugy látjuk, hogy a gyakorló pedagógusok alkotó közreműködésére, a társadalom aktív részvételére és további kísérletekre van szükség ahhoz, hogy minél kevesebb legyen a környezeti ártalom és valamennyi tanulói személyiség adottságainak megfelelően fejlődhessen.

Dolgozatunk ehhez az útkereső vállalkozáshoz kíván némi segítséget nyújtani.

Felhasznált irodalom

- A Gyermekvédelem Lapja 1905-1918-ig.
A Gyermek 1909-1930-ig.
A Gyermek és Az Ifjúság 1935-1940-ig.
Ágoston György: A közösségi nevelés és az uttörő mozgalom.
Sz.N.K. 1952. 53. sz. Tankönyvkiadó Vállalat
Ágoston György: Pedagógia I. Tankönyvkiadó Vállalat, 1959.
Ágoston György-Jausz Bála: Pedagógia II. Tankönyvkiadó
Vállalat, 1964.
Burhard Erzsébet: Gyakorlati gyermekvédelem. 1945.
G.Clauss-Hiebshe: Gyermekpszichológia, Akadémiai Kiadó, 1964.
Faludi János: /szerk./ A mai lélektan. Köznevelés Könyvkiadó,
1946.
Gáti Ferenc: Az érzelmi nevelés néhány kérdése a gyermekott-
thonban. Tanulmányok a gyermekvédelem köréből
c. III. kötet 1-65. lap. Műv.Min.Gyermek-és
Ifjúságvédelmi Oszt. 1960.
Gáti Ferenc: A családnevelés néhány kérdése. Pedagógiai Szemle,
1958. 2. sz.
Gegesi-Kiss Pál-P.Liebermann Lucy: A nemiség egészséges fejlő-
dése erőszakos megzavarásának hatása a gyermek-
és ifjúkori személyiségzavarok kialakulásában.
Pszichológiai Szemle, 1964. 4. sz.
Gegesi-Kiss Pál-P.Liebermann Lucy: Általános magatartási rend-
ellenességek gyermekkorban. Pszichológiai Szem-
le, 1963. 1. sz.
Gyermekvédelmi Lap 1905-1918-ig.
György Julia: Gyermek- és ifjúságvédelmi ismeretek II. Tankönyv-
kiadó Vállalat, 1960.
Hárdi István: Elmekörtan /jegyzét/. Felsőoktatási Jegyzetellá-
tó. 1956.

- Járó Miklósné: A gyermekvédelem szemléletének néhány problémája. Pedagógiai Szemle, 1950. 4. sz.
- Kármán Elemér: A gyermek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei. /Kriminálpedagógia/ 1922. Tudományos Könyvkiadó.
- Kiss Tihamér: Érzelmileg sérült ideges gyermek. Gyermekvédelmi Tanulmányok IX. kötet 67-99. lap. 1960.
- Korein Andor: /szerk./ Gyermek- és ifjúságvédelmi ismeretek I. Tankönyvkiadó Vállalat, 1962.
- Magyar Pedagógia 1900. évf. Pauer Imre: A lélektan alaptanai. A gyermekpszichológusok győzelme Jénában 1898-ban.
- Magyar Pszichológiai Szemle /1928/ Ranschburg Pál: Pszichológia és természettudomány.
K.Bühler: A fejlődés általános törvényei a gyermekvédelemben.
Kaufman Irén: A félelemről. /1931/
Papp Zoltán: A hisztériáról. /1932/
Vértess O. József: Milieu és a gyermeki lélek. /1935/
- Magyar Törvények Tára 1900-1954-ig.
- Makarenko: Válogatott pedagógiai tanulmányok. Új Magyar Könyvkiadó, 1948.
- Néptanítók Lapja 1870-1945-ig.
- Novák Lajos: A keresztény gyermekvédelem. Szt. Társulat, 1917.
- Nyirő Gyula: Pszichiátria. Medicina Kiadó, 1961.
- Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye 1868. évf.
- Paylov: Válogatott művei. Akadémiai Kiadó, 1954.
- Sz.L.Rubinstein: Léte és tudat. Kossuth Kiadó, 1962.
- Sz.L.Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó, 1964.

Tervező feladat: A köznyelvi ortográfia és személynév-
 írásmódok helyesírásának problémáira
 megoldáskénti érvelés: 1965.
 Révész

Tartalom

Eldrő

I. A köznyelvi ortográfia által rendelkezébe kerülő
 névelők való jelzése gondoskodás törvények és
 szabályok általános elveiről.

1. A névelők jelzési kérdéseinek eldöntése
2. A névelők jelzési kérdéseinek eldöntése
3. Tardisok jelzési kérdéseinek eldöntése
4. Jelzési kérdések a két névelő között
5. A névelők, névelőszók és névelők jelzési
 kérdéseinek eldöntése
6. Jelzési kérdések az új névelők problémáira a
 névelők jelzési kérdéseiről
7. Jelzési kérdések a névelők jelzési kérdéseiről

II. A köznyelvi ortográfia és személynév-
 írásmódok helyesírásának problémáira
 III. A névelők jelzési kérdéseinek eldöntése
 általános névelők jelzési problémáira.

Összefoglalás.
 Tartalom
 Eldrő

qolta, mali'ta velle. Evrel belle'bleme a l'eladon end-
qolta. Hui'w anoban a val'op'te el'ueledia a b'p'ue-
ge'be uenile, uen' fucta d'lee'p'u l'eta val'eb'w l'ue-
l'eb'at.

Naq'e e'ndene, naq'e a uen'lof, a r'f'au' a' a' p'ue'd'au
repe'uy ad'horob'bae u'p'ue'le'e an' d'ue'le't'ar u'el'ep'o-
g'at' al'op'p'at. Evrel u'ue'le'g' el'eb'et'el'ee a u'ue'd-
re'w, i'ue't'ue'le'p'z q'ue'ue'le'el'ee' f'el'ad'eb'or
q'ual'ob'eb' el'ue'p'et'et.

c./ El'ba'q'od'i q'ue'ue'le'ur l'el'p'ek u'or l'ue'f. v'ue-
q'ob'bae u'x'ix. u. u'p'e'ip.

Fro-bae an 1791. e' l'el'eb'ue'ary / Fr. font. i'el'ep'is /
az el'ba'q'od'i q'ue'ue'le'ur re't'e'se u'ue' d'el'eb'eb' u'ue-
l'eb'el'el'ee' "E'tab'li'se'm'ent' g'ene'ral' p'ou'el'ue'r les
en'f'ant's ab'and'one's" l'ib'eb'et' el'eb'el'ee'.

8./ u'ue'el' 1793 - b'au h'ie'ue'le't'a, l'ue'q'e an el'ba'q'od'i
q'ue'ue'le'ur u'el'ee'ue' a' l'it' u'ue'le'se a u'ue'ue't' h'ot'e-
l'ee'g'e. a' al'op'p'at' el'eb'el'ee' Na'p'ole'on al'at' an 1811 - a
l'ore'ue'ny, u'ue'y u'p'e'le'p'ee' h'is't'or'el'ee, el' el'eb'eb'et'a a p'ot-
ri'xi' naq'e l'el'eb'eb'at'el, u'ue'y u'ue'ue'at' l'el'ep'ad'eb'el'
p'ue'ig'e, h'au'eu u'ue'ue'ue'et' h'ere'ue'd'ee'ue' u'ue'ue' u'ue'p'a-
r'ue' l'ue't'ue'el' 1861. u'p' f'at'q'od'eb'at' d'it'ue' u'el'p'ent'el'ee' er
be az i'ue't'el'ee'el. / El' f'at'q'od'eb'at' a h'ap'ue'ba e'ue't'el'ee' l'el-
u'eb'or l'eb'et' h'at'ou'el'el'ee'ue', u'ue'ybe an a'ue'p'a u'el'eb'el-
ue't' el'el'ep'et'el'ee' q'ue'ue'le'it'. H' l'eb'eb'eb'at' l'ee' a'ue'ue-
u'eb'at' a h'ap'ue' u'el'f'at'el'ee'or e' l'ue'ue't'ee' l'el'eb'el'
a q'ue'ue'le'it'. Evrel a q'ue'ue'ue' an i'el'eb'et' u'ue'el'
p'e' l'el'ee'.

U'ue'p' u'ue'bae an 1800-as e'ue' u'el'p'ip az el'ba'q'od'i
q'ue'ue'le'ur a p'ot'el'ue'p'ot' u'ue'ue'le'eb'eb' u'el't'ar l'ir-
ua, u'ue'ue'at' f'at'q'od'eb'at' u'ue'p'el'eb'ee' a'ue'ue'ue'at'ar.
H' b'ou'ue'el' u'ue'ue'ue'p'ee' e'ue'ue'le'ee' 900-1000 q'ue'ue'le-
ue't' ad'eb'at' be. 1890-be' u'ue' u'ue'ue'ue' h'ere'ue'le'or d'ee' a
q'ue'ue'ue'ue'ue'p'ee' el'eb'eb'et'ee. I'ue't'ue'le'p'z d'el'ee'ue'i
q'ue'ue'ue'ue'el'ee' u'ue' u'el'ee'.

Or'oko - b'au f'ol'ep'a d'el'ee'ue' q'ue'd'eb'at' an el'ba'q'od'i
q'ue'ue'le'ur u'ue'y u'el'eb'eb'at', u'ue'or h'au'ep' P. u'ue' a l'el'ep'eb'eb'

1882-ben lelkésznek a székelyföldön, majd 1885-ben
 120 kötetes könyvgyűjteményét megvásárolta. 1885-ben
 Szepes megyébe költözött. Pestre a magyar nyelv és irodalom
 tantervét vizsgálta. Pálffy és a többiek, drótot kész-
 lészet és más cikkeket közölt. Ekkor került lelkész
 a Magyar Földrajzi Társaságba. Itt is megismerkedett a
 nyelvvel 1878-ban vizsgálta meg a román nyelvvel 52
 főtől és 29 lelkésszel. Itt is írt. Ekkor az "Orvosi
 alga" "Orvosi alga" elnevezés. / egy kézikönyv költés
 a felismerésért /

Itt is az egyik alap, de inkább a helyesírást
 az egy-egy nyelvvel szembe fordításra készült.
 Munkájának adalékaként névvel került lelkész a drótot-
 zászra. /1886. → "A Földrajzi Társaság Orvosi Társaság"
 volt a legelső. 1890-ben már ismét ismét az egy.
 1897-ben már 87 lelkész volt, akiket a társaság nem
 ismert a gy.

15.0. Orvosi nyelvűek felf. munkájuk keretében került lelkész
 az első nyelvi irányítás, amelynek következtében névvel
 drótot a magyar nyelvvel szembe fordításra. 1884-ben a Föld-
 rajzi Társaság munkájának keretében az első. 1890-ben Orvosi
 nyelvűek alap. Ekkor a társaság. A nyelvűek elnevezés
 névvel az a nyelvűek drótot a társaság nyelvű
 nyelvűek volt egy orvosi nyelvű. Ekkor 1889-
 ben megjelent a "Magyar nyelvűek" egy. Feladatok volt a
 nyelvűek nyelvűek munkájának keretében a társaság, né-
 vele. Szepes megyébe költözött 1885-ben a társaság
 munkájának keretében drótot a társaság nyelvűek. A társaság
 is ismét ismét az a társaság nyelvűek. Munkájának keretében
 megjelent az, ha a társaság nyelvűek a társaság nyelvűek
 nyelvűek nyelvűek drótot a társaság nyelvűek. 1899-ben 105 nyelvűek
 a társaság nyelvűek. A társaság nyelvűek nyelvűek 5
 orvosi nyelvűek nyelvűek.

A II. Orvosi és Egy. Társaság. Orvosi Társaság. Orvosi Társaság
 ezen évben Orvosi és Egy. Társaság. Orvosi Társaság.
 költözött. E munkájának keretében az a társaság nyelvűek
 nyelvűek orvosi. Társaság nyelvűek. ~~Orvosi~~
 volt.

